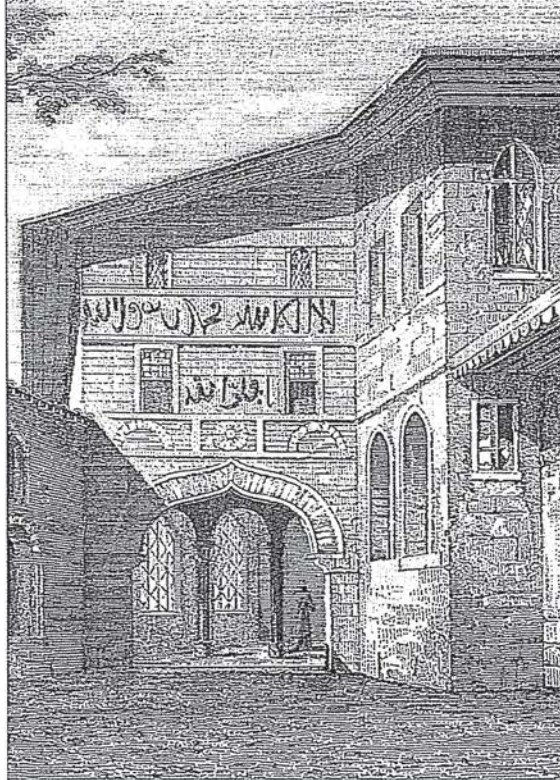

HACI BAYRAM-I VELİ

EDİTÖR
İBRAHİM ETHEM ARIOĞLU

KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

© T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
3616

KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ
603

ISBN: 978-975-17-4093-9

www.kulturturizm.gov.tr
e-posta: yaphaz@kulturturizm.gov.tr

EDİTÖR
İbrahim Ethem ARIOĞLU

FOTOĞRAFLAR
Abdulkerim ERDOĞAN
Alim KORKMAZ
Dericizade Faruk KÜÇÜK
Avni NAKKAŞOĞLU (Hat)
Semra ATA (Tezhib)
Ankara Büyükşehir Belediyesi

YAPIM
Grafiker Reklam Ajansı
Uluslararası Piri Reis Kültür Ajansı

BASKI
İmak Ofset Basım Yayın
Atatürk Caddesi Göl Sokak No:1 , 34197
Yenibosna, Bahçelievler/İstanbul
Telefon: 444 62 18
Genel Ağ: www.imakofset.com
e-posta: info@imakofset.com

Baskı Yeri ve Tarihi: İstanbul, 2018
Baskı Adedi: 1500

Hacı Bayram-ı Veli / editör : İbrahim Ethem Arioğlu ; fotoğraflar :
Abdulkerim Erdoğan...[ve başkaları] – 1. bs. - Ankara : Kültür ve Turizm
Bakanlığı, 2018

662 s. : rnk. fotog. ; 27 cm. – (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler
ve Yayınlar Genel Müdürlüğü; 3616, Kültür Eserler Dizisi; 603)

ISBN : 978-975-17-4093-9

1. HACI BAYRAM-I VELİ (1352-1430) 2. BAYRAMİYE 3. TARİKATLAR
- İSLAM DİNİ - BAYRAMİLİK

1. Arioğlu, İbrahim Ethem, ed. 2. Erdoğan, Abdulkerim
2977526092

Menkıbeden Romana Roman Kahramanı Olarak Hacı Bayram-ı Veli

Şaban Sağlık*

*Nagehan ol şâra vardım
Ol şârı yapılar gördüm
Ben dahi bile yapıldım
Tâş u toprak arasında*

Hacı Bayram-ı Veli

Türk Edebiyatı, roman türüyle geç tanışmıştır. Söz konusu geç kalış, edebiyatımızda belirli bir eksiklik doğurmuş mudur? Hayır. Çünkü, Türk edebiyatında çok köklü bir anlatı geleneği vardır ve insanımız roman ihtiyacını da bir anlamda bu anlatılarla gidermiştir. Bunlar arasında “halk hikâyeleri, mesneviler, kıssadan hisseler ve menkıbe” gibi anlatı türlerinin adını anabiliriz.

Batı medeniyetinde roman sanatının ortaya çıkışında etkili olan “ifşa”, “deşifre” ve “itiraf”a karşılık; Türk-İslam medeniyetinde “sır”, “mahremiyet” ve “hikmet” gibi kavramları anmak gerekiyor. Bu durum bir anlamda Batı medeniyetinin tam tersi bir durumu da ifade ediyor. İslam medeniyetinde “model” olacak “güzellikler”i ve “iyilikler”i anlatmak önemsenir. Bu da hamasi, epik anlatıları doğurmuştur. Sonu hayra, yani güzelliğe ya da iyiliğe çıkan hikâyeler, bu bağlamda belirli bir “ahlaki kod” işlevini üstlenmiştir. Türk-İslam medeniyetinde bu durum “kıssadan hisse” olarak adlandırılmıştır. İslam dünyasında kötülük ve günah yok mudur? Elbette vardır. Ancak “kötülük” ve “günah”lar model olmayacak şekilde, yani dinleyeni kötülük ya da günaha teşvik etmeyecek şekilde hikâye edilmelidir. Bir başka ifade ile hikâyeler, insanı kötülük ve günahtan uzaklaştıracak tarzda anlatılmalıdır. Bunlar gibi birçok kural, belirli bir “ahlaki” kaygı taşıdığı için olsa gerek, hikâye (anlatı) geleneğimizde genellikle “epik” ve “hamasi” anlatılar hâkim olmuştur. Epik ve hamasi anlatılarda ne itiraf ne de ifşa (günah) göze çarpar. Hatta epik ve hamasi anlatılar insanların “günah” mahiyetindeki mahremiyetlerini ve sırlarını dadeşifre etmezler. Özellikle sonunda yer verdikleri ahlaki derslerle “sakıncasız anlatılar” olarak hem devlet hem de halk nezdinde itibar görürler. Buna karşılık Batı medeniyetinde pek çok kitap (roman) yakılmış ya da mahkemede yargılanmıştır. Yani içerdikleri ifşa ya da itiraf zaman

* Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

zaman devletin zaman zaman da halkın tepkisine sebep olmuştur. Kısaca “roman” sanatının Batı medeniyetinde böyle bir serüveni vardır.

Türk Edebiyatı, yukarıda özetlemeğe çalıştığımız tarihî olguların bizim geçmişimizde olmaması sebebiyle “roman” sanatıyla geç tanışmıştır. Batıda mevcut olan gelişmelerin ya tam tersi durumlara sahip olma ya da söz konusu modernleşme sürecindeki hiçbir olay ya da olguyu yaşamama durumu, Türk-İslam kültüründe “roman” sanatına gerek bırakmamıştır. Yukarıda değindiğimiz gibi, bizim kültürümüzde roman ihtiyacı bir anlamda “kıssadan hisse” içeren hikâyeler ve anlatılar aracılığı ile giderilmiştir.

Ne zaman ki Islahat hareketleri, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet gibi süreçler yaşadık; işte o zamandan beri bizde de belirli bir sekülerleşme başladı. Ne kadar seküler olduğumuz tartışılabilir. Ancak belirli bir sekülerleşme süreci içine girdiğimiz de inkâr edilemez. İnsanımız yarı seküler yarı uhrevi bir dünya görüşü içinde bocalamaya başladı. Bilindiği gibi Tanpınar bu durum için “medeniyet krizi” ve “kültür hayatında ikilik” gibi tabirler kullanmaktadır. İşte bu süreçten sonra bir Türk romanı belirmeye başladı. (Burada “Türk romanı” mı, “Türkçe roman” mı tartışması da yapılabilir.)

Bu şekilde ortaya çıkan Türk romancılığında, roman sorunları ve tartışmaları hâlâ devam etmektedir. Bu sorun ve tartışmaları bir kenara bırakıp, romancılığımız konusunda hâlâ bir sorun olan başka bir mevzuya geçelim. O da şu: Geçmişteki gerçek şahsiyetleri konu alan biyografik romanlarda, tarihî gerçekler nasıl ve hangi oranda yer alacaktır? Şayet tarihî gerçekler bire bir anlatılacaksa, yani tekrar edilecekse ortaya çıkan metnin “roman” olması (kurgu değeri) tartışma götürmez mi? Şayet tarihî gerçekler yazarı tarafından yeniden kurgulanıp ortaya sürülecekse, yayımlanan metnin tarihî değeri problem olmayacak mıdır? Bu sorunların çoğu dikkat edilirse, “okur” merkezlidir. Özellikle Türkiye’de pek çok okuyucu, mesela tarihî romanları âdeta “tarih kitabı” gibi okumaktadır. Okuduğu romandaki “kurgu” unsurlarına da çoğu zaman itiraz etmektedir. Bu durum tarihî sinema filmleri, tarihî diziler, hatta tarihî tiyatrolar için de geçerlidir. Mesela hâlâ devletimizi kuran Mustafa Kemal Atatürk konulu ne bir roman yazabildik ne de bir film yapabildik. Yapılan filmler de hep tartışmalara sebep oldu. Buradaki problem, bir anlamda diğer türdeki Türk romanları için de geçerlidir.

Tarihî biyografik romanların bir boyutunu oluşturan büyük mutasavvıf ve şahsiyetleri konu alan romanlarda da bu bağlamda sorun vardır. Mesela Mevlâna ve Yunus Emre gibi büyük şahsiyetleri konu alan roman ve filmlerde ise yukarıda değindiğimiz sorunlar dışında şöyle bir sorunla da karşı karşıya kalıyoruz: Bu büyük zatlar, İslam terminolojisinde mevcut olan “keramet” gibi akıl dışı ya da olağanüstü insani özelliklere sahiptirler. Bu özellikler tarihî olarak sabittir ve halk bu şahsiyetlerle ilgili olağanüstü durumlara inanır. Peki bu akıl dışılık ve olağanüstülük nasıl anlatılacak? Batı kültüründe roman sanatının akılcı (rasyonel) ve bilimsel boyutu hep dikkate alınır. Mesela yakın tarihimizde Çanakkale Savaşları’nda da pek çok olağanüstü (menkıbevi)

hadiseler yaşanmıştır. Çanakkale Savaşı'nı konu alan birçok romanda bu olağanüstü olaylar ya yer almamış ya da yer alanlar eleştirilere ve tartışmalara maruz kalmıştır. Bu durum Çanakkale konulu filmler için de geçerlidir.

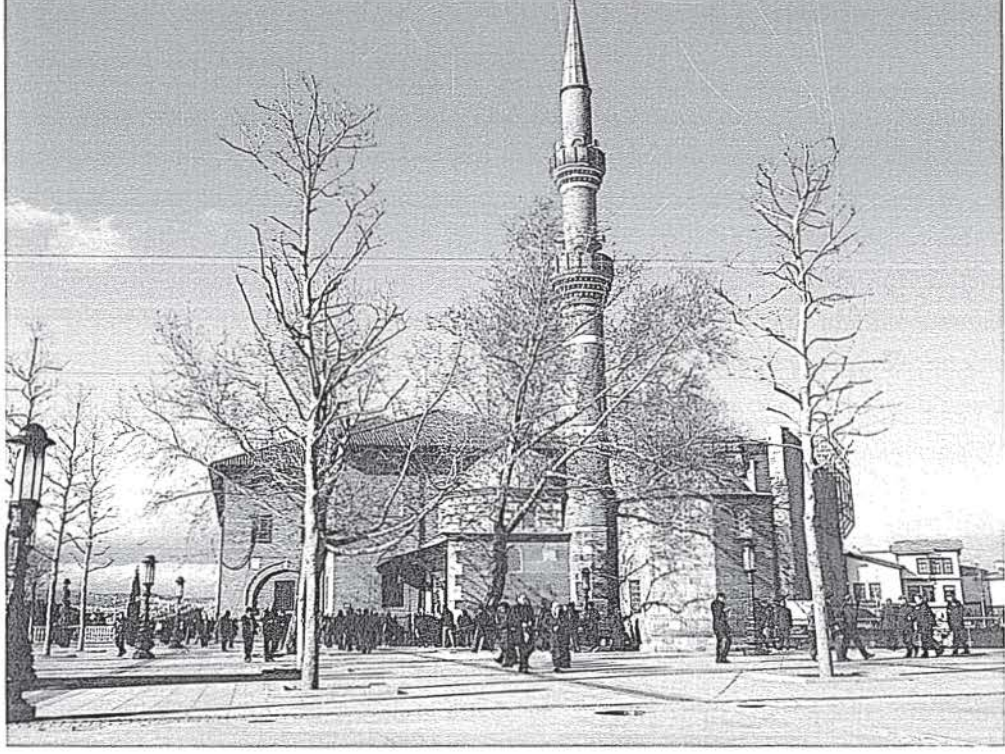
Büyük Türk mutasavvıfı Hacı Bayram-ı Veli'yi konu alan Türk romanları üzerine bir incelemeyi hedefleyen böyle bir yazıda, böylesine bir girişe neden gerek duydum? Tabii ki, her ne kadar isimleri "roman" olsa da, burada incelemeye tabi tutacağımız metinlerin "roman"dan çok "hamasi" birer metin olmalarına dikkat çekmek için. Çünkü burada incelemeye tabi tutacağımız metinlerin roman sanatından çok geleneksel epik-destansı (hamasi) anlatılara örnek olduğunu söylemek istiyorum. Bunu da söz konusu romanları tahkir etmek için değil, doğru adlandırmak ya da yerli yerine oturtmak için yapıyoruz. Her ne kadar yazımızın adıyla çelişse de, burada Hacı Bayram-ı Veli'yi konu alan, ancak bazı roman özellikleri de taşıyan metinler (beş roman) üzerinde duracağız.

Hacı Bayram-ı Veli'nin tasavvuf geleneğindeki yeri ve etkisi şüphesiz çok büyük ve derindir. Bu büyük Veli'nin ilk önceleri özellikle talebelere ders veren bir hoca oluşu, mürşit arayışı, yol boyunca çektiği çile, riyazet gibi özellikleri roman sanatı açısından önem arz eder. Mesela Emine Işınsoy, bu büyük insanın hayatını, arka plana yaşadığı dönemin siyasi ve tarihî yapısını yerleştirerek romanlaştırmıştır.

Sadece Emine Işınsoy değil, diğer bazı romancılar da bu büyük Veli'yi konu alan romanlar yazmıştır. Burada Emine Işınsoy'dan önce bu şahsiyeti romanlaştıran Zeria Karadeniz'in "Hacı Bayram-ı Veli" (1964) romanının adını anmakta fayda görüyorum. Bunun yanında Raziye Sağlam'ın "Bayram Sabahı", Abuzer Kalyon'un "Anadolu'yu Aydınlatan Işık: Hacı Bayram-ı Veli" ve Safiye Selma Hançer'in "Hacı Bayram-ı Veli/Avucumdaki Hasat" adlı romanlarını da zikredebiliriz.

Bu romanların özelliği, bizzat Hacı Bayram-ı Veli hakkında yazılmış olmalarıdır. Bunların dışında içinde Hacı Bayram-ı Veli'nin de geçtiği pek çok roman vardır. Mesela Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Fetih Üçlemesinde Hacı Bayram-ı Veli'nin de adı geçer. Ünlü Veli burada romanın başkarakteri değil, sadece kişilerinden biridir. Ayrıca, Hacı Bayram-ı Veli'nin mürşidi olan Somuncu Baba gibi kişilerin anlatıldığı romanlarda da bu büyük Veli'den söz ediliyor.

Romanlar dışında edebiyatımızda Hacı Bayram-ı Veli'den bahseden daha başka örnekler de vardır. Mesela Ahmet Hamdi Tanpınar "Beş Şehir" adlı meşhur kitabının "Ankara" kısmında Hacı Bayram-ı Veli'den söz eder. Yine bir çok hikâyede bir şekilde Hacı Bayram-ı Veli'nin adı geçer. Bazı hikâye yazarları ve şairler, metinlerinde Hacı Bayram-ı Veli'den söz edip bu büyük velinin hayatına ve eserlerine göndermede bulunurlar. Hatta Hacı Bayram-ı Veli'yi anlatan oyunlar yazılıp, filmler çekilmiş; ayrıca Hacı Bayram-ı Veli konulu çizgi-romanlar bile hazırlanmıştır.

Hacı Bayram -ı Veli
Cami ve Türbesi

Böylece edebiyatımızda Hacı Bayram-ı Veli'yi konu alan çalışmaları; "1-Doğrudan Hacı Bayram-ı Veli'yi konu alanlar,

2-Hacı Bayram-ı Veli'den söz edenler" olmak üzere ikiye ayırmış olduk. Makalemizde bunlardan birincisi, yani "Hacı Bayram-ı Veli'yi konu alan Türk romanları" üzerinde duracağız. "Hacı Bayram-ı Veli'den bahseden eserler" (deneme, hikâye, roman, oyun, çizgi roman vs.) başka bir çalışmanın konusu olacağı için yazımızda bunlara yer veremeyeceğiz.

Ancak burada tarihî gerçek bir şahsiyet olarak Hacı Bayram-ı Veli'nin hayat hikâyesinde mevcut olan önemli olay ve anekdotlara kısaca yer verelim:

- Hacı Bayram'ın 1353 yılında Ankara'nın Solfasol (Zülfazl) köyünde doğması; Hacı Bayram'ın o zamanki ismi Numan'dır. Babası Koyunluca Ahmed olarak anılan bir Türkmendir. Annesi Hacı Bayram'a hamiledir ve bu kadın hamile hâliyle bir gün köyün yakınındaki ırmağa çamaşır yıkamağa gider. Tam o anda iki eşkıya bu kadına saldırır. İşte o anda yeri göğü inleten bir ses şunu söyler: "*Dokunmayın o kadına; o bir veli anasıdır!...*" Hacı Bayram'dan bahseden hemen her kaynakta bu menkıbe yer alır. Onur Bilge Kula, "Ankara Güneşi" adlı hikâyesinde yeni Hacı Bayram'ın doğduğu andaki durumu şöyle anlatır: "Annenin sütüyle beraber, koyunların, keçilerin, ineklerin sütü dışarı taşı! Dargınlar barıştı, kavgalar durdu, üründe bolluk, evlerde huzur oldu."

• Hacı Bayram'ın Ankara'daki Kara Medrese'de ilk önce öğrenci olarak okuması ve daha sonra bu medreseye müderris olması.

• Müderris olarak çevreye ün saldıktan sonra, Kayseri'den davet alıp veliliğe ilk adımı atması. Hacı Bayramı Kayseri'ye, halk arasında Somuncu Baba olarak bilinen Şeyh Hamîd-i Veli Hazretleri'nin davet etmesi. Numan'ın ismini Kayseri'de Şeyh Hamîd-i Veli Hazretleri, o sırada Kurban Bayramı olması sebebiyle "Bayram" olarak değiştirir ve büyük Veli o günden sonra Bayram olarak anılır.

• Bayram'ın Şeyh Hamîd-i Veli ile üç yıl süren Şam, Mekke ve Medine yolculuğu. Bayram burada Hacı olduğu için, artık "Hacı Bayram" olarak anılmaktadır.

• Hacı Bayram'ın Hamîd-i Veli Hazretleri ile Bursa'ya gitmesi; burada Hamîd-i Veli Hazretleri'nin somun ekmek yapıp satması, bu yüzden adının "Somuncu Baba" konulması; ayrıca burada Hacı Bayram'ın Emir Sultan'la tanışmaları; Emir Sultan'ın kayınpederi olan Yıldırım Bâyezîd'in Bursa Ulu Camii'yi yaptırması; cami açılışında zaman zaman içki içen Yıldırım Bâyezîd'a damadı Emir Sultan'ın sitemli cevabı¹; Ulu Camii'nin açılışını Somuncu Baba'nın yapması; burada Fatıha Suresi'ni yedi ayrı anlamda tefsir etmesi; kendisinin Şeyh Hamîd-i Veli olduğunun anlaşılması ve sırrının anlaşılması üzerine caminin üç kapısından birden aynı anda çıkıp gitmesi.

• Hacı Bayram'ın yeniden Hamîd-i Veli Hazretleri ile Karaman'a dönüşü; Hamîd-i Veli Hazretleri'nin Hacı Bayram'a vekalet vermesi; Hamîd-i Veli'nin vefatı ve Hacı Bayram'ın Ankara'ya gelip tekkesini kurması.

• Hacı Bayram-ı Veli'nin Akşemseddin'le tanışması; tıpkı Hacı Bayram gibi Akşemseddin'in de medreseden ayrılıp dervişlik yoluna girmesi; Akşemseddin'in Hacı Bayram'ı ilk gördüğünde yanlış değerlendirmesi; mürşidi başka bir yerde araması; gördüğü bir rüya (zincirle bağlı olma rüyası) üzerine tekrar Hacı Bayram'a gelmesi; köpeklerle birlikte yediği bir yemek hadisesi üzerine Hacı Bayram tarafından kabul edilmesi.

• Hacı Bayram'ın ve tekkesinin faaliyetlerinin hızla yayıldığı yıllarda (1412-1420) Şeyh Bedrettin İsyanı'nın vuku bulması; Hacı Bayram'ın faaliyetlerinin de yeni bir isyana sebep olabileceği şüphesiyle Padişah II. Murad tarafından Hacı Bayram'ın Edirne'ye çağırılması; Hacı Bayram'ın Edirne yolculuğu ve yolculuk boyunca gerçekleştirdiği ziyaretler; en önemli ziyaret ise Gelibolu'daki Yazıcıoğlu Kardeşler ile (Yazıcıoğlu Ahmed, Yazıcıoğlu Mehmed) ünlü velinin görüşmesidir. Bu görüşmede tasavvuf tarihimizdeki iki önemli eserin (Muhammediyye ve Envâr-ul Âşıkîn) âdeta tohumları serpilir.

• Sultan II. Murad'ın Hacı Bayram'ı Edirne'de oldukça saygıyla karşılaması; büyük Veli'nin Osmanlı için tehlike değil de büyük bir güç olduğunu anlaması; Hacı Bayram'ın Edirne'deki faaliyetleri; bu arada yeni doğmuş olan Fatih Sultan Mehmed'e Hacı Bayram'ın dualar okuması; kendisine "İstanbul fethedilecek mi?" manasında

soru soran Sultan II. Murad'a Hacı Bayram'ın, "İstanbul'u beşikteki bebek ile (Fatih) şu köse (Akşemseddin) fethedecek" şeklinde cevap vermesi; Hacı Bayram'ın Akşemseddin'i Fatih'in hocası olarak Edirne'de bırakıp yeniden Ankara'ya dönüşü.

- Sultan II. Murad'ın Hacı Bayram'ın müritlerinden vergiyi kaldırması; bunun üzerine sahtekâr müritlerin çoğalması; Hacı Bayram'ın gerçek müritlerle sahte müritleri birbirinden ayırmak için tertiplediği "Kurban" hadisesi.

- Tıpkı Hacı Bayram ve Akşemseddin gibi medreseyi bırakıp dergâha gelen Eşrefoğlu Rûmî'nin Hacı Bayram'la tanışması ve Hacı Bayram'ın kızı Hayrûnnisa Hanım ile evlenmesi.

- Hacı Bayram'ın son günleri ve vefatı.

Hacı Bayram-ı Veli'yi konu alan ve aşağıda inceleyeceğimiz romanlarda işte bütün bu hadise ve anekdotlar yer alır. Ancak bu hadise ve anekdotlar her romanda aynı derecede yer almaz. Yazarlar, amaçlarına göre söz konusu hadise ya da anekdotlara detaylı ya da yüzeysel yer vermişlerdir. Hatta bazı romanlarda yukarıdaki hadise ve anekdotların çoğunu göremeyiz.

Hacı Bayram-ı Veli'yi Konu Alan Türk Romanları

Tespit edebildiğimiz kadarıyla doğrudan Hacı Bayram-ı Veli'yi konu alan beş roman yazılmıştır. Yayın tarihi sıralamasıyla ifade edersek bu romanlar şunlardır: Zeria Karadeniz'in, "*Hacı Bayram-ı Veli*", Emine Işınsoy'un "*Bayram*", Abuzer Kalyon'un "*Hacı Bayram-ı Veli*", Raziye Sağlam'ın "*Bayram Sabahı*" ve Safiye Selma Hançer'in "*Hacı Bayram-ı Veli / Avucumdaki Hasat*" isimli eserleridir. Bu romanların her birinde Hacı Bayram-ı Veli merkeze alınmış ve romanlar âdeta bu büyük şahsın biyografisi şeklinde kurgulanmıştır. Bir başka ifadeyle, bu romanlar böyle bir iddia ile kaleme alınmışlardır.

Hacı Bayram hakkında yazılan bu metinler, "*roman*" iddiası taşıdıkları için biz de söz konusu metinleri ilk önce içerdikleri roman değeri açısından ele alacağız. O sebeple incelemenin ilk alt başlığını "*Roman Tekniği*" olarak adlandırdık. Hemen her romanın "biyografik unsurlar" içermesi sebebiyle, diğer alt başlıklarda yazarların Hacı Bayram-ı Veli'yi nasıl tanıttıkları ve onun üzerinden daha başka hangi amaçları gerçekleştirmek istediklerini içeren bölümlerle yapacağız. Bu alt bölümlere ise sırasıyla şu adları vereceğiz: "*Hacı Bayram'ın Olağanüstü Çocukluğu*", "*Romanlara Yansıyan Fikri/İdeolojik Unsurlar*", "*Romanlara Yansıyan Güncel Problemler ve Durumlar*", "*Romanlara Yansıyan Tarihî Arka Plan (Dekor)*", "*Romanlara Yansıyan Değerler*", "*Romanlara Yansıyan Halk İnançları (Örf ve Âdetler, İnançlar vs.)*", "*Romanlardaki Menkıbe Unsurları ve Anlatıma Menkıbe Söyleminin Hâkim Olması*", "*Romanlara Yansıyan Realist Unsurlar*", "*Romanlara Yansıyan Beşeri Aşk - İlahi Aşk Olgusu*" ve Hacı Bayram'ın "*Veli'liğe Geçiş*"

Şimdi bu alt başlıklar altında ve yayımlanış sırasına göre romanları inceleyelim.

Roman Tekniği

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hacı Bayram konusunda yazılan ilk roman Zeria Karadeniz tarafından kaleme alınmıştır. Romanın adı ise “*Hacı Bayram-ı Veli*”dir.² Bilindiği gibi, Şeyh Bedrettin hadisesinden sonra, ülkede dikkat çeken bütün dinî-tasavvufi oluşumlar âdeta mercek altına alınmıştır. Adını birazcık duyuran bütün tasavvufi oluşumlar sanki birer ‘Şeyh Bedrettin hadisesi ihtimali taşıyormuş gibi bir algı’ devlet kademelerine hâkim olunca, ister istemez tedbirler de alınmaya başlanmıştır. İşte o sırada adını duyuran Hacı Bayram-ı Veli Padişah II. Murad tarafından Ankara’dan Edirne’ye davet edilir. Zeria Karadeniz romanını işte bunun üzerine kurmuştur. Romanın başında yer alan şu cümleler bu konuda fikir verecek niteliktedir:

“Devletlum, Ankara ve çevresi Hacı Bayram’ın adamlarıyla dolmuştur. Bunlar, binlerce, sayılamayacak kadar çokturlar. Durmadan da kalabalık büyümektedirler” (s. 7).³

Zeria Karadeniz, Hacı Bayram-ı Veli’nin biyografik anlamda bütün hayatını değil de sadece Padişah II. Murad’la ilişkisini ele almıştır. Her ne kadar roman adının üstünde “Hasatlar ve Sanatlar Velisi” ifadesi yer alsada, Hacı Bayram’dan çok Sultan II. Murad’ı ön plana almaktadır. 23 bölüm hâlinde tanzim edilen romanın baş karakteri de bu bağlamda Hacı Bayram’dan çok Sultan II. Murad olmaktadır.

Zeria Karadeniz romanında bir Bizans tarihçisinin yazdığı tarih kitabında (romanda kağıt tomanı olarak geçer) yazılan metinlere geniş yer verir. Bu tarih kitabında, Sultan II. Murad’ın dedesi Yıldırım Bâyezid’in Timurlenk’e nasıl yenildiğini anlatan kısımları oldukça geniş yer kaplar. Yani yazar bir anlatım tekniği olarak iktibasa oldukça yer vermiştir. Denebilir ki romanda, Yıldırım Bâyezid ile Timur arasındaki savaşın bütün safhaları söz konusu tarih kitabından aktarılır. Romanda bu durum, Sultan II. Murad’ın vezirinin söz konusu tarih kitabının ilgili bölümlerini Hacı Bayram-ı Veli’ye okuması şeklinde yer alır (s. 104-155). Romanda bu manada yapılan iktibaslardan biri de İmam Azam’ın İmam Yusuf’a yaptığı vasiyetin, hemen hemen tam metninin yer almasıdır (s. 177-186).

Zeria Karadeniz romanını “belgesel” bir nitelikte kurguladığı için olsa gerek, bazen dipnot şeklinde gerçek kaynaklara yer verir (s. 53, 55, 67). Yazar, romanı bitirdikten sonra, kitabının en sonuna “Not” başlığı altında bazı açıklamalar da koyar. Bu açıklamalarda, yazdığı romanının içerdiği tarihî bilgilere yapılan itirazlara bizzat yazarın verdiği cevaplar yer alır. Mesela, romanda yer alan Hacı Bayram’ın Kur’an’da Türklerin övüldüğüne dair bilgilere galiba itirazlar yapıldı ki; Zeria Karadeniz İsmail Hami Danişmend’in “Türklük ve Müslümanlık” adlı kitabından söz ederek söz konusu itirazlara cevap verir (s. 259).

Hacı Bayram-ı Veli konusunda yazılan en hacimli ve şüphesiz en önemli roman Emine Işınsoy tarafından kaleme alınmıştır. “*Bayram*”²⁴ adıyla yayınlanan bu romanda ünlü Veli hemen hemen bütün yönleriyle tanıtılır. Emine Işınsoy’un romanı, özellikle “biyografik roman” tekniğine uygun yazılmıştır. Romana konu olan Hacı Bayram-ı Veli, doğumundan vefatına kadar bütün ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Roman her ne kadar Hacı Bayram’ı konu alsada, satır aralarında bu büyük Veli’nin dönemini (özellikle XIV. ve XV. yüzyıl Ankara’sı), yine Hacı Bayram’ın yetişmesinde etkili olan özellikle ahilik kurumu ve diğer tasavvufi hareketleri de Işınsoy gerektiği oranda açıklığa kavuşturmuştur. Bu yönüyle de roman bir “tarihî roman” özelliği de gösterir.

Abuzer Kalyon’un yazdığı “*Hacı Bayram-ı Veli*”²⁵ adlı roman ise Hacı Bayram konusunda yazılan üçüncü romandır. Abuzer Kalyoncu’nun romanında yazar “çerçeve anlatı” tekniğini kullanmıştır. Romanın çerçevesini, yani “bugününü” bir doktor (Doktor Nihat) ve sağlık görevlisi (Haydar Efendi) oluşturur. Haydar Efendi, bir şekilde kendisiyle tanışan Dr. Nihat’a Hacı Bayram’ı anlatır. Hacı Bayram-ı Veli’nin romanı ise bu çerçevenin içindeki bir “iç anlatı”dır. Dr. Nihat oldukça başarılı ve maddi sıkıntısı olmayan biri olmasına rağmen, kendini oldukça “huzursuz” hisseder. Romanın sonunda Dr. Nihat rahatlamış ve iç huzurunu bulmuş biri olarak karşımıza çıkar.

Yazar, özellikle sağlık uzmanlarını roman kahramanı olarak seçmiş gibidir. Bununla da âdetâ, “*Doktorlar ve tıp ilmi insanın ancak bedensel (fizyolojik) rahatsızlıklarını tedavi edebilirler. İnsanın ruhi rahatsızlık ve tedirginliklerini ise tasavvuf ve manevi unsurlar giderebilir.*” tezi vurgulanır. Yazar bunu vurgulamak istercesine manevi rahatsızlık içinde olan bir doktoru roman kahramanı yapmıştır. Bu kişi kendisinden önce bu rahatsızlığı yaşayan, ancak Hacı Bayram-ı Veli’yi tanıyınca rahatlayan bir başka sağlık uzmanı ile tanışır ve sonunda Hacı Bayram’ı tanımakla bütün manevi huzursuzlukları bertaraf olur.

Yunus Emre’nin “*Bunca varlık var iken geçmez gönül darlığı*” şeklindeki mısrası, özellikle modern insana çok uygundur. Modern insan maddî anlamda her türlü imkâna sahiptir ama nedense bir türlü huzurlu olamamaktadır. Hacı Bayram-ı Veli başta olmak üzere Türk-İslam dünyasının manevi değerlerini temsil eden şahsiyetler, işte bu huzursuzluğu yaşayan modern insanın imdadına yetişirler. Abuzer Kalyon’un romanı bu amaçla yazılmış gibidir.

Abuzer Kalyon’un romanının bir diğer özelliği, kitabın roman biçiminde değil de bilimsel bir inceleme kitabı şeklinde düzenlenmiş olmasıdır. Mesela romanda, bu türde pek alışık olmadığımız “İçindekiler” ve “Önsöz” kısımları vardır. Ayrıca romanın sonuna konulan “Kaynakça” kısmı da, söz konusu kitabı romandan çok bilimsel bir araştırma metniye yakınlaştırmaktadır. Nitekim kitap, hem içerdiği romanla hem de yazar Abuzer Kalyon’un Hacı Bayram-ı Veli’yi araştırması bağlamında zaten bir araştırma kitabıdır. Nitekim romanda hikâyesi anlatılan doktor da bir şekilde bu büyük veliyi araştırmaktadır. Dolayısıyla Abuzer Kalyon’un romanının roman teknikleri

Hacı Bayram -ı
Veli Camii çevresi
karşıdan görünümü

ile bilimsel araştırma tekniklerini harmanlayan bir kurgusu vardır. Abuzer Kalyon, romanının önsözünde zaten bütün bunları açıkça dile getirmektedir.

Hacı Bayram konusunda kaleme alınan bir diğer roman ise Raziye Sağlam'ın yazdığı "*Bayram Sabahı*"dır.⁶ Raziye Sağlam'ın kitabının adı olan "*Bayram Sabahı*"nın altında küçük puntolarla "*Hacı Bayram-ı Veli Romanı*" ifadesi yer almaktadır. Yazar, topluma ve kültüre mal olmuş büyük şahsiyetlerin roman sanatının akıcı ve kolay; biraz da rahat okunurluk yüzünden daha iyi tanınabileceğini söylemektedir. Hatta daha önce Hacı Bayram-ı Veli'nin müridi olan Şeyh Hamîd-i Veli Hazretleri'nin örnek hayatını "*Gülşenin Solmayan Gülü*" adıyla romanlaştırdığını belirtmektedir. Raziye Sağlam, gerçek tarihî bilgilerden yola çıkarak, Hacı Bayram-ı Veli'nin on dokuz müridi olduğunu da söylemektedir. Hatta İstanbul'un Fethi gibi tarihî büyük bir olaya Hacı Bayram-ı Veli'nin müritlerinden Akşemseddin, Akbıyık Sultan ve Kızılca Bedrettin'in katıldıklarını da belirtmektedir. Dolayısıyla yazar, Hacı Bayram-ı Veli'nin bütün bu büyük şahsiyetlerle ilişkisini bir roman olarak ortaya koymağa çalışmakta ve şunu söylemektedir: "*Ashında elinizdeki kitap Hazret'in örnek hayatının kısa bir özeti gibidir*" (s. 7).

Raziye Sağlam, romanını 27 alt bölüme ayırmış ve her bir bölüme de bir ad vermiştir. Yazar romanını ayrıca biyografik bir tarzda değil, yarı biyografik bir tarzda kaleme almıştır. Çünkü roman; Hacı Bayram-ı Veli'nin doğumuyla değil, ünlü velinin Ankara'dan Kayseri'deki ikamet eden şeyhi Hamîd-i Veli Hazretleri'ne gidişi ile başlamaktadır. Bu yolculukta Hacı Bayram'a ise Şeyh Sücaeddin eşlik etmektedir.

Raziye Sağlam romanında Hacı Bayram'ın çevresindeki önemli insanlar detaylı olarak anlatılır. Mesela Hacı Bayram'ın şeyhi Hamîd-i Veli Hazretleri romanda ayrıntılı tanıtılır. (s. 11-14) Ayrıca Hacı Bayram'ın elinden tutup hidayete ermesine vesile olduğu pek çok insanın "alt hikâyeleri" de romanda yer alır. Bu kişilerden biri de Veli'dir ve bir katil ya da cani olma sınırından dönüp ömür boyu Hacı Bayram dergâhının hizmetkârı olmuştur. (s. 55-57) Romanda Emir Sultan, Akbıyık Sultan, Akşemseddin ve Eşrefoğlu Rûmî gibi Hacı Bayram-ı Veli'nin müritlerinin de alt hikâyeleri geniş olarak anlatılır. Raziye Sağlam'ın romanında da bir anlatım tekniği olarak Hacı Bayram'ın yazdığı şiirlerin bazılarına yer verilir.

Safiye Selma Hançer'in yazdığı "*Hacı Bayram-ı Veli / Avucumdaki Hasat*"⁵⁵ ise Hacı Bayram konusunda yazılan bir başka romandır. Safiye Selma Hançer de romanını, romandan çok bir bilimsel araştırma gibi tanzim etmiştir. Kitap; romanlarda pek alışık olmadığımız "İçindekiler", "Önsöz" ve "Hacı Bayramı Veli Kaynakçası" gibi bölümlerden oluşmaktadır. Yazar romanın başına ayrıca bir epigraf gibi Hacı Bayram-ı Veli'nin "*Noldu Bu Gönüm Noldu Bu Gönüm*" şiirinin bütünü almıştır. Romanın önsözünde ise yazar, amacının roman sanatından çok ünlü Veli'yi tanıtmak; hatta Hacı Bayram'dan hareketle büyük toplumsal sorunlarımıza dikkat çekmek olduğunu söyler. Yazarın dikkat çektiği sorunların başında; İran'dan gelen Batnilik ile Suriye'den gelen Babailik tarikatlarının özellikle Anadolu insanlarında fitneye ya da yanlış anlaşılmaya sebep olma ihtimali vardır. Bu yüzden de tasavvuf ve tarikatların en doğru kaynaklardan ayrıca kişilerden öğrenilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Yazarın, tasavvuf ve tarikatı en doğru şekilde temsil ettiğine inandığı kişi ise Hacı Bayram-ı Veli'dir. Hacı Bayram-ı Veli sadece tasavvuf ve din öğretisi bağlamında en doğru örnek değildir. Aynı zamanda Osmanlı-Türk kurumlarının en önemlilerinden biri sayılan Ahilik'i de âdeta yaygınlaştırmıştır. Ayrıca "imece" usulünü kültürümüze kazandıran Hacı Bayram, İslamın özüne en uygun tasavvuf anlayışını da temsil etmektedir. Safiye Selma Hançer, işte bütün bu gerçekleri ortaya koymak için romanını yazdığını söyler.

Safiye Selma Hançer, her ne kadar önsözde romanının kurgu tekniği kullanılarak yazılan bir "biyografi" yani "biyografik roman" çalışması olduğunu söylese de (s. 8), esasında kitabı tam bir biyografik roman sayılamaz. Çünkü romanda Hacı Bayram-ı Veli'nin kırk yaşından sonraki hayatı anlatılmaktadır. Yani roman Hacı Bayram-ı Veli'nin medreseyi bırakıp Kayseri'ye Şeyh Hamîd-i Veli Hazretleri'ne mürit olmak üzere çıktığı yolculukla başlar. Özellikle ünlü Veli'nin ailesi, doğumu, çocukluğu, ilk eğitimi, medrese hayatı gibi bir biyografik romanda olması gereken bilgiler pek fazla yer almamaktadır. Gerçi yazar satır aralarında ve geriye dönüş teknikleriyle bu konuda bazı bilgiler veriyorsa da, bunlar pek yeterli olmamaktadır. Pek çok soru cevapsız kalmaktadır.

Safiye Selma Hançer'in romanını; roman sanatı açısından önemli kılan, yazarın kurguya ustaca dâhil ettiği "Konuşan Asa" metaforudur. Romanın en başında "İlk Söz" başlığı altında ismi "Rauf" olan bir asa -ki bu asa Hacı Bayram-ı Veli'nin asasıdır-

konuşuyor. Aslının ağaçtan olduğunu beyan edip Horasan'dan geldiğini söylüyor. Özellikle dervişlerin elinde âdeta tamamlayıcı bir figür olan asanın Hz. Süleyman'dan Hz. Musa'ya kadar serüvenini özetleniyor. Yazar mesela Hz. Musa'nın asayı elinden atınca yılan olması mucizesi ve yine Hz. Musa'nın Kızıldeniz'i ikiye bölmesi gibi asa ile ilgili mucizelere gönderme yapıyor. Yani yazara göre asa, Peygamberlerin ve büyük Velilerin yaşadıkları "hikâyelerin" (kıssaların) hem âdeta bir karakteri hem tanığı hem de işbirlikçisidir. İşte bu sebeple yazar romanına "anlatıcı" olarak bir asayı seçmiştir. Romanın en son kısmında ise asa yeniden söz alır ve Hacı Bayram'ın kendisini Akşemseddin'e emanet ettiğini, daha sonraları ise bir müzede camdan bir kafes içinde âdeta hapsedildiğini söyler. Asanın dilinden söylenen bu söz, özellikle modern zamanlarda tasavvufa nasıl bakıldığının roman diliyle mükemmel bir ironisini oluşturur. Yazarın bu kurgusu roman sanatı açısından oldukça dikkate değer ve başarılı bir roman unsurudur. Safiye Selma Hançer sadece bununla da yetinmeyerek roman boyunca özellikle "buğday" metaforunu çok farklı bağlamlarda kullanmıştır. Mesela Hacı Bayram-ı Veli, sohbet ederken ve nasihat ederken hep avucunda buğday taşır ayrıca müritlerinin avucuna buğday koyar. Buğdayın ya da avuca buğday koyma meselesinin sembolik (tasavvufi bir remiz olarak) anlamını dikkate alırsak yazarın bu buluşu da roman sanatı açısından yazdığı kitabın değerini yükseltmektedir. Zaten romanın adındaki "Avucumdaki Hasat" da bunu en başta ima etmektedir. Hatta romanın en son cümlesinde de bu durum ustaca vurgulanır. Hacı Bayram en yakın müridi ve damadı Eşrefoğlu Rûmî ve eşinin ellerinde ruhunu teslim eder. Ruhunu teslim ederken büyük Veli'nin eli eşinin elindedir. Hacı Bayram'ın vefatının anlatıldığı son satır şöyledir: *"Elini tutunca sımsıkı olan parmakları gevşedi ve avuçları içinden yere üç-beş tane buğday tanesi döküldü"* (s. 120).

Hacı Bayram'ın Olağanüstü Çocukluğu

Hacı Bayram'ı konu alan romanlarda, özellikle ünlü velinin olağanüstü çocukluğu bir şekilde vurgulanır. Halk arasında geçen "adam olacak kişi, çocukluğunda kendini belli eder" manasındaki inanış, Hacı Bayram'a tıpatıp uyar. Burada Onur Bilge Kula'nın *"Ankara Güneşi"* adlı hikâyesinden Hacı Bayram'ın çocukluğuna dair kısmı alıntulamakta fayda görüyorum:

"Yıl, bin üç yüz elli iki... Ankara'nın kuzeyinde, Çubuk Çayı üzerindeki Sol Fasol köyünde çok tatlı ve güçlü bir bebek çılgığı duyuldu. Eskilerin 'Zülfadıl' dedikleri köydeki, Koyunluca Ahmet'in ahşap evinden çıkan ses, tüm Anadolu dağlarında yankılandı!.. Aksakallı bir koca, sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okuyarak:

- *"Numan" diye üç kere fısıldadı.*

Bu isim; ağaçlara, kayalara, taşlara; çiy yağarcasına iletildi ve bu kesim, onun bereketiyle şenlendi. İki ağabeyi; Safiyeddin ve Murat, ay yüzü bebekten gözlerini

alamadılar. Annenin sütüyle beraber, koyunların, keçilerin, ineklerin sütü dışarı taşı! Dargınlar barıştı, kavgalar durdu, üründe bolluk, evlerde huzur oldu.

Numan'ın hâl ve hareketleri, diğer çocuklardan çok farklıydı. Gülümseyişi çevresindekileri etkiliyor, insanlara sevgiyle bakarken içleri gülen gözleri, yüzüne baktığı herkese huzur veriyordu.

Büyüdükçe beyindeki sorulara, gözlemciliği ve araştırmacılığıyla cevap aramaya başladı. Yeryüzüne ait değildi sanki. Varlığı yücelerde, ruhu göklerdeydi. Allah'ın bahsettiği üstün zekâsıyla, öteledeki âleme ulaşabiliyor, yetişkinlerin çözemediği surları gözüyor, gizem diyarında geziyordu. Ağabeyi Murat şairdi. Onun şiirleriyle, türkülerıyla büyülmüştü. Bakışları dağların ardında, düşüncesi sınırsızdı.

Küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Ankara'daki ve Bursa'daki âlimlerin derslerine katılarak, tefsir, hadis, fıkıh gibi dini ilim ve o zamanın fen bilimlerini öğrendi. Ankara'da Melike Hatun'un yaptırdığı Kara Medrese'de Müderrisliğe başladı. Kısa zamanda halk arasında sevilip, sayılan bir kimse hâline geldi."

Zeria Karadeniz'in romanında, Hacı Bayram'ın çocukluğuna dair pek bir ayrıntı yer almaz. Emine Işınsu ise romanını âdeta iki menkıbe parantezine almıştır. Işınsu'nun romanı "Bir Menkıbe" bölümü ile başlar, yine "Bir Menkıbe" bölümüyle sona erer. Romanın başındaki menkıbede, annesi (Nazlı Hanım) Hacı Bayram-ı Veli'ye henüz hamiledir. Issız bir dereye çamaşır yıkayan bu kadına eşkıyalar saldırmak ve kötülük yapmak isterler. Tam o sırada anne karnındaki Hacı Bayram'ın sesi yükselir: "Dokunmayın ona, o bir veli anasıdır." (s. 9). Saldırgan kişiler bu sesi duyunca korkup kaçarlar. Hacı Bayram'ın çocukluk dönemi hakkında Emine Işınsu'nun romanındaki bir diğer menkıbe unsuru şöyledir: "(Hacı Bayram'ın annesi) Nazlı bebeğe hamileyken kaç kere; "Olur olmaz zamanlarda içimden Allah demek geliyor, sanki ben söyleyiorum da, bebe söyletiyor gibi" dememiş miydi?" (s. 14)

Işınsu'nun romanında Numan, henüz çocukken yaşatları gibi davranmaz; âdeta sıradışı bir çocuk olarak görülmektedir: "İleri bir çocuk bu, kendi yaşdaşlarından büyük kalıyor anlaşılır." (s. 19)

Işınsu'nun romanındaki önemli karakterlerden biri olan Meczup Ali, henüz doğmadan önce Hacı Bayram hakkında şunu söyler: "Bu köyde yarın doğacak erkek çocuk, veli olarak doğmuş olacak hocam, nasıl bildiğimi sorma, çünkü bu işin nasılımı ben de bilmiyorum, lakin bilgi doğrudur, çünkü bana bildirildi, çocuğa göz kulak olmam emredildi." (s. 30)

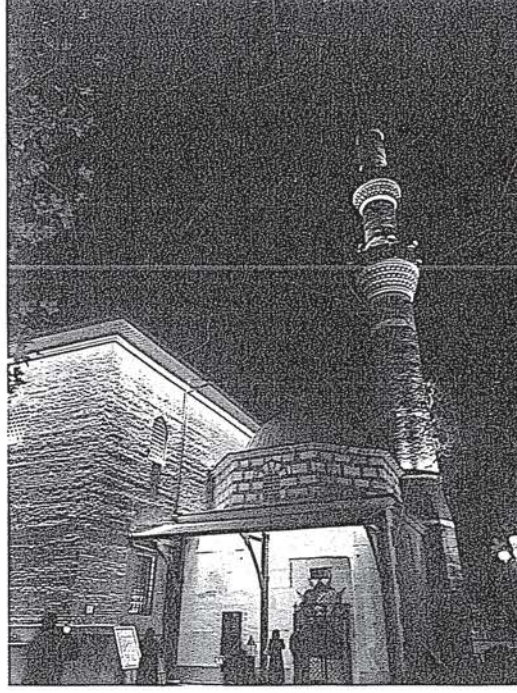
Emine Işınsu, henüz çocukken Hacı Bayram'ın pek çok olağanüstü özelliğini anlatır. Mesela; "Numan, atları da, neredeyse köpekler kadar severdi." (s. 47)

Çok farklı bir çocuk, oldukça başarılı ve tecessüs sahibi bir öğrencilik hayatı geçiren Hacı Bayram'a hocası Hallaç Mahmut Efendi ise şunu söyler: "Sana hallaçlık öğretmekten vazgeçtim, zamanını pamuk atıp yatak, yorgan dikmekle harcamayacaksın, sadece derslerine

çalışacaksın, hayatta senin vazifen öğrenmek, düşünmek ve öğretmek olacak.” (s. 49)

Numan medresede okurken, yaştlarına nazaran o kadar ileri düzeydedir ki, çok genç yaşta müderrislik payesini alma noktasına gelir. Hatta müderrislik imtihanına girmeğe niyetlenir. Ancak imtihan heyeti Numan'ı müderrislik imtihanına kabul etmez: *“Muid arkadaşı Osman; “Sana bir sır vereyim mi Numan” demişti, “seni müderris imtihanına sokmayışlar, bilginin eksikliğinden değil, çok genç oluşundan ileri gelmiş.” (s. 128)*

Hacı Bayram'ın yetişmesinde büyük etkisi olan Meczup Ali, bir yerde de şunu söyler: *“Bilir misin, dedi, o doğmadan önce, doğacağı bana malum oldu. İzzettin Baba'yı haberdar ettim. Benim de evladımdır. Baba yarısı, ‘amca’ diye çağırır beni.” (s. 142)*

Hacı Bayram -ı Veli Türbesi

Hem Abuzer Kalyon hem Raziye Sağlam hem de Safiye Selma Hançer romanlarında Hacı Bayram'a annesi hamile iken, bu kadının eşkıya saldırısına uğramasına ve o anda *“Dokunmayın ona, o bir veli anasıdır”* sözüyle ifade edilen menkibeye kısaca yer verirler.

Romanlara Yansıyan Fikri/İdeolojik Unsurlar

Hacı Bayram konusunda roman yazarlar, özellikle kendi fikri/ideolojik kaygılarını roman üzerinden yansıtmışlardır. Mesela Zeria Karadeniz, romanında genel olarak siyasi durumlara yer vermiştir. Romanın satır aralarında da özellikle siyasi nitelikli mesajlar göze çarpar. Mesela Timur tarafından esir alınınca, kendisine kötü muamele eden Timur'a karşı Yıldırım Bâyezid şu diplomatik mesajı verir: *“Düşkünlere bu derece hakaret etmemelisiniz, hakaret ettiğiniz adam da bir beydir ve beyler hakkındaki adap ve merasimin şartlarına riayet etmeliğin lazımdır.” (s. 12)*

Romanda vurgulanan fikirlerden biri de Timur'un Yıldırım Bâyezid'la savaşının İstanbul'un fethini geciktirmesi meselesidir. Sultan II. Murad hem bu yüzden hem de dedesi Yıldırım'a yaptıkları yüzünden Timur'a oldukça öfkeli: *“(II. Murat) Haçlıları yenen Niğbolu kahramanı dedesi Yıldırım'a reva gördüğü muameleyi bir türlü affedemiyordu.” (s. 14)*

Zeria Karadeniz romanında Hacı Bayram'ın Türklük ve Anadolu sevgisine de vurgu yapar. Mesela Hacı Bayram Ankara'dan Edirne'ye yolculuk yaparken *“çok sevdiği Anadolu manzaralarını seyreder.” (s. 38)* Yani Zeria Karadeniz de romanında tıpkı

Emine Işınsu gibi Türk Milliyetçiliği vurgusu yapar. Yazara göre Hacı Bayram'da hem İslamiyet, hem özellikle Anadolu'nun İslamiyetle şereflenmesi hem de Türklük kaygısı vardır. Romanda Hacı Bayram'ın bilhassa Türk milletinin tarihî bağlarına ve Türk devlet yöneticilerinin hangi milletle nasıl ilişki içinde olacağına dair görüşlerine yer verilir. Mesela Türk milleti iki millete ve onların fitnelerine dikkat etmelidir. Bunlardan biri Bizans, diğeri ise Farslılardır (s. 165). Hacı Bayram'a göre; "*Pek eski zamanlardan beri İran ile Turan arasında süregelen bir rekabet ve çekişme vardır. Bilindiği gibi Şehname bu çekişmeleri destan menkıbeleri ve İran gözü ile sonradan gelenlere nakletmektedir.*" (s. 75)

Zeria Karadeniz'in romanında Hacı Bayram'ın Türkçe hassasiyeti de vurgulanır. Gelibolu'daki müritleri olan Yazıcıoğlu Kardeşlerden biri Muhammediyye'yi, diğeri de Envâr-ul âşıkîn'i Türkçeye kazandırmıştır. Onları bu konuda teşvik edip cesaretlendiren ise Hacı Bayram-ı Veli olmuştur. (s. 78)

Zeria Karadeniz, romanında tarikatlar konusundaki fikirlerini de ima eder. Sultan II. Murad, Hacı Bayram'a, "Mevlâna ile sizin aranızda ne fark var" manasında bir soru sorunca büyük Veli şu cevabı verir: "*... Velilik Hamid-i Hamideddin ile Acemden Türklere intikal etmiştir. Celaleddin veliliğın orada olduğu zamana ait bir Hazreti Pîr'dir. Bunu kullandığı dilden hemen her mezhepten insanu kendine çağuruşundan dahi anlırsuz. Farkımız bundadır. Biz Türkçe üzre konuşur yazaruz ve Türkleri çağururuz.*" (s. 99)

Zeria Karadeniz, romanının bir yerinde de Hacı Bayram'ın gözünden Timur'u eleştirir. Ona göre Timur'un gururu, hem kendini hem de Türk'ü perişan etmiştir. (s. 161) Zeria Karadeniz romanının bir başka yerinde ise Hacı Bayram'a, Sultan II. Murad'a hitaben şu büyük ideali hatırlattırır: "*Varulacak nokta birdür, İslamın ve Türkün yükselmesi... İtilasu!...*" (s. 191). Hacı Bayram buna bağlı olarak Sultan II. Murad'a şunu da söyler: "*Bizansu söküüp atacaksuz. Bu, devletiın derununda bir yare dimektür. Sonra devlet olma mertebesinde Türke karşı olanu, tecavüz idenü ortadan kalduracaksuz. İran'ı nazardan uzak dutmayacaksuz İdil suyu üstündeki kavmi³ uzaktan kollayacaksuz. Türkü, islami böyle ilerü götüreceksüz.*" (s. 192)

Zeria Karadeniz'in romanının bir başka yerinde ise Hacı Bayram, Kur'an-ı Kerim'de Türklerin övüldüğünden söz eder: "*Devletümüz, cümle fesadın hakkundan gelmiştir. Allah bilürsüz, Kur'an'da Türkü övmüştür. Türkün devletü gelişür. Sizler dahi, idaresi mevdu devletü hüsnü idare ittüğünüzde, bütün katalar üzere bayrağın dalgalanduracaktır.*" (s. 193)

Zeria Karadeniz romanında Fatih Sultan Mehmed'in Türklüğe bakışına da yer verir: "*(Henüz on bir yaşında olan Fatih Sultan Mehmet'in) memleketine ve memleketinin insanlarına karşı büyük bir sevgisi vardı. Türk olmak en fazla övüldüğü bir faziletti adeta. Başka memleketlerde Türkler bir kötü muameleye uğrasa ve bunun da haberi gelse, günlerce yerinde duramıyor, uyku uyuyamıyor, zaman zaman da gözyaşı döktüğü oluyordu.*" (s. 222) Romanda Fatih'in İstanbul'u fethetmesinden sonra, şehri tamamen Türkleştirmek ve şehre her hâliyle Türk kimliği kazandırmak istemesine de yer verilir. (s. 253)

Romanında fikri/ideolojik unsura en çok yer veren yazar Emine Işınsu'dur. Emine Işınsu, Türk milliyetçiliği fikriyatını savunan bir yazar olduğu için romanında; Türklük, Türk birliği, Türk vatanı, Türk tarihi gibi milliyetçi argümanlara çokça yer verir. Mesela, Hacı Bayram-ı Veli'nin babası Koyunluca Ahmed'in Oğuzların Bayat kolundan olduğu romanda sıkça vurgulanır.

Türk milliyetçiliği fikriyatının önemli ismi Ziya Gökalp, meşhur "Vatan" şiirinde şu kıtaya yer verir:

*Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar manasını namazdaki duânın...
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur.
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın.
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın!*

Işınsu romanında bu duruma gönderme yaparcasına, henüz Kur'an öğrenen Numan'a şunu söyler: "...okudukça manalarını anlatmanızı seviyorum, annem babam Kur'an okuyorlar ama okuduklarının anlamlarını bilmiyorlar." (s. 30) Işınsu'nun romanında, Numan anne ve babasıyla Kur'an'ın Türkçe meal ve tefsiri konusunda birçok yerde tartışır:

"Ben de annen de Kur'an okuruz ama anlamını bilmiyoruz, bir zararını da görmedik şimdiye kadar.

• *Ayetlerin manalarını bilseydiniz eğer, Allah'ın pek çok yerde; anlayınız, düşününüz diye emrettiğini de bilirdiniz. Yani Kur'an'ın manasını bilmemek, bizzat Kur'an'a aykırı bir şey." (s. 73)*

Emine Işınsu, romanında özellikle Türk milliyetçiliği fikri bağlamında çokça seslendirilen "Türk birliği" kavramına da yer verir: "...halkın tümü çok memnundu Osmanlı idaresinden; çünkü beylikler içinde tektir Koca Osmanlı, güçlü bir kerem; ehli sünnet, dini bütün, bu yüzden hiç zulmetmez tebaasına, şefkatli ve merhametlidir, emin ol Anadolu'da bir Türk birliği olsa, başı çekecek Osmanlı'dır." (s. 40)

Işınsu romanında Türk milletinin Müslümanlık anlayışına da vurgu yapar. Hacı Bayram-ı Veli, henüz çocukken Ankara'ya medresede okumak üzere gelme hazırlığındadır. Ankara'da nerede kalacağı konuşulurken, burada oturan amcasının yanında kalması söz konusu olunca babası Hacı Bayram'a şunu söyler: "İşte o olmaz yavrum, Veysel amcanın üç kızı var biliyorsun, biri aşağı yukarı senin yaşındadır, biri de senden birkaç yaş büyük, üçüncüsü küçük daha. Veysel böyle genç kızların yanında bir delikanlının bulunmasını istemez." Bunun üzerine Numan şunu söyler: "Bizim töremizde kadınlar erkeklerden pek kaçmazlardı hani." (s. 55) Babası Numan'a kardeşi Veysel'in Müslüman yobazı olduğunu ve yeğenlerini kendisinden bile kaçırdığını da söyler. Aradan epeyi bir zaman geçtikten sonra, amcası Numan'a Ankara'daki evine haremlik-selamlık yaptırdığını, artık eve gelebileceğini haber olarak gönderir. Bunun üzerine Numan şunu söyler: "Bu haremlik-

selamlık Arap adeti değil mi, bizim töremizde yoktur erkeklerden kaçmak, edepli giyinirsin, edebince oturursun, edebince konuşursun, tamamdır, dedi.” (s. 85)

Emine Işinsu romanında, İslam tarihinde bir problem olarak süregelen “medrese-tekke çatışması”na da yer verir. Romanda Hacı Bayram’a yarenlik eden Meczup Ali, Numan’ın medresede okumasına karşı çıkar. Hatta romanın bir yerinde Meczup Ali şunu söyler: “*Medrese, dedi, galiba hayırlı değil benim için.*” (s. 59) Numan, Meczup Ali’ye medreseye neden karşı olduğunu sorunca da şu cevabı alır: “*Alimim diye yüreğin o kadar şişecek, burnun o kadar büyüyecek ki, dervişleri hor göreceksin, belki benimle bile konuşmazsın artık.*” (s. 61)

Işinsu’nun romanında her halükârda Türkçe yüceltilir. Mesela Numan’ın Ankara’da okuduğu medresede okunacak kitaplar genelde Arapça olsa da, eğitim dili Türkçedir (s. 65).

Işinsu romanında, Hacı Bayram’ın gençken aşık olduğu Gülçiçek’i yüceltirken de Türk töresine gönderme yapar: “*Gülçiçek de biner ata, seninkine benzer ama ak bir kasağı vardır onun da, hiç daha önce yolda filanda mı rastlamadın?*” (s. 90)

Emine Işinsu romanında Hacı Bayram’a sürekli olarak Türklüğü yüceltirir ve gelecekte büyük bir Türk devleti olacak olan Osmanlı Devleti’ni de savundurur. Hatta romanda Osmanlı Beyliği (Devleti) ile kavgalı olan Karamanoğlu Beyliği gibi Anadolu’daki beylikler “bozgunculuk” yapmakla itham edilip eleştirilir. Bu konuda en büyük eleştiriyi yapan da Hacı Bayram’dır. Hacı Bayram’a göre Osmanlı dışındaki beylikler Türk birliği fikrini âdeta yok etme peşindedirler.

Işinsu romanında Hacı Bayram’ın şahsında İslamın Türkler tarafından algılanışına da geniş yer verir. Esasında Hacı Bayram için temel kaynak Kur’an’dır. Ancak o, Arapça bilmeyen Türk halkına yüce kitabın Türkçe mealini anlatır ve halktan Kur’an’ın Türkçe mealini öğrenmelerini ister. Kendisine bir gün Meczup Ali şunu söylemiştir: “*Birisıyla görüşürken kendi dilinle değil, karşıdakinin diliyle konuş.*” (s. 119) Hacı Bayram işte bu öğüt üzerine Kur’an’ın emirlerini halkın anlayacağı sade bir Türkçe ile anlatır. Bu da onun milliyetçi (halkçı) tarafıdır.

Türk milliyetçiliği fikriyatında, İslamın Arapların yaşadığı tarzda yaşanamayacağına dair tezler ileri sürülür. Hatta bu konuda “Türk Müslümanlığı” şeklinde bir de kavram kullanılır. Emine Işinsu romanında bu konuya da genişçe yer verir. Hacı Bayram bir gün camide “İslamda Kadın” konusunda vaaz verirken, bir genç ona Türk töresinde kadınların erkeklerle eşit olduğunu, her yerde erkeği ile birlikte görüldüğünü; oysa Araplarda kadının ikinci plana itildiğini söyler. İşte bu vaazında Hacı Bayram özellikle kadınları arka plana alan Arap Müslümanlığına eleştiri yöneltir. Işinsu Hacı Bayram’ın ağzından bu konuda şunu söyler: “*...maalesef bizim bazı Müslümanlar da bu Arap adetlerini gerçek İslamiyet sanıp uygulamaya koyuyorlar, bunları ayırmak gerek, adet din olamaz; çünkü adetler zamanın şartlarına göre yeniden değerlendirilmeye tabidirler.*” (s. 121)

Işinsu'nun romanında Türk töreleri hep vurgulanır. Mesela Numan, Meryem'le evlenirken; *"Sazlar çalındı, türküler söylendi. Gençler oynadılar bol bol. Bütün köy halkı güzel bir düğün olduğunda hemfikirdi."* (s. 171) Işinsu'nun romanında ayrıca Hacı Bayram, neredeyse roman boyunca Türk birliği fikriyatının savunucusu olmayı hep sürdürür: *"Numan bazen derslerde, bazen dersten arta kalan saatlerde, hatta dakikalarda, öğrencileri ile Osmanlı Birliği'ni konuşuyordu. Hayatında, derslerinden ve ailesinden sonra aşkla bağlandığı üçüncü konu Osmanlı Birliği idi. Bütün Türklerin birlik olması, tek ve tarihine yakışacak tarzda büyük bir millet hâline gelmesi en büyük ideali idi."* (s. 211) Hacı Bayram, bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer etnik unsurlara da dostça bakılması gerektiğini söyler: *"Değerlerine bağlı bir Müslüman Türkün neler yapabileceğini, nasıl davranacağını, tutumlarını görsünler, anlasınlar, bilsinler, umulur ki onlar da İslamiyeti seçer."* (s. 212)

Işinsu romanında Hacı Bayram ile Padişah II. Murad'ın sohbetlerinde yer alan Türkçe ve Türklük konusuna da geniş yer verir. Padişah Hacı Bayram'a şiirlerini Türkçe yazmasının sebebini sorunca şu cevabı alır: *"...Önce Türk olduğum için, Türkçe yazarım, sonra o Koca Yunus Emre'yi takip ederim ki, Farsça ve Arapça bilmesine rağmen o da şiirlerini sağlam Oğuz Türkçesi ile yazmıştı."* (s. 379)

Abuzer Kalyon'un romanındaki fikri/ideolojik yapı, daha çok inanç eksenlidir. Yazar, özellikle tasavvufun modern insanların dünyasına nasıl katkıda bulunacağını ima eder. Mesela romanında, Dr. Nihat evlidir ve bir çocuğu vardır. Evinde oldukça mutludur. Üstelik işinde de başarılıdır ve özellikle iyileşmesine vesile olduğu hastaların dualarını alır. Ancak, buna rağmen huzursuzdur ve hep içinde "sıkıntı" hisseder. Bu durum modern insanın bir özelliğidir ve yazar âdeta maddi imkânların insana huzur vermediğini bu şekilde somutlamak ister. Abuzer Kalyon, bu durumdaki insanlara manevi terapinin ve özellikle tasavvufun iyi geleceğini ima eder. Bu ima, romanın fikri / ideolojik telkini olarak okunabilir. Nitekim Dr. Nihat da böyle bir anda yalnız başına tatile çıkar ve ıssız bir Anadolu kasabasına gelir. Bir anlamda tasavvufi bir değeri olan "inziva"ya çekilir. İşte burada kendisini Hacı Bayram'a yakınlaştıracak zatla (Haydar Bey) tanışır. (s. 25-34) Haydar Bey, sürekli olarak Hacı Bayram'ın "Sen seni bil sen seni / Bilmek istersen seni" mısralarını ve bu mısraların da içinde olduğu şiiri okur. Bu şiir romanda o kadar tekrar edilir ki, âdeta okuyucunun bilinçaltına işlenir. Abuzer Kalyon, Haydar Bey'in ağzından şunu söyler: *"Sağlıkçuyuz; ama kalbimizin, ruhumuzun hastalığını iyileştiremiyoruz. Bak doçent doktorsun. Hem de kalp cerrahı. Peki kalbin ferah mı, huzurlu musun?"* (s. 29) Yazar bununla âdeta "materyalizm"e de bir eleştiri yöneltir. Haydar Bey bir yerde de şunu söyler: *"Kendini bilenlerden kime ne zarar gelir ki?"* (s. 32) Abuzer Kalyon, romanında Hacı Bayram'ın Oğuz Boyu'na mensup bir Türk olduğunu da söyler. (s. 35)

Raziye Sağlam ise, romanında tasavvuf fikrine geniş yer verir. Mesela tasavvufi anlayışta kişi neredeyse dünyayı hiçe saymalıdır: *"Hacı Bayram dergahımıza çağrıldığında her şeyini bırakıp, yok olma noktasında dergahtan adımını attı."* (s. 18) Ancak bu anlayış "ruhbanlık" anlamına da gelmez. Yani dünya tamamen ihmal edilmez: *"Hacı Bayram,*

Şeyh Hamid-i Veli Hazretlerinin yanına geldiği günden beri hep bunu gözlemişti. Hem insanları çok çalışmaya yönlendirip hem de gönüllerini imar etmek. Yani eli kârda, gönlü yardı misali her ikisini birlikte yürütmelerini sağlamak...” (s. 22)

Raziye sağlam, romanında ideal devlet adarının nasıl olacağına dair açıklamalara da yer verir. Edirne’de Hacı Bayram, Sultan II. Murad’la görüşürken, ünlü veli Padişah’a şunları söyler: *“Sultanım, siz taç ve taht ile ülkeyi yönetip, adaleti yayıyor, din-i mübine hizmet ediyorsunuz, biz de gönüller yaparak. Ne siz bu vazifeden geçebilirsiniz ne de biz. (...) Adaletle hükmedin. Zülümden uzak durun. Elinizdeki gücü gönüller yıkmaya değil, gönüller yapmaya harcayın, kendi nefsi arzularınız için doğruluktan ayrılmayın.”* (s. 176-177)

Safiye Selma Hançer de romanında fikri/ideolojik unsurlara geniş yer verir. Yazar, tasavvuf düşüncesini, dünyadan el etek çekmek olarak algılayan düşüncelere sıcak bakmaz. Hatta tasavvuf yoluna giren bir dervişin ilk önce ilimden ve kitaplardan nasibini alması gerektiğini vurgular. Bunu da Hacı Bayram’ın medresedeki çalışma odasını tasvir ederek gösterir: *“Her yer kitaplarla dolu idi. Kîmilerinin sayfası açık, kimileri üst üste dizili kitaplar... Tefsir, hadis, fıkah, tasavvuf, matematik, astronomi, felsefe, Arapça, Farsça, edebiyat... Demek Numan Hoca, ilim ve irfan konusunda hocası Hamidüddin hazretlerinin dediği kadar vardı.”* (s. 20)

Safiye Selma Hançer romanında, özellikle “kadın”lara da büyük vurgu yapmaktadır. Bu manada mesela Hacı Bayram’ın müderrislik yaptığı Ankara’daki Kara Medrese’yi yaptıran Melike Hatun’u ayrıntılı tanıtır. (s.21-22) Yine roman boyunca Hacı Bayram’a en büyük desteği eşi Nefise Hanım’ın verdiğini görürüz. (s. 24)

Romanda yazar, devletin yüceltilmesi ve milletin birliği fikrini de sürekli işler. Bu konuda romanda Hacı Bayram’ın dilinden şu sözler ifade edilir: *“Hem Mevlâna hem Hacı Bektaş’la yolumuz aynıdır. İlim ışığı ile donanıp karanlıkları aydınlatmaktır dileğimiz.”* (s. 23)

Safiye Selma Hançer de romanında Türk milliyetçiliği fikrini Hacı Bayram ve müritlerinden hareketle işler. Romanda yer alan şu cümleler bu bağlamda Türk milletini yüceltmektedir: Hacı Bayram; *“Biz Türklerin bu misafirperverliği, bu paylaşımı hangi millette vardır ki. Bak adamcağz öğle yemeğini bizimle paylaştı. Hatta bizi evine davet etti.”* Karamani Hoca: *“Üstadım, bizim milletimizin paylaşması, yardımlaşması olmasa bu halk hep isyan eder. Nice savaşlar, nice kavgalar görmüş Anadolu insanı. Birbirlerinin acılarını paylaşıp azaltmış. Bulduğu bir somunu paylaşmış. Hep Allah’a şükretmiş. Dünyanın malında da gözleri hiç olmamıştır. Yeter ki huzur olsun, sevgi olsun bu topraklarda.”* (s. 28)

Safiye Selma Hançer, romanında “aşk” konusunda da açıklama yapar. Bilindiği gibi, tasavvufta “beşeri aşk” ve “ilahi aşk” olmak üzere aşkın iki kademesinden söz edilir. İlk önce insan yaratılan bir şeye (mesela bir erkek veya bir kadına), daha sonra da “yaratana” aşık olunur. Romanda bu durum Hacı Bayram’ın damadı Eşrefoğlu Rûmî’nin şahsında verilir. Eşrefoğlu Rûmî ilk önce Hacı Bayram’ın kızı Hayrûnnisa’ya aşık olur. Bu aşk evlilikle biter ve daha sonra Eşrefoğlu buradan ilahi aşk derecesine

terfi eder. Bu durumu Hacı Bayram romanda şu sözlerle anlatır: “*Önce Allah’ın yarattıklarına âşık olur insan, sonra onlarda Allah’ın güzelliğini, yüceliğini görür, bu aşk Allah aşkına dönüşür. Beşerî aşkı bilmeyen Allah aşkıyla yanamaz.*” (s. 72)

Safiye Selma Hançer romanında, özellikle Osmanlı’da ilim adamlarının bazı “keşifleri” batılılardan önce yaptığını ima eden açıklamalar da yapar. Milliyetçi bir bakış açısını yansıtan bu yaklaşım romanda, toptan zehirlenen bir köydeki insanları tedavi eden ve aynı zamanda uzman bir tıpçı olan Akşemseddin’in şahsında verilir. Romanda Akşemseddin adını anmasa da ilk defa “mikrop” kavramından söz eder: “*...bu faredeki küçük pis hayvanlar suya geçmiş, oradan da insanlara. Tüm oba bundan hastadır. Bu küçük hayvancıkları vücuttan atmamız lazım.*” (s. 85)

Safiye Selma Hançer romanında, İstanbul’un Müslümanlar tarafından fethinin Hz. Muhammed tarafından müjdelenmesinin “emanet bir sır” olarak veliler tarafından saklanması da dikkat çeker. Yani hemen her veli bu emaneti bir sır olarak saklamıştır. Romanda bu sırlı emaneti Somuncu Baba Hacı Bayram’a, Hacı Bayram da hem Akşemseddin’e hem de Sultan II. Murad’a iletir. (s. 114) “Mukaddes sır” ya da “mukaddes emanet” olarak adlandıracağımız bu durum özellikle milliyetçi-muhafazakâr düşünce geleneğinde mevcuttur. (Burada Necip Fazıl’ın “Mukaddes Emanet” adlı tiyatro oyununu hatırlatalım.)

Romanlara Yansıyan Güncel Problemler ve Durumlar

Her ne kadar tarihî ve biyografik romanlarda özellikle tanıtılan şahsın ve tarihî olayın “devri” ön planda olsa da, esasında roman yazarı bir şekilde kendi zamanının problemlerini, yazdığı roman üzerinde tartışmaya açar. Mesela Zeria Karadeniz romanında, özellikle güncel bir konu olan “tercüme” meselesine yer verir. Başka bir dilde yazıldığı hâlde halka faydalı olan eserlerin tercüme edilmesi önemli bir konudur ve Hacı Bayram-ı Veli de böyle bir tercüme işine ön ayak olur. (s. 53) Ancak, her ne kadar tercümelere önem verse de Hacı Bayram-ı Veli, tarih ve din gibi hassas konularda yabancıların değil, bizzat kendi dini ve tarihiyle barışık ilim insanlarının yazdıklarına itibar edilmesini de tavsiye eder. Romanda geniş yer kapsayan Bizanslı tarihçinin kitabından yapılan alıntılarda özellikle hem Türkler hem de tarihî hadisler oldukça yanlış aktarılır. Bu konuda Hacı Bayram Sultan II. Murad’a şunu söyler: “*Bizanslıların yazdıklarını dinledük. Bunlar çoğu yalan sözlerdir. Siz dahi bunu iyü bilirsiniz. Doğruyu siz yaşamıssuzdur.*” (s. 162)

Emine Işın, diğer hususlarda olduğu gibi, romanında güncel problem ve durumlar hakkında da ayrıntılara yer verir. Yazar romanında özellikle güncel bir problem olan “kadın-erkek” eşitliği ya da ilişkisi sorununa da oldukça yer ayırmıştır. Mesela Hacı Bayram’ın babası Koyunluca Ahmed, eşi Nazlı Hanım’a hep yardım eder. Ancak bu durum köyündeki diğer erkekler tarafından hoş karşılanmaz: “*Belki de köyden birileri*

görüþ yine alay edeceklerdi onunla, karısının taşınması lazım gelen şeyi, kendi taşıdığı için. Elin kızını şımarttığı için!” (s. 10)

Işınsu'nun romanında son yıllarda Türkiye’de artan sivil toplum, cemaat ve tarikatların siyasete bulaşmalarına pek sıcak bakılmadığının işaretleri de sezilir: *“..benim bildiğim Osmanlı, Osmanlı ise bırakmaz buraları Ahilere... Doğrusu bırakmasını da istemem, ben anlamam Şeyhlerin devlet idaresinden, herkes yerini bilmeli. Ahilerin prensipleri pek güzeldir, bir esnaf birliği olarak esnafa güzel ahlak getirmiştir, yetsin bu onlara. Karışmasınlar devlet işlerine.”* (s. 40)

Emine Işınsu romanında Hacı Bayram’ın okuduğu medresenin eğitim durumunu günümüz Türkiye’sinin üniversite terminolojisi ile açıklar: *“Yüksek medreseyi bitiren danışman, “muid” olurdu. Muiddik, doktora vermiş başasistanlık seviyesinde ilmi kariyerdi. Bir süre muiddikten sonra “mülazım” yani doçent, daha sonra jüri karşısında imtihan geçirip “müderris” olunurdu.”* (s. 66)

Emine Işınsu, güncel bir problem olan “eğitim”e de romanında yer verir. Bu konuda en çok dikkat çektiği konu ise “hoca” meselesidir. Özellikle eğitim kurumlarında görev alan hocaların “kapis”, “kıskançlık” ve “vereceği bilgiden çok kendini öne çıkarma” gibi problemlerine çokça değinilir. Numan medresede okurken, hocası Yusuf açık ya da dolaylı olarak hep Numan’la uğraşır. Günümüzün tabiriyle söylersek Yusuf Hoca resmen “Numan’a takmıştır.” Numan’ın genç yaşta müderris imtihanına girmesine de bu hoca engel olmuştur (s. 188-193). Belirli bir zaman sonra Numan müderris olunca, Yusuf Hoca yine onunla uğraşmayı sürdürür. Ancak medresedeki öğrenciler tavırlarını Numan’dan yana koyunca Yusuf Hoca mesleğini bırakır.

Emine Işınsu romanında, Hacı Bayram’ın şahsında özellikle kız çocuklarının okutulması meselesine de yer verir. Günümüz Türkiye’sinde hâlâ bir sorun olan kız çocuklarını okutma meselesi romanda şu sözlerle ifade edilir: *“Vakit geç olmuştu ama Hacı Bayram’ın canı uyumak istemiyordu, ailesini fakat daha ziyade kızını özlemişti; onun eğitimi ile meşgul olmamıştı bir türlü, oysa o, kızının da erkek çocukları kadar okumasını ve bilgili olmasını arzu ediyordu.”* (s. 291)

Hem tarihte hem de günümüzde kadınların çalışması ve sosyal hayata katılması sorunu hep gündem oluşturmuştur. Emine Işınsu romanında buna da değinir. Romanda Hacı Bayram’ın kızı Hayrünnisa Hanım’ın da üyesi olduğu Bacıyân-ı Rum teşkilatından bahsedilirken bu konuya temas edilir: *“...Hacı Bayram onları ne kadar takdir ettiğini, kadınlara ve genç kızlara zanaat öğretmenin ne kadar önemli bir şey olduğunu söyledi. Kadınların üreticilikte evin ekonomisine çok yardımcı olabileceklerini anlattı. Ayşe, Şeyhim, dedi, zaten maksadımız da buydu, kadınlara para getirecek bir uğraş bulmak, onlara ekonomik olarak özgürlük kazandırmak istedik.”* (s. 360) Bu gerekçeyle kadının çalışmasının önü açılmaktadır. Fakat romanda kadınların hem dergâhta erkeklerle aynı mekânı paylaşmasına hem de sosyal hayata dâhil olmalarına karşı çıkışlar da yer alır. Roman kahramanı Ayşe karşı çıkış konusunda şunu söyler: *“...Fakat bazı çevrelerde erkeklerle bu beraberliğimiz hoş karşılanmıyor.”* Bu konuda Hacı Bayram şu açıklamayı yapar: *“En önemli şey, kadın*

için de, erkek için de edeptir; yani beyinde, gönülde, iç ve dış görünüşte terbiyedir, ağır başlılıktır. Bilir misiniz tasavvufu, edepler manzumesidir, diye tarif edenler vardır. Evet edep çok, fevkalade çok önemlidir. O hâlde edep dairesinde kadın erkek bir arada çalışabilirler.” (s. 361)

Abuzer Kalyon da romanında güncel meselelere yer verir. Zaten yazarın romanı da güncel (yani günümüz Türkiye’sindeki) eğitim olgusuyla başlamaktadır. Özellikle yoksul insanlar (köylüler), çocuklarını okutup onların milletine faydalı birer insan olmalarını arzu ederler. Çünkü bu insanlar şehirlerde ve hastane kapılarında çok büyük çileler çekmişlerdir. Çoğu zaman da yoksul ve gariban oldukları için âdeta insan yerine konulmamışlar, şehirlerdeki hastane kapılarında ya da köyden şehre gelirken yollarda sevdiklerini kaybetmişlerdir. Bu şekilde sayısız acılar yaşayan özellikle köylü insanlar, ne olursa olsun, icabında sırtlarında taş taşıyarak çocuklarını okutup doktor, mühendis veya buna benzer herhangi bir mesleğin mensubu yapmak istemişlerdir. Bu durum Türkiye’nin eğitim sosyolojisinde altı çizilecek bir boyuttur. Abuzer Kalyon’un romanı işte bu sosyolojiyi içerir.

Romanda Dr. Nihat, okumak üzere köyünden şehre uğurlanır. Okuyup büyük adam ve köyünün gururu olacaktır. O sadece doktor değil, inançlarına ve millî değerlerine bağlı biri de olacaktır aynı zamanda. Bu yüzden babası, okumak üzere geldiği Ankara’da ilk yapması gereken şeyi söyler: “*Oğlum! Ankara’ya varıp da tıbbiyeye başladığında, Hacı Bayram’a gidip iki rekat şükür namazı kılmayı unutma sakın...*” (s. 18). Dr. Nihat babasının bu tavsiyesini yerine getirir ve dolayısıyla Hacı Bayram’la ilk böyle tanışır.

Dr. Nihat’ın romanda öğrencilik yıllarına değinilmez. Onu hastanede genç bir uzman doktor olarak görürüz. Öyle ki mutlu bir ailesi de olan Dr. Nihat, sürekli bir gün sonra yapacağı önemli ameliyatı düşünür: Ya başarısız olursa? Abuzer Kalyon, Dr. Nihat’ın şahsında “ideal” bir doktor tipi de çizmiş olur. Bu, tamamen günümüz Türkiye’sindeki doktor problemine de bir değinmedir.

Romanın başında aşına olduğumuz hastane manzarası vardır. Özellikle robotlaşmış memurların hastalara ve hasta yakınlarına çektiği bürokratik eziyetler, fırça atmalar, azarlamalar... Öyle ki, bir zamanlar hastanenin en yetkili ve etkili doktoru emekli olduktan sonra, çalıştığı hastanede tanınmaz; hastanedeki sorumsuz memurların fırçasına maruz kalır. Abuzer Kalyon romanında bu güncel soruna da değinir. Mesela adını hastanede “Prof. Dr. Müşfik Eren Yoğun Bakım Ünitesi”ne veren Müşfik Bey, emekli ve yaşlıdır. Günün birinde hastaneye gelir ve orada memurların fırçasına maruz kalır. Oysa Dr. Nihat’ı yetiştirip âdeta kendi yerine bırakan da odur. Romanda Müşfik Bey, bir yakınını Dr. Nihat Bey’e gönderir. Dr. Nihat, hocasının isteğini emir telakki edip o hastayı ameliyat edecektir. İşin içinde hocasına mahcup olmak da vardır. Dr. Nihat işte bu sıkıntılı anında Hacı Bayram-ı Veli’nin ruhaniyetine sığınır: “*Allah’ım, Hacı Bayram-ı Veli hürmetine ne olur bu hastam iyileşsin ben de hocama mahcup olmayayım.*” (s. 22) Sonunda ameliyat başarılı olur ve hasta iyileşir: “*İyiyim doktorum. Sayenizde iyiyim.*

Allah da Hacı Bayram-ı Veli yüzü suyu hürmetine sizi iyilerden etsin.” (s. 24) Dr. Nihat’ın, öğrenciliğinden beri manevi bir sığınak olarak gördüğü Hacı Bayram-ı Veli’yi daha yakından tanıma isteği bu sırada daha bir depreşir.

Abuzer Kalyon romanında, güncel problemlerden biri olan eski dili ve harfleri bilmemeye de değinir. Özellikle Osmanlı Türkçesini bilmemek günümüz aydınlarını gerçek kaynaklardan uzaklaştırmıştır. Haydar Bey, kendini yetiştirme sürecinde fırsat bulup Osmanlıca öğrenmiş; böylece Hacı Bayram’ı orijinal kaynağından okuma imkânı da bulmuştur (s. 117).

Raziye Sağlam ise romanının başında yer verdiği “Yazarın Notu” başlıklı bölümde, ünlü velinin hayatını niçin roman olarak yazma gereği duyduğunu anlatır. Yalancı şeyh ya da peygamberlerin ortaya çıktığı bir dönemde hakiki veli ve şeyhlerin unutulduğuna dikkat çeker. Bu durumun Türkiye’de son yıllarda ortaya çıkan cemaat ya da tarikat hadiselerine bir gönderme yaptığı düşünülebilir. Yazar romanında hemen her devrin sorunu olan ikilik çıkarma ve fitne konularına da yer verir: “*Bekir Ağa ikilik çıkarmak isteyenler her devirde olur.*” (s. 21)

Raziye Sağlam, romanında yer verdiği Şeyh Bedrettin hadisesi vesilesiyle, Müslümanların kafasını karıştıran fikirlere de eleştirel bir bakış açısı sunar. Buna göre Şeyh Bedrettin’in fikirlerini oluşturan şu esaslar romanda eleştiriye tabi tutulur: “*Kadınlar hariç, herkesin sahip olduğu ev, araba, silah, mal, mülk ortak ve olmayan olanın malını mülkünü rahatça kullanabilir. İslami ahlak geçerliliğini yitirmiştir ve insanlar istediği gibi davranmakta serbesttir. Bir Müslüman gayrimüslimle ya da gayrimüslim Müslümanla, Müslüman olmadan evlenme hakkına sahiptir ve onun malını kullanabilir.*” (s. 92)

Raziye Sağlam romanında özellikle kadınların ve kız çocuklarının aşağılanıp horlanmasına da ayrıntılı olarak yer verir. Mesela romanda fakir bir aile, bakamayacağı korkusuyla kızını başkasına evlatlık olarak vermekten çekinmez. Bu kıza babası gaddarca davranırken evladına üzülen sadece annesidir: “*Ayşe, çiftliğe getirildiğinde yedi yaşındaydı. Babası, Memik doğduktan sonra evden bir boğaz eksilsin diye bir tanıdığı vasıtasıyla çiftliğe yerleştirmişti onu.*” (s. 150)

Safiye Selma Hançer ise romanında, her zaman güncelliğini muhafaza eden “eğitim” konusuna Hacı Bayram’ın ideal eğitimci kişiliğinden hareketle geniş yer verir. Hacı Bayram, Timur’un yakıp yıktığı Anadolu manzaralarını görür ve halkın teselli için dergâhlara akın ettiğini öğrenir. Bu bağlamda romanda şu güncel ifade yer alır: “*Tekkelere sığınmak sadece aç birine balık tutup vermekten başka bir şey olamazdı. İnsanlara balık tutmayı öğretmek gerekiyordu.*” (s. 57)

Romanlara Yansıyan Tarihî Arka Plan (Dekor)

Hacı Bayram konusunda yazılan romanlarda bir yandan ünlü veliyi; bir yandan da bu büyük şahsın yaşadığı devri, tarihî olayları, kurumları ve bunlar gibi gerçek

hayatta karşılığı olan pek çok şeyi (özellikle tarihî hikâye ya da anekdotları) tanırız. Mesela Zeria Karadeniz romanında, özellikle Sultan II. Murad'ın hem amcaları hem de kardeşleriyle giriştiği taht kavgalarına genişçe yer verir. Yazar ayrıca romanında özellikle Hacı Bayram-ı Veli'nin de içinde bulunduğu büyük mutasavvıflar silsilesini tanıtır. Bunlar içinde bilhassa Akşemseddin'in soyunu ve silsilesini ayrıntılı olarak görürüz. (s. 65-74)

Zeria Karadeniz, romanında tarihî bir anekdot olarak Akşemseddin'in Hacı Bayram'la ilk tanışmasında gerçekleşen yemek vakasına yer verir: Bilindiği gibi Akşemseddin Hacı Bayram'ın yanına ilk geldiğinde büyük veli ve müritleri yemeğe oturmuşlardır. O anda orada olan Akşemseddin'e ise kimse yüz vermemektedir. Hacı Bayram bu arada köpeklere de yemek verir. Akşemseddin de köpeklerle aynı kaptan yemek yemeğe başlayınca, Hacı Bayram onu sofrasına çağırır (s. 71). Romanda ayrıca, tarihî bir anekdot olarak Hacı Bayram'ın, "*İstanbul'u fethetmek şu bebek ve bu köseye nasip olacaktır*" manasındaki sözü de yer alır. (s. 168)

Zeria Karadeniz, romanında özellikle Sultan II. Murad ile Hacı Bayram-ı Veli'yi bolca sohbet ettirir. Bu sohbette Sultan II. Murad sorar, Hacı Bayram cevap verir. Yazar bu sohbet ortamında pek çok tarihî ve tasavvufi konuyu roman diliyle açıklama imkânı bulmuştur. Özellikle Hacı Bayram'ın Mevlâna ve Şems ilişkisi; ayrıca Mevlâna ve Feridüddin Attar (romanda Fahrettin-i Attar şeklinde geçer) ilişkisi bilinen pek çok anekdotla birlikte yer alır. Ayrıca Mevlevilik hakkında verilen bilgiler doyurucudur ve gerçek kaynaklarla desteklenir. (s. 85-91, 95-99) Bu arada romanda Şeyh Bedrettin hadisesine de yer verilir (s. 92).

Zeria Karadeniz, romanında bilinen bir tarihî hakikat olan Hz. Muhammed'in İstanbul'un Müslümanlar tarafından fethedileceğine dair hadisine de genişçe yer verir. Romanda bu hadis Hacı Bayram'ın ağzından dile getirilir (s. 163).

Hacı Bayram-ı Veli ile görüştükten sonra Sultan II. Murad bu büyük velinin müritlerinden vergiyi kaldırmıştır. Ancak vergi ödememek için pek çok sahtekâr kişi de Hacı Bayram dergâhına girmeye başlamıştır. Hacı Bayram da bunun önüne geçmek için, kendine bağlı müritlerini kurban olarak keseceğini beyan edip bir tören tertiplemiştir. İşte bu tarihî anekdota Zeria Karadeniz de romanında yer verir (s. 209-211). Ayrıca diğer bir anekdot olarak, Akşemseddin'in Eyüp-el Ensari'nin mezarını bulma hadisesi de romanda bulunur (s. 257-258)

Emine Işınsoy ise özellikle Hacı Bayram-ı Veli'nin doğup büyüdüğü ve faaliyetlerini sürdürdüğü yıllardaki siyasi durumu romanın aralarında kısa bölümler hâlinde açıklar. Bu tarihî dönemin kaynaklarda "Fetret Dönemi" olarak adlandırıldığını biliyoruz. Işınsoy, Hacı Bayram'la Osmanlı'nın tarihî dönemini paralel bir şekilde götürür. Romanda kısaca anlatılan tarih 1340'lara uzanır. Hacı Bayram-ı Veli ise 1353 yılında doğmuştur. Yazar âdeta Hacı Bayram'ın nasıl bir ülkede ve hangi şartlarda dünyaya geldiğini ima eder. Mesela Işınsoy'un romanında devrin Ankara'sı şöyle tanıtılır:

“Ankara Ahilerin elindeydi, tarikatın şeyhi, aynı zamanda şehrin siyasi lideriydi.” (s. 25) Yazar romanında Ahileri de tanıtır: “Ahi şeyhleri tam öbür tarikat şeyhlerine benzemezler, Ahiliğin içinde kendi prensipleri vardır, az çok politikaya karışırız, icabında muharebeye girer, icabında şehir idarecisi oluruz.” (s. 31) Romanda Ahilik hakkında İzzettin Hoca’nın ağzından şu da söylenir: “Önce bir sanat erbabı olman lazım, demirci, marangoz, nalbant falan gibi, ahilik bir esnaf teşkilatıdır, ben de vaktiyle demirciydim.” (s. 84) Işinsu romanında, ahi olmağa karar veren Hacı Bayram’ın kardeşi Murat bağlamında da ahilik konusunda çokça bilgi verir (s. 175-177). Ayrıca Osmanlıdaki sivil bazı kurumları da tanıtır. Bunlardan biri de Hacı Bayram’ın kızının (Hayrünisa’nın) da üyesi olduğu Bacıyân-ı Rum teşkilatıdır. (s. 346)

Emine Işinsu, romanında Hacı Bayram’ın şeyhi olan Şeyh Hamîd (Somuncu Baba) konusunda da tarihî bilgiler verir. Buna göre Şeyh Hamîd Epheriyye, Nakşiye ve Halvetiyye olmak üzere üç tarikatın şeyhidir (s. 231). Şeyh Hamîd, romanın bir başka yerinde ise şeyhliğini yaptığı üç tarikatla nasıl tanıştığının hikâyesini anlatır (s. 274-278). Romanda Şeyh Hamîd’in ağzından Işinsu tarikatlar hakkında pek çok malumat aktarır: “Bilmen gerekir ki, her derviş, ya bir zanaat ya da toprakta çalışmayı öğrenmelidir, yani geçimini temin etmek için ille alın teri dökmeyi bilmeli. Zınhar ha, zinhar dervişlik dilencilik değildir.” (s. 280) Yazar romanında tarikata yeni giren birinin nasıl bir süreçten geçtiğine de yer verir. Hacı Bayram Şeyh Hamîd’in müridi olduktan sonra özellikle nefis terbiyesi bağlamında helaları temizleme, dört günlük halvete girme, zikir çekme (s. 232-243) gibi faaliyetler gerçekleştirir. Dolayısıyla tarihî bir gerçek olarak tasavvuf ve tarikatlar hakkında genişçe bilgi verilir. Özellikle tasavvufi sürecin aşamaları olan “şeriat”, “tarikât”, “marifet” ve “hakikat” konusunda ayrıntılı bilgiler roman boyunca bulunur. (s. 255-256)

Işinsu romanında, tasavvufi terimlerin anlamlarına ve tarihçelerine de yer verir: “Halvetin kaynağı; Peygamberimiz Efendimizin Hira mağarasına çekilip Allah’la ilgili derin düşüncelere dalması ve Hazreti Musa’nın Tur-i Sina’daki kırk gün kalışındır.” (s. 328) Bunlar gibi daha pek çok tasavvufi kavram (süluk, riyazet, fakirlik, matlab, muhabbet vs.) romanda açıklığa kavuşturulur.

Tasavvuf tarihinde tekke ve medrese arasındaki çatışma meşhurdur. Işinsu romanında bu çatışmaya da değinir fakat taraflar arasında kırıcı ve incitici bir ilişki yoktur. Tasavvufu temsil eden Hacı Bayram, medreseyi temsil eden Bekir Bey ile çok yakın dosttur. Hatta Hacı Bayram Bekir Bey’e hep “ağabey” diye hitap eder. Bu iki şahsiyet arasında sadece fikir ayrılığı vardır. Işinsu bununla sanki “medrese tekkenin ağabeyidir; bu iki kurum birbirinin karşısı değil, biri diğerinin kökenidir” mesajını vermek ister gibidir. Hacı Bayram ile Bekir Bey arasında geçen bir sohbette, Bekir Bey ona şunu söyler: “Bir kere bir zata o kadar bağlanma, otur dediği yerde oturup kalk dediği yerde kalkmak, onun karşısında boynunu kaldan ince tutmak, bana göre değil.” (s. 345) Romanın bir başka yerinde ise Işinsu, hem medreseleri hem de dergâhları bir bütünün parçaları olarak görür. Ona göre tekke ile medrese birbirinin zıddı değildir. Biri “akıl” diğer ise

“gönül”dür. Hacı Bayram, “şimdi yürüdüğü ve dervişlerine yürütmek istediği yolun icabı olarak ve içtenlikle inanarak ‘gönlü’ ‘akılla’ eşit seviyede tutuyordu.” (s. 362)

Emine Işınsu romanının satır aralarında Bayramiye tarikatını da tanıtır. Buna göre; “*Bayramiliğin dayandığı üç temel vardır, bunlar: Cezbe, muhabbet yahut sevgi ve sırrı ilahidir. (...) Cezbe, bir şeyin bir şeye çekilmesidir. Tasavvufta ise Yüce Allah’ın kulunu kendisine çekmesidir. (...) Biz bunları; bilmek, bulmak ve olmak şeklinde ifade edebiliriz.*” (s. 351)

Emine Işınsu romanında özellikle siyasal gelişmelere de yer verir. Bilhassa problemler (Fetret) dönemlerde büyük bir fonksiyon üstlenen ulu zatlar, söz konusu problemlerin çözümünde de büyük pay sahibi olmuşlardır. Hacı Bayram’ın şeyhi olan Hamîd Efendi’nin Kayseri’den Bursa’ya gitmesi de böyle bir siyasal sebebe dayanır. Şeyh Hamîd Efendi’ye şeyhi rüyasında şunu söyler: “*Ben seni yeni sürgüne duran Osmanlı’nın manevi mimarı yapmışım, yayılan Şiiliğe karşı Sünniliğin kalesi olacaktın, gittin Kayseri’de oturakodun. Derhâl Bursa’ya git, Bursa Osmanlı’nın kalbidir.*” (s. 250)

Işınsu’nun romanında Mekke’nin tarihi ve özellikle Hz. Muhammed’in dedeleri ve kabilesi de anlatılır. Hatta hakkında sure inen Kabe’nin, Ebrehe’nin ordusu tarafından yıkılma teşebbüsü de romanda yer alır (s. 288-291). Ayrıca romanda Hz. Muhammed’in gençliği ve Peygamber olmadan önceki hayatına da değinilir. Bu arada Hac farızası ve Kabe hakkında da bilgiler verilir. Romanda yer yer hem Mekke hem de Medine şehrinin tarihçesine de değinilir. Hz. Muhammed’in bu şehirlerle ilişkisi de vurgulanır. “Medine Vesikası” gibi tarihî bir belgenin hikâyesi ve Peygamberimizin savaşları da romanda yerini alır (s. 293-306).

Emine Işınsu romanında tarihî bir hadise olan Şeyh Bedrettin hadisesine de yer verir (s. 354-356). Özellikle İstanbul’un fethinde önemli bir fonksiyon üstlenen ve Fatih Sultan Mehmed’e rehberlik eden Akşemseddin de aktif olarak görülür. Asıl ismi Muhammed olan bu zata “Akşemseddin” ismini Hacı Bayram vermiştir (s. 368-372).

Emine Işınsu romanında Hacı Bayram’la ilgili bütün tarihî gerçeklere değinir. Bunlardan biri de, büyük velinin Padişah II. Murad’la ilişkisi ve görüşmesidir. Şeyh Bedrettin hadisesinden sonra özellikle dinî ve tasavvufî hareketlere şüpheyle bakan Padişah, Ankara’da bir dergâh kuran ve gün geçtikçe ünü ve etkisi artan Hacı Bayram’la görüşmek ister. Padişah’ın niyeti Hacı Bayram’ın da Şeyh Bedrettin gibi bir isyan başlatıp başlatmayacağını anlamaktır. Bu sebeple Sultan II. Murad, Hacı Bayram’ı, o zamanlar ikamet ettiği Edirne’ye çağırır. Padişaha ve Osmanlı’ya büyük bir bağlılığı olan Hacı Bayram davete icabet edip Edirne’ye gider. Hacı Bayram, yolculuğu Gelibolu üzerinden yapar. Gelibolu’da Yazıcıoğlu Kardeşler ile (Yazıcıoğlu Muhammed, Yazıcıoğlu Ahmed) görüşür. Yazıcıoğlu Kardeşler de Hacı Bayram’ın meşhur müritleridir. Sonunda Hacı Bayram Edirne’ye ulaşır. Padişah, Hacı Bayram’da Şeyh Bedrettin’e benzer bir taraf göremez ve büyük veliye çok büyük bir saygı gösterir. Hatta Padişah bu konuda peşin hükümlü vezirini bile azarlar. Bu arada Edirne’de

vaazlar veren Hacı Bayram'ın adını bir mahalleye verir. Sultan II. Murad, büyük bir saygıyla karşılayıp ağırladığı Hacı Bayram'ın duasını alarak ayrılır (s. 374-382).

Işinsu'nun romanında Hacı Bayram'la ilgili hemen her tarihî hadise yer alır. Bunlardan biri de "Hacı Bayram-ı Veli'nin müritlerini kurban olarak kesme anekdotu"dur (s. 392-393). Romanda ayrıca, tarihî bir gerçek olan Emir Sultan'ın Bursa'da vefatından sonra Hacı Bayram'ın oraya gidişi ve cenaze namazını kıldırışına da yer verilir (s. 407-410). Ayrıca yine bir tarihî anekdot olarak zikredilen Fatih Sultan Mehmed ile Hacı Bayram ilişkisini içeren hadise de romanda bulunur. Hacı Bayram, Emir Sultan'ın vefatı sebebiyle Padişah II. Murad'a başsağlığı dilemeye gider. O sırada Sultan II. Murad'ın bir oğlu olmuştur ve bu çocuk Fatih Sultan Mehmed'tir. Sultan II. Murad, hem yeni doğan çocuğa hayır dualar etmesi hem de o sıralarda hedef hâline getirdiği İstanbul'u fethetme durumunu Hacı Bayram'a sorunca şu cevabı alır: "*Padişahım, dedi, İstanbul bizlerin vaktinde fetholunmayıp, bahtçıhan ve cihan bahtı olan şu Köse'nin dualarıyla fetih olunacaktır.*" (s. 412) Burada "Köse" denilen kişi Akşemseddin'dir.

Abuzer Kalyon ise romanında Hacı Bayram'la ilgili menkıbelere yer veren gerçek tarihî kaynaklardan alıntı yapar (s. 35). Yazarın alıntı yaptığı kaynak ise Şeyh Himmet Efendi'nin Hacı Bayram'ı anlatan şiiirdir. Yine romanın kahramanlarından Haydar Bey, Hacı Bayram'ı anlatırken, ünlü veli hakkında Türkiye'de önemli kaynaklar sayılan Mehmet Ali Aynî, Ethem Cebecioğlu ve Fuat Bayramoğlu gibi kişilerin kitaplarından da alıntılar yapar. Hatta romanında İstanbul Oğlanlar Şeyhi Tekkesi'nin şeyhi İbrahim Efendi'nin "Tasavvuf" adlı şiiirinin tamamına yer verir (s. 59-60). Sadece bunlar da değil, romanda Hacı Bayram'ın yazdığı birçok şiiir metni romana alınmıştır (s. 74, 96). Romanda bazı bilgiler herhangi bir kaynaktan aynen aktarılır. Bu kaynakların biri de *Müzekkin Nüfus*'tur (s. 103).

Abuzer Kalyon da romanında Hacı Bayram'ın siyasetle ve özellikle Padişah II. Murad'la ilişkilerine kısa da olsa değinmiştir. Emine Işinsu'nun Hacı Bayram hakkında genişçe yer verdiği bütün tarihî olay ve anekdotlar Abuzer Kalyon'un romanında da yer alır. Yine, Emine Işinsu'nun Hacı Bayram vesilesiyle genişçe yer verdiği tasavvufi bilgiler Abuzer Kalyon'un romanında kısa da olsa bulunur. Ancak Emine Işinsu'dan farklı olarak Abuzer Kalyon romanında, Hacı Bayram'ın şeyhi Hamîd Efendi'yi biraz ayrıntılı olarak tanıtır (s. 49-56).

Raziye Sağlam ise romanında, gerçek bilgilerden hareketle şeyh-mürît ilişkisine değinir. Mesela icazet alan bir müridin, şeyhi tarafından başka bir yere gönderilişi ayrıntılı açıklanır. Bu manada Şeyh Hamîd-i Veli müridi Şücaeddin'i Edirne'ye gönderirken şunu söyler: "*Edirne yolunuzu bekliyor. Varın sağlıcakla gidin. Dertlilerin devası, kimsesizlerin kimi, yaralı gönüllerin şifası olun.*" (s. 31) Ayrıca Raziye Sağlam, romanında velilik hakkındaki gerçek bilgileri de verir: "*Oğul! Bir veli bin yıl yaşayıp ibadet etse bir Peygamberin topuğuna erişemez. Bu sebepten sülukta son yoktur.*" (s. 174)

Raziye Sağlam da romanında, Şeyh Bedrettin hadisesine (s. 90-97) ve tarihî bir gerçek olarak, tasavvufa girenlerin mutlak teslimiyetlerine de yer verir. Mesela Akşemseddin, Hacı Bayram'a mürit olduktan sonra hiçbir şeyi sorgulamaz ve kayıtsız şartsız müşhidine teslim olmuştur: *"Bu köse (Akşemseddin) ki geldi dergahımıza yüz sürdü, o andan sonra hiçbir şeyin hükmetini sormadan teslim oldu. Bu yol teslimiyet yoludur oğul."* (s. 158)

Raziye Sağlam da romanında Hacı Bayram ile Sultan II. Murad'ın Edirne'deki buluşmalarına yer verir. Bilindiği gibi bu buluşmanın sebebi, Hacı Bayram'ın da Şeyh Bedrettin gibi bir isyankâr olup olmadığının araştırılmasıdır. Ayrıca Hacı Bayram'ın Emir Sultan'ın vefatı üzerine Bursa'ya gidişi ve Emir Sultan'ın cenaze namazını kıldırışı gibi tarihî hadisler de romanda yer alır. Ayrıca Hacı Bayram'ın, vergi meselesi üzerine müritlerini kurban etme hadisesine de yer verir. (s. 199-202)

Safiye Selma Hançer de romanın satır aralarında devrin Osmanlısı hakkında bilgi verir. Buna göre o dönem Anadolu başta olmak üzere Osmanlı ülkesi çok büyük problemlerle boğuşmaktadır (s. 22). Romanda özellikle Timur'un yakıp yıktığı Anadolu'dan söz edilir (s. 57).

Safiye Selma Hançer'in romanında vurgulanan önemli tarihî gerçeklerden biri de, tasavvufun ve dergâhların Türklerin "yerleşik hayata" yani şehir hayatına geçmelerinde oynadığı büyük roldür: *"Yerleşmek işi Türklere zor geliyor. (...) Yıllarca at üstünde konargöçer yaşayan insanların bir yerde oturup kalması, ev yaşamı sürdürmesi çok zor. Onun için buraya bir tekke gerek, dervişlerin zanaat öğrenip ticaret yapması gerek, tarlaların taştan ayıklanıp sürülmesi, biçilmesi gerek. Bunlar çok zaman ister. Ama bu işi hızlandıracak tek şey tekkedir. Bu köylülere hem İslamı anlatırlar hem yerleşik düzeni."* (s. 30)

Safiye Selma Hançer de romanında müşhit-mürit ilişkisine dair tarihî bilgilere yer verir: *"Eğer Allah aşkı yolunda bir mertebeye çıkmak istiyorsan, hocanın her dediğini yapacaksın. Üstadın huzurunda lüzumsuz konuşmak edebe aykırıdır. Nefsini terbiye etmek istiyorsan, nefsinde ağır gelen işleri yapmalısın."* (s. 68)

Safiye Selma Hançer romanında tarihî bir olgu olarak Bayramiyye tarikatı hakkında da bilgiler verilir: *"Bayramilik'in esası dünya hayatında kimseye yük olmamaktır. (...) Alın teriyle para kazanmaktır. Disipline çok önem vermiş Hacı Bayram-ı Veli. Bayramilik tarikatının üç ilkesi varmış: Cezbe, muhabbet ve ilahi sır... Cezbe, kulun Allah'a doğru aşk ile çekilmesi; muhabbet, Allah'ın kulu; kulun da Allah'ı sevmesi... Bayramilikte bu ikisini elde eden mürid, ilahi sırrı elde etmek için çaba gösterirmiş."* (s. 78)

Hacı Bayram'ın en meşhur müritlerinden olan Akşemseddin'in hikâyesi (zincirli rüya meselesi ve Akşemseddin'in köpekle aynı kaptan yemek yeme hadisesi) bu romanda da yer alır. (s. 79-80) Ayrıca Hacı Bayram'ı Edirne'de zehirlemek isteyen vezir anekdotu Safiye Selma Hançer'in romanında da geçer (s. 101-102). Yine Hacı Bayram'ın müritlerini kurban etme anekdotu da romana ayrıntılı olarak yansımıştır (s. 104-108). Hacı Bayram-ı Veli'nin İstanbul'un fethine dair Fatih ve Akşemseddin'i

kastederek söylediği, “İstanbul’u fethetmek şu bebekle bu köseye nasip olacak” manasındaki anekdot da romanda yer alır (s. 113-114).

Safiye Selma Hançer romanında tarihî bir gerçeği de muğlak bırakmıştır. Romanda İmam Azam’ın İmam Yusuf’a verdiği vasiyeti Hacı Bayram’a mal ederek ve özeti özet şeklinde kullanmıştır (s. 115). Yani roman okununca söz konusu vasiyetlerin sahibi sanki Hacı Bayram’mış gibi algılanmaktadır. Yazar romanında keşke İmam Azam ve İmam Yusuf’tan söz etmiş olsaydı.

Romanlara Yansıyan Değerler

Hacı Bayram konusunda yazılan romanlarda yazarlar; taşıdıkları fikri - ideolojik kaygı dışında, pek çoğu şüphesiz belirli bir fikre bağlanabilecek “değer”lere de vurgu yaparlar. Yaşadığımız hayatta belirli bir karşılığı olan bu “değerler”, Hacı Bayram vesilesiyle hemen her romanda hissedilecek derecede vurgulanır. Mesela Zeria Karadeniz romanında Ulu Camii’nin açılışında Emir Sultan’ın Yıldırım Bâyezid’a söylediği ünlü sözlere ve anekdota yer verirken (s. 14), ideal bir İslam toplumu olarak gördüğü Osmanlı Devleti’nin başındaki Padişah’ın içki gibi bir alışkanlığa sahip olmasının olumsuzluğunu ima eder. Zeria Karadeniz ayrıca romanında mürşit-mürit ilişkisine dair “değer” ifade eden sözlere de yer verir: “*Mürşit elinde mürit, gassal elinde meyyit gibidir.*” (s. 17)

Zeria Karadeniz romanında ideal bir mürşit olarak nitelendirdiği Hacı Bayram’ı örnek tavır ve davranışlarıyla tanıtır. Mesela Hacı Bayram, dergâhına gelenleri hiçbir şekilde geri çevirmez. Onları bir sanat sahibi kılmak ister. Yetenekli bulduklarını da tasavvufta, Allah sevgisinde olgunlaştırır. Ayrıca büyük Veli müritleriyle tarlada orak biçer, yine müritleriyle birlikte yemeğe oturur (s. 17).

Alimlere ve dervişlere saygı gösterip hüürmet etmek, bir devletin idarecisini yüceltir. Sultan II. Murad, bu konuda çok ideal bir örnektir. Her ne kadar tanımasa, Şeyh Bedrettin gibi biri olabileceği ihtimalini aklında tutsa da, Ankara’ya Hacı Bayram’ı getirmek üzere gönderdiği kişilere şunu tembih eder: “*İlyas dedi, (...) Hacı Bayram Hazretlerinin gıyabında ve vicahında dahi saygıda kusur etmeyesün.*” (s. 19) Romanın bir yerinde de Sultan II. Murad büyük velileri bir dağ silsilesine benzetir. Hacı Bayram’ı ise bu dağ silsilesinin en yüksek dağı olarak niteler (s. 84).

Zeria Karadeniz devlet adamlarının ilim adamlarına ve büyük şahsiyetlere saygılı olmasını da bir “değer” olarak aktarır. Bu konuda da Sultan II. Murad’ı örnek verir: “*(II. Murad) Ak Şemsettin’i her zaman ayakta karşılamayı itiyat edinmişti. Bunu maneviyat adamlarına gösterilmesi gerekli bir saygı hareketi olarak değil, tamamıyla içinden geldiği için yapıyordu.*” (s. 62) Nitekim Sultan II. Murad’ın bu özelliğini Hacı Bayram da vurgular. Hacı Bayram Ankara’dan Edirne’ye yolculuk yaparken kendisine refakat eden Çavuş’un saygılı davranışlarını takdir ederken şunu söyler: “*Sen zaten tarikat içresin. Çünkü, harama el sürmedün, haset ve münaflıklık nedir bilmezsin. Terbiyen dahi yoluncadur. Gazada büyüğünün*

emrünü yerine getirürsün. Bir ulu kişinin nezareti altundasın. Murat Bey bir ulu kişidir.” (s. 57) Bu kişi (Çavuş) Ankara’ya gelip de Hacı Bayram’la karşılaşınca şaşkınlığı büsbütün artar. Çünkü karşısında isyan edecek bir asiden çok tarladan gelen yorgun ve müşfik bir Hacı Bayram vardır. O anda çavuş şunu düşünür: *“Bu dünya hep onların yüzü suyu hürmetine durur, bizim kazandığımız gazalar hep onların duaları berekatıyla kazanılır.”* (s. 22) Çavuş büyük Veli ile karşılaşınca aklına bir soru takılır: Dünyaya hiç değer vermeyen Hacı Bayram neden hep müritleriyle birlikte sürekli çalışır çabalar; tarlaları hiç boş bırakmaz? Müritlerden biri bu soruya şu cevabı verir: *“Veli hazretleri, bu topraklar ekilmek ihtiyacı olanları beslemek için halkedilmiştir, buyurur. Sonra toprağa bakmak, ona bir insan muamelesi yapmak gerektir buyurur. Sonra da boş duramı sevmeyiz. İnsan bir işle, başkasına ve kendisine faydalı olabilecek bir sanatla uğraşmalıdır, buyurur.”* (s. 24)

Sultan II. Murad ne kadar âlim ve dervişlere değer verirse, Hacı Bayram da Padişah’a o kadar hürmet eder. Sultan II. Murad’ın kendisini Edirne’ye davet ettiğini öğrenen büyük Veli şunu söyler: *“Murat Bey’in arzusuna uyarım. Beni Edirne’ye ister. Ne zaman istersen, yolculuk üzere oluruz.”* (s. 28)

Hacı Bayram Edirne’ye gelince, kendisine -hürmeti elden bırakmadan- davet ettiği için özür dileyici sözler söyleyen Sultan II. Murad’a şöyle der: *“Cümlemiz devlet kuluyuz, diye ilave etti. Halka hizmeti Allah’a ibadetle yeğ dutaruz.”* (s. 83) Hacı Bayram devlete öylesine saygılıdır ki, Sultan II. Murad tarafından davet edildiği hâlde Ankara’dan Edirne’ye kadar bütün yol masraflarını kendisi öder.

Zeria Karadeniz romanında, iki sultandan da bahseder. Biri dünya aleminin sultanı olan Padişah; diğeri ise mana aleminin sultanı olan Büyük Veliler’dir. Bu durum romanda Akşemseddin’in ağzından dile getirilir. Akşemseddin’e göre Sultan II. Murad dünya aleminin; Hacı Bayram ise mana aleminin sultanıdır (s. 64).

Zeria Karadeniz’in romanında bir değer olarak ilim adamlarının siyasete bulaşmamaları da vurgulanır. Sultan II. Murad’ın veziri bu konuda Şeyh Bedrettin’i örnek verir ve yaptığını eleştirir: *“İlmün adamları ilmündür. Ondan ayrılıp siyaset içre oldular mı başa her şey gelir.”* (s. 93) Romanın bir yerinde de Hacı Bayram, ilim adamı siyaset ilişkisini bir Peygamber hadisiyle yorumlar: *“Bir ilim adamunu padişahla fazla düşer kalkar gördüğünde bil ki, o hırsızın biridir.”* (s. 170)

Her ne kadar ilim ve gönül adamları siyasete karışmaz/karışmamalı desek de, esasında burada söz konusu kişilerin bizzat siyaset adamı olarak ortaya çıkıp dolaşmaları kastedilmektedir. Yani ilim adamı gerçek işini bırakıp siyaset işlerine karışmamalıdır. Bu, ilim ve gönül adamlarının siyaseti bilmedikleri; bu konuda fikirleri olmadığı anlamına gelmez. Romanda Hacı Bayram, özellikle siyaset ve tarih konusundaki derin bilgisiyle Sultan II. Murad’ı aydınlatır: *“...Bilesüz ki Acemle aradaki çekişme kolay son bulmayacaktır. Büyük dedenizin buyurduğu ‘Attan inemeyesüz’ sözüne uyduğunuzda, Mıyar-ı Rum’u geride bırakacaksınız ve çok ötelere dahi durak bulacaksınız.”* (s. 100)

Zeria Karadeniz romanında, özellikle bir Müslümanın dünya ve ahiret dengesini gözetmesine de vurgu yapar. Bu konuda romanda Hacı Bayram'ın ağzından şunu söyler: *"Bilürsüz, Resul Efendimiz bir hadiseden sıkılduklarında ve safa-yı ruhaniye irümek istediklerinde, güzel sesli Bilal'e Kur'an okuttururlardı. Böylece dünya ile ilişkileri kesilirdi. O mana aleminden beşeriyet içre gelmek istediklerinde zevceleri Ayşe'ye hitab ederler ve "ey gül misal penbe yüzlü benümle konuş" buyururlardı."* (s. 159)

Romanda Zeria Karadeniz bir değer olarak Müslümanlar arasındaki çekişme ve kavgaların İslami açıdan doğru olmadığını da vurgular. Bilhassa Osmanlı'daki Fetret Dönemi'nde Beyliklerin birbiriyle kavgaları; Yıldırım Bâyezid'in oğulları arasındaki taht kavgaları gibi tarihî hadiseler romanda Hacı Bayram tarafından eleştirilir. Ünlü Veli bu konuda Hz. Muhammed'ten şu hadisleri anar: *"Düşmanla buluşmayı istemeyün, ama buluşunca dahi dayanın artık. Müslümana sövmek kötü bir suç işlemektir, onunla savaşmak küfürdür; mal, kanı nasıl haram ise öyle haramdur."* (s. 163)

Romanda gerçek bir ilim adamı kimliği ile sunulan Hacı Bayram, hiçbir hakikati korkmadan dile getirir. Özellikle Sultan II. Murad'a hitaben şu hadis-i şerifi anması manidardır: *"Allah'a isyan yolunda hiçbir insana itaat idülemez."* (s. 172) Romanda yine Hacı Bayram şu hadisi de içerdiği önemli değerler açısından zikredir: *"Adalet güzeldir amma Emirlerde olursa daha da güzeldir. Cömertlik güzeldir amma zenginde olursa daha da güzeldir. Çekünmek güzeldir amma, yoksullarda olursa daha da güzeldir. Sabır güzeldir amma, yoksullarda olursa daha da güzeldir. Tövbe güzeldir amma, gençlerde olursa daha da güzeldir. Utanmak güzeldir amma, kadınlarda olursa daha da güzeldir."* (s. 172)

Zeria Karadeniz romanında siyasi niteliği olan çok önemli bir hususu da vurgular. O da şudur: Devlet adamları ve siyasetçiler tasavvufi bir yola girmemelidirler. Şayet devlet adamları ve siyasiler böyle bir yola girerlerse, işte o zaman devlet ve dünya işlerini boşlarlar. Bu durumda ise devlette işler aksar. Romanda bu durum Hacı Bayram-ı Veli'nin müridi Akşemseddin'e bir vasiyeti olarak yer alır. Akşemseddin, bir anlamda mürşitlik yaptığı Fatih Sultan Mehmed'i bu yoldan uzak tutma çabası içindedir. Fatih Sultan Mehmed ise her ne kadar yüz yüze görüşüp tanışmasa bile, kendisinin İstanbul'u fethedeceğini müjdeleyen Hacı Bayram-ı Veli'ye büyük bir bağlılık hissetmektedir. Bu yüzden de Fatih, Hacı Bayram'a bağlanıp âdeta onun gibi biri olmak istemektedir. Akşemseddin Fatih'i bu yoldan döndürmek gibi bir misyona da sahiptir ve bu iş çok da zordur. Romanda bu manada şu cümleler dikkat çekmektedir: *"(Ak Şemsettin) Büyük Veli'nin devlet adamlarını ruhani yollara teşvik etmemek, hatta böyle bir istek gösterdikleri takdirde, başı pahasına da olsa, karşı koymak hususundaki tenbihlerini hatırlayarak mukavemet, hatta nasihata hazırlandı."* (s. 221)

Emine Işınsu'nun romanı, fikri/ideolojik unsurlar kadar, içerdiği ya da ima ettiği değerlerle de ön plandadır. Yazar romanında, büyük insanların çevrelerindeki insanların önemine işaret eder. Özellikle Hacı Bayram-ı Veli doğduktan sonra, bu bebeği kutsayan Ahi Şeyhi İzzettin Baba ve Meczip Ali'ye romanda genişçe yer verilir.

Ayrıca Hacı Bayram'ın eğitim hayatında etkili olan hocalar ve müşitler (mutasavvıf kişiler) de romanda anılır. Işinsu bu yaklaşımıyla eğitimde kişinin çevresinin ne kadar önemli olduğunu bir "eğitim değeri" olarak aktarır. Işinsu'nun romanında "ideal eğitim" in bir özelliği olarak hocaların öğrencilere nasıl ve ne öğreteceklerini bilmeleri de aktarılır: "*İzzettin Efendi, berzahtı, kıyametti, gibi şeylerle çocuğun kafasını büsbütün karıştırmak istemedi.*" (s. 28)

Emine Işinsu romanında özellikle kitabın ve okumanın önemini de vurgular. Henüz küçük bir öğrenci olan Numan şunu söyler: "*...ben de Arapça belki Farsça öğrenip hocamın kitaplarını da okumak istiyorum. (...) İzzettin Babam, "İlmin yolunu kitaplar açar" diyor.*" (s. 33) Hacı Bayram, özellikle "eğitim" değeri yüksek tavırlar sergiler. Mesela, velilik yolculuğu tamamlandı Ankara'ya gelince, kendisine neler yapmaları gerektiğini soran çocuklarına o şu cevabı verir: "*...babam bizlere zorla kendi isteklerini hiçbir zaman kabul ettirmedi, bizler ne istiyorsak onu yaptık, ben de sizleri şimdiye kadar serbest bıraktım.*" (s. 314)

Hakiki müminlerin dünyanın şöhretinden kaçmaları da Işinsu'nun romanında bir değer olarak işlenir. Mesela Hacı Bayram'ın çocukluk dönemindeki hocalarından Hallaç Mahmut Efendi böyle biridir. Herkesin bir mesleği ya da sanatı öğrenmesi gerektiğini düşünen ve kendisi de "hallaçlık" mesleğini icra eden Mahmut Efendi, romanın bir yerinde de şunu söyler: "*...biraz daha hoşgörülü ol, herkesin kusurunu görmek iyi değil, bize kabahatleri örtünüz, denmiştir.*" (s. 43-45)

Işinsu romanında, ideal bir evlilikte eşlerin birbirlerine iyi muamele etmelerini ve yardımlaşmalarını da bir değer olarak vurgular. Mesela Hacı Bayram, çevresindeki erkeklerin aksine eşi Meryem'e ev işlerinde yardım eder. Bundan dolayıdır ki, günün birinde evde mangalı yakıp karısına yardım eden Hacı Bayram konusunda annesi Nazlı Hanım, Meryem'e şu sitemi eder: "*Erkeğin böyle işler yaptığını da bir senin kocanda görüyorum ay kızım, ahir zaman, kıyamet yaklaşıyor galiba!*" Meryem bu siteme şu cevabı verir: "*Anneciğim zaman değişti, artık sizin zamanınızda değiliz!*" (s. 184)

Işinsu romanında, ideal bir aydının siyasi otorite ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiği hususuna da yer verir. Dönemin Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bâyezid, içkiye ve Bizanslılarla dostluğu öne almaya meyilli biridir. Hacı Bayram padişaha bu yüzden mesafelidir. Hatta bu yüzden Yıldırım Bâyezid'in kendisine önerdiği Bizans kralının ilim ehli oğlunu (Manuel) bir süre misafir etme önerisini de kabul etmez (s. 215). Hacı Bayram-ı Veli'nin padişahu bile reddeden bu tavrı da bir "değer" olarak romanda aktarılır.

Emine Işinsu romanında, bir değer olarak özellikle siyasi mesajlar vermeyi de ihmal etmez. Romanda Yıldırım Bâyezid'in çok içmesi ve devlet otoritesinin zayıflayıp Fetret Dönemi'ne girilmesi Emir Sultan'ın ağzından dile getirilen şu sözle eleştirilir: "*Yöneticiler de zulmetmeye başlayınca, halk ne yapsın? Türkün töreleri, İslamiyetin kuralları göz önüne alınmaz oldu, zaman bozuldu zaman!*" (s. 261)

Romanda Işınsu, tarihî bir anekdot olan önemli bir hadiseyi de anar. Yıldırım Bâyezid damadı olan Emir Sultan'a ithafen Bursa Ulu Camii'yi yaptırır. Cami inşaatı bitip de hizmete açılacağı zaman, Yıldırım Bâyezid ile Emir Sultan arasında şu diyalog geçer: “Siz de beğendiniz mi damat? -Beğendim efendim, Allah sizden razı olsun, zaferin şanına yakışan bir anıt olmuş; ancak bir eksigi var! -Neymiş? -Meyhanesi eksik! -Anladım, caminin içinde meyhane mi olurmuş? -Efendim malum cami kul yapısıdır, oysa Allah yapısı vücudumuzu, meyhaneye çeviren çok kişiler vardır, bu insanlara camide meyhane acayip gelmemeli!” (s. 263)

Romanda bir değer olarak “Peygamber sevgisi” de vurgulanır. Hacı Bayram, Şam yolculuğunda çölde iken bu manada şu yorumu yapar: “Şu sıcağa rağmen, ben de çok sevdim çölü, dedi. Bunda Muhammet Efendimizin bir çöl çocuğu olmasının da payı var sanırım.” (s. 286)

Hacı Bayram, çocuklarına baskı yapmayan, özellikle onların isteklerini yerine getiren ideal bir baba olarak da Işınsu'nun romanında öne çıkarılır. Bunun somut göstergesi ise, kızı Hayrünnisâ Hanım'ın tıpkı kendisi gibi bir derviş olma isteğidir. Hacı Bayram bu konuda kızının isteklerine harfiyen uyar ve sonunda bu kız da bir kadın derviş olur. (Bilindiği gibi Hacı Bayram'ın bu kızı daha sonra Hacı Bayram'ın müritlerinden Eşrefoğlu Rûmî ile evlenecektir (s. 391). Işınsu'nun romanında bu kızın hikayesi de anlatılır.)

Emine Işınsu romanının satır aralarında “ideal hoca” ve “sorumluluk bilinci taşıma” gibi değerleri de vurgular. Bunu da “dervişlik” ve “şeyhlik” kavramları üzerinden gerçekleştirir: “Önemli olan karşındakinin gönlünü görebilmen... (...) Dervişlik kolaydır evladım, asıl büyük sorumluluk isteyen şeyhliktir. Evet, biliyorsun ki yetişmenin sınırı yok. Seni halîfem yaptım, yaparken de büyük sorumluluğu yükledim gönlüne ve omuzlarına. Çünkü eline insanlar verilecek.” (s. 320)

Romanında tasavvufi kavramları roman diliyle açıklayan Işınsu, arada “değer” ifade eden aforizma niteliğindeki açıklamalara da yer verir. Mesela tasavvufi bağlamda “fakirlik” için şu açıklama yapılır: “Ashında Hazreti Süleyman malca çok zengindi; o halde fakirlik malın elde bulunması değil, gönülde, bulunmaması demektir.” (s. 332)

Işınsu romanında özellikle Ahilerin esnaf ahlakını da bir değer olarak yüceltir. Mesela Bursa'dan Hacı Bayram'a intisap etmek üzere Ankara'ya gelen Emir ismindeki mürit şunu söyler: “Bursalıyım efendim, bıçakçılığı da orada öğrendim, sonra ustama rakip olacak bir dükkân açmamak için, Ankara'ya göçtüm.” (s. 349)

Emine Işınsu romanında özellikle İslam dininin hoşgörü dini olduğunu ve tasavvuf erbabının, İslamın bu yönünü temsil ettiğini de bir “değer” olarak vurgular. Romanda Hacı Bayram müritlerine bu manada şunu söyler: “Yollar boyunca ve yerleştiğiniz yerlerde karşınıza Hıristiyanlar, kiliseler, manastırlar çıkabilir. Şaşırmayın çünkü onlar da bu toprakların insanıdır. Padişahımız sizin olduğunuz kadar onların da koruyucusu, esirgeyicisidir. Onlara kötülükle ilişmeyin, hoşgörü ile arkadaşlık kurun. Müslümanlığı yaşayarak örnek olun ama sakın ha, onları dininize geçmek için zorlamayın. Unutmayın ki dinimizde zorlama yoktur.” (s. 366) Romanda söz

konusu hoşgörünün somut bir göstergesi olarak Hacı Bayram'ın dergâhını neden eski Roma inabedinin ve Bizans kilisesinin yanına kurduğu da açıklanır (s. 366-367).

Romanda aforizma niteliğinde başka önemli anlamlar içeren sözler de yer alır: “Sözle iyilik güven yaratır, düşünce ile iyilik bilgelik yaratır, vermeyele iyilik ise sevgi yaratır.” (s. 403)

Abuzer Kalyon da, romanının satır aralarında birçok değeri aktarır. Mesela Hacı Bayram müderris olduktan sonra, yolculuklarının birinde buğday işiyle uğraşan köylülerle karşılaşır. Harman zamanında buğdayın samanı ve taneleri birbirinden ayrılır. Bu durumu izleyen Numan şunu söyler: “Ekinlerin, buğday ve sapları bazı işlemlerden geçerek birbirinden ayrılıyor. Ya insan? Evet. İnsanın da iyilikleriyle kötülükleri yani günahlarıyla sevapları; kıymetli tarafıyla zararlı tarafı birbirinden ayıklanır mı?” (s. 43) İşte bunun için insanın kendini bilmesi gerekir. Hacı Bayram da buna çok önem verir.

Aynı romanda, hem İslamın hem de ahlakın ilkeleri de bir “değer” olarak vurgulanır: “Bizim dinimizde, insana da hayvana da asla ezizet yoktur.” (s. 44) Yazar romanında ayrıca, özellikle Şeyh Hâmid'in Hacı Bayram'a yaptığı nasihatleri de “değer” olarak aktarır. Bilindiği gibi, Hacı Bayram şehirlilik yanında da köylülüğü de yüceltir. Bu iki durumu Batıda olduğu gibi birbirinin zıddı olarak görmez: “Toprağa serpeceğin ekinler misali Allah aşkını insanların gönlüne serp. (...) Yetiştireceğin müritlerin ardi sıra padişahlar yürüsün.” (s. 71)

Abuzer Kalyon, romanında Hacı Bayram'ın değer ifade eden öğütlerine de geniş yer verir. Bunlardan biri romanda şöyle yer alır: “Hacı Bayram-ı Veli, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görevlendireceği temsilcilerine şu nasihatlerde bulunuyordu: Gideceğiniz yere esenlik taşıyın / Halka karşı daima hoşgörülü olun / Taraf tutmayın / Darginları hep barıştırma yoluna gidin / Medrese erbabı ile gereksiz tartışmalardan kaçının / Köylü ve çiftçilere tarımda yardımcı olun / Kâmsesizleri sürekli gözetin / Gittiğiniz yerlerin yöneticilerinin ve çok varlıklı olanlarının himayesine girmeyin / Temiz ahlakı çevrenizdekilere öğretin / Halkta görmek istediğiniz davranışları önce kendi şahsımızda sergileyiniz.” (s. 119-120) Romanda nasihatlar bu şekilde geniş olarak yer almaktadır. Özellikle Hacı Bayram'ın Sultan II. Murad'a yaptığı nasihatler de romanda mevcuttur. (s. 128-132)

Romanında, Hacı Bayram'ın kendi tecrübe etmediği şeyleri asla insanlara tavsiye etmediğini de bir değer olarak vurgulayan Abuzer Kalyon, bu konuda İmam-ı Azam'ın meşhur “bal” hikâyesine⁹ atıfta bulunur. “Hacı Bayram-ı Veli de birilerinden bir şeyler isteyeceği zaman önce kendi kişiliğinde uygulayıp daha sonra başkalarından beklemiştir.” (s. 146)

Raziye Sağlam ise romanında, bir değer olarak büyük insanların örnek aile hayatlarını yüceltir. Bu yüzden Hacı Bayram'ın eşini de idealize eder: “Eşi Nefise Sultan¹⁰ Engürü'nün ıleri gelenlerinden bir ailenin kızydı. Her işinde Hacı Bayram'a destek olan iyi bir hanımdı.” (s. 15)

Raziye Sağlam, insanın herhangi bir işte başarılı olması için, çile çekmesinin ve bedel ödemesinin önemini de bir değer olarak vurgular: *“Yanmayan feraha çıkmamanın tadına erişemez.”* (s. 39)

Raziye Sağlam romanında, kişinin kendi nefsinde denemediğini başkalarına tavsiye etmesinin doğru olmadığını da vurgular ve bu konuda Hacı Bayram’ı örnek verir: *“... halka anlatmak istediklerini sadece sözle değil, hal diliyle de anlatıyordu. Hem aile yaşantısı, eşi, çocukları hem dergahtaki yaşayışı başlı başına bir örnek teşkil ediyordu.”* (s. 53-54)

Hacı Bayram hakkındaki romanların çoğunu kadın yazarlar yazmıştır ve bu kadınlar özellikle Hacı Bayram’ın kadınlara nasıl değer verdiğini ve onları yücelttiğini ayrıntılı ele alırlar. Mesela Raziye Sağlam, karısı kendisinden izinsiz olarak baba evinde kalan Müslim diye birinin hikâyesine yer verir. Müslim’e göre kadın kocasından izin almadan bu işi yaptığı için günah işlemiştir. Bu konuda kendisini yüzde yüz haklı gören Müslim, bu durumu Hacı Bayram’a şikâyet etmek ister. Ancak büyük Veli Müslim’i değil de karısını haklı bulur: *“Oğul, bizim ihvanımızı bize şikayete mi geldin? Sen gelmeseydin biz evine gelip, “Eşinin elini öp, barış” diyecektik. Mademki geldin, şimdi hanım kızımızın elini öp de gönlünü al.”* (s. 61) Romanın bir başka yerinde de Hacı Bayram’ın kadın hakları konusundaki hassasiyetine yer verilir. Kocasını ölen bir kadını, ölen kocanın kardeşiyle evlendirmek isterler. Kadın bunu istemez. Kadının babası da kızına sahip çıkıp, kızın istemediği bir evlilik yapmasına engel olur. Hacı Bayram kızın babasını bu yüzden tebrik eder ve şunu söyler: *“Kızını almakla iyi yapmışsın Halil. Onun rızası olmadan başka biriyle evlendirirsen, kızın hakkı kalır üzerinizde. Peygamber Efendimiz hadisi-şeriflerinde “Dul kadın da olsa kız da olsa evlendirirken rızasını alın” der.”* (s. 67)

Raziye Sağlam, romanında kadın sorunlarına vurgu yapmaya bağlı olarak, ideal aile ve bu ailede kadın-erkek birlikteliğinin önemine de dikkat çeker. Bu konuda ise Hacı Bayram ile eşi arasındaki örnek ilişkiyi misal olarak verir: *“Nefise Sultan’ın, (...) Hacı Bayram-ı Veli hazretlerine duyduğu muhabbet, bir eşin zevcesine duyduğunun yanı sıra bir müridin şeyhine duyduğu muhabbet gibiydi. Bazen hangisi ağır basıyor diye düşünür cevabını kendi de veremezdi.”* (s. 168)

Romanında Raziye Sağlam, Hamîd-i Veli Hazretleri’nin önemli mesajlar içeren öğütlerine de geniş olarak yer verir: *“Gizli ve aşık her yerde Allah’tan korksunlar. Az yesinler az konuşsunlar, az uyusunlar. Tüm masiyet ve kötülüklerden uzak dursunlar. Daima şehvetten kaçsınlar. İnsanların elindekilerden ümitlerini kessinler. Tüm zemmedilmiş sıfatları terk etsinler. Övülen sıfatlarla süslensinler. Günaha götüren şür ve şarka dinlemekten kaçsınlar. Ayrı bir görüşle kendilerini cemaatten ayrı bırakmasınlar. Aç olarak ölseler dahi şüpheli hiçbir lokmayı yemesinler.”* (s. 87) Bunun yanında Hacı Bayram-ı Veli’nin öğütleri de romanda ayrıntılı yer alır (s. 218-220).

Safiye Selma Hançer ise bir “değer” olarak, romanında özellikle satır aralarında Hacı Bayram’ı ideal bir aile reisi (baba) olarak yüceltir. Hacı Bayram’ın bir baba olarak çocuklarına karşı olan davranışları âdeta onun gelecekte nasıl biri olacağının

işaretlerini taşır. İki küçük oğlu bir oyuncacı paylaşamayıp kavga edince Hacı Bayram devreye girer ve sorunu şöyle çözer: “İbrahim, güzel oğlum, biliyorsun ki bir tane topaç var. Bir kere sen çevir, bir kere de Ali çevirsin. Paylaşmak, Allah’ın kullarında en çok görmek istediği davranış değil mi? Derslerimizde anlatmıyor muyum? Paylaşırsan elindekiler çoğalır.” (s. 18)

Safiye Selma Hançer’in romanında, özellikle Hacı Bayram’ın dilinden gerçek tasavvufun ne olduğu ve gerçek dervişlerin kimler olduğuna dair pek çok açıklama da yapılır: “Müslüman kişi ekmeğini taştan çıkarmalıdır. (...) Biz burada tüm köylüleri toprağı ekip biçmesi için öğütleriz. Dervişlerin hiçbirisi boş durmaz, hepsi bir zanaatla uğraşır. Müslüman çalışkan olmalıdır. Her şeyi Devoletten beklememek gerektiğini her vaazımda anlatırım. Kimi dervişler hayattan el etek çekip sadece ibadet etmek isterler. Fakat doğrusu bu değildir. Peygamber Efendimiz, hem bu dünya için hem de ahret için çalışmıştır. Kazancımız ne kadar çok olursa o kadar çok kişiyle paylaşır, dertlere o kadar çabuk deva oluruz.” (s. 23)

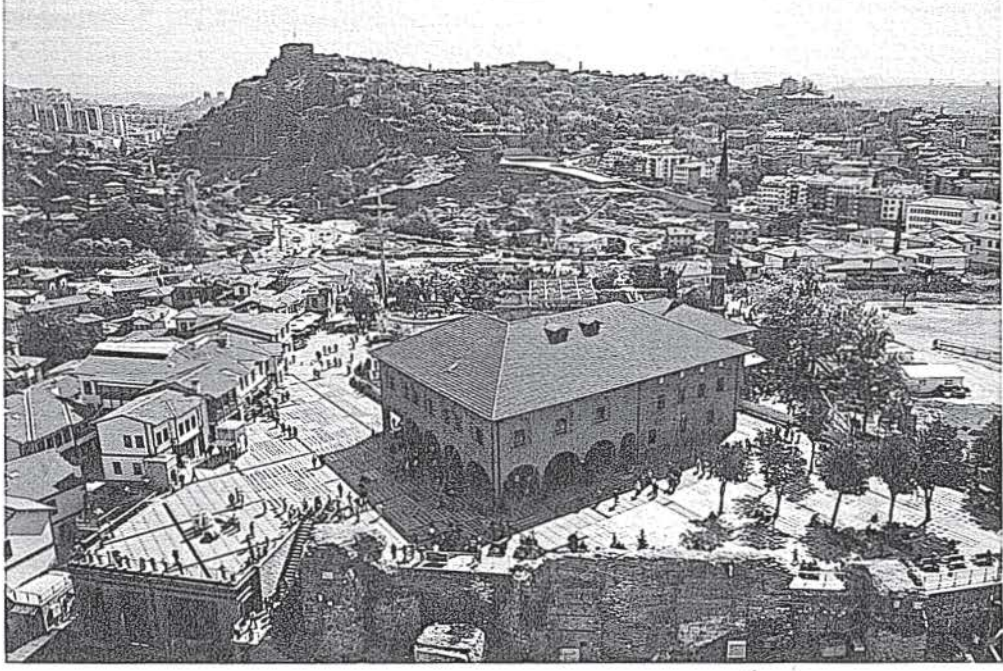
Romanda dikkat çeken hususlardan biri de bazı olguların “kadın” gözüyle daha bir önem (değer) taşıyacak derece yansıtılmasıdır. Özellikle Konya’daki Mevlâna Türbesi’nin, sema gösterisinin ve Bursa’daki Ulu Camii’nin tasvir edilişlerindeki dikkatler ve tespitler, âdeta mekâna “kadın eli değmiş” dedirtecek derece önemlidir. Romanın daha birçok yerindeki mekân tespitlerinde Safiye Selma Hançer, hem estetik hem de kadın dikkati bağlamında oldukça önemli açıklamalar yapmıştır. Bu da “bir şeye kadın elinin değmesi”nin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Safiye Selma Hançer romanında, tasavvufi hayatı yüceltirken çok önemli bir anekdota da yer verir: Konya’da Şeb-i Arus (Mevlâna’nın vefat yıldönümü) gününde dükkanını açık bırakıp giden bir Müslümanın dükkanına giren Hacı Bayram’a, oradaki Rum veya Ermeni bir vatandaş yardımcı olur. Müslüman olmayan bu vatandaş, Mevlevi komşusunun dükkanına göz kulak olacak derecede güvenilir. Hatta bu vatandaş Hacı Bayram’a, “Komşum bir yere gitti, sizinle ben ilgileneyim” manasında sözler söyler. (s. 40) Asr-ı Saadet dönemindeki Müslümanların hayatlarını hatırlatan bu manzarayı yazar, Mevlâna’nın “Ne olursan ol yine gel” diyen birleştirici felsefine bağlar ve Mevlâna’nın sadece Müslümanlar değil gayrimüslimler nezdinde de itibarlı biri olduğunu vurgulamak amacıyla böyle bir anekdota yer verir.

Romanda bir değer olarak “eğitim” de her fırsatta yüceltilir: “Biz çocuklarımızı okutmaz, öyle ilme falan da merak salmazdık. Şimdi anladım ki bu obaya da sizin gibi tıptan, ilimden anlayan insanlar lazım. Eğer müsaade edersen obanın çocuklarını tekkeye göndereyim. Orada sizin ilim ışığımdan faydalanırlar, cahil kalmazırlar, insanlara yararlı olsunlar.” (s. 87)

Safiye Selma Hançer romanında, Hacı Bayram’ın Hz. Muhammed’i hatırlatan davranışlarına da yer verir. Hz. Muhammed torunları Hasan ve Hüseyin’i çok sever; zaman zaman onlarla oynar; hatta namaz kılarken onları sırtından indirmezdi. İslam kültüründe çocuk sevgisinin göstergesi olarak yorumlanan bu durum romanda Hacı Bayram ile torunu arasındaki ilişkide hissettirilir. Hacı Bayram Eşrefoğlu Rûmî’nin oğlu olan torunu Abdullah’ı çok sever. Bu çocuk dedesi Edirne’ye gidince yalnızlık

Ankara Kalesi ve
Hacı Bayram-ı Veli
Cami

çeker: “Dedesinin arkasından çokça gözyaşı döktü. Çünkü bazen onunla topaç çeviren at olup sırtına bindiği dedesini uzun süre görmeyecekti.” (s. 111)

Romanlara Yansıyan Halk İnançları (Örf ve Adetler, İnançlar vs.)

Pek çok yönüyle sosyolojik değer taşıyan romanlar, konu edinildikleri devrin folklorik ve sosyolojik manzaralarını da yansıtır. Özellikle Hacı Bayram gibi önemli bir şahsiyetin anlatıldığı roman bu yönden de zengin veriler içermelidir. Ancak ünlü Veli’yi anlatan romanlarda bu konuda pek bir ayrıntıya yer verilmemiştir. Zeria Karadeniz, Abuzer Kalyon ve Raziye Sağlam’ın romanlarında bu konuda herhangi bir unsur yer almamaktadır.

Bu alanda sadece İşinsu’nun romanında bazı unsurlara rastladık. Yazar, romanında Hacı Bayram doğunca yapılan “Kırklama Töreni”ne değinir. Hatta bu durum romanda “bebeği hayırlamak” kavramıyla ifade edilir. Hatta doğan bebeğe isim koyma da belirli bir törenle gerçekleşir. Hacı Bayram’ın esas ismi Numan’dır ve bu isim Koyunluca Ahmed’in babasının ismidir. Hem İzzettin Baba hem de Meczip Ali, Numan’a isim koyma işini dinî tören biçiminde gerçekleştirirler (s. 12-15). Hatta hocalar Numan’a Kur’an okuduktan sonra, bebeğe bir sükunet hâkim olur.

Türk kültüründe “devamlılık” esastır. İdeal anne tipini yeni evlenen erkeğin karısı; ideal baba tipini ise yeni evlenen kadının kocası temsil eder. Bu durum özellikle nişan ya da düğünde sembolik olarak yansıtılır. Sembol olarak da idealize edilen kişiden miras

kalan ve hatıra değeri taşıyan bir “eşya” yeni sahibine verilir. Safiye Selma Hançer’in romanında bu duruma yer verilir. Hacı Bayram’ın kızıyla evlenen Eşrefoğlu Rûmî, düğün gecesi eşine annesinden kalan kolyeyi takar: “Gül yüzlüm bu kolye annemindi. Bundan gayrı senindir, dedi.” (s. 76)

Romanlardaki Menkıbe Unsurları ve Anlatıma Menkıbe Söyleminin Hâkim Olması

Hacı Bayram-ı Veli ve onun çevresindeki pek çok insan, âdeta bir “evliya” gibi algılandıkları için, bu şahsiyetlerin hayatlarındaki çoğu hadise belirli bir olağanüstülük niteliği taşımaktadır. İslam terminolojisinde bu durumun adı “keramet”tir ve yaşanan hadisenin adı da “menkıbe” olarak anılagelmiştir. Bir “anlatı” formu olarak menkıbelerin ise kendine özgü bir anlatım tarzı (söylemi) oluşmuştur. Hacı Bayram’ı konu alan romanlarda hem menkıbelere hem de -az da olsa- menkıbe söylemine yer vermiştir.

Zeria Karadeniz romanında, Hacı Bayram değil de onun müritlerinden birine ait menkıbeye yer verir. Hacı Bayram’ın vefatından sonra, onun yerine kimin geçeceği tartışılırken, bu işin Akşemseddin’in hakkı olduğu gündeme gelir. Hatta Akşemseddin, Hacı Bayram’ın taç ve hırkasını teslim almak üzere Ankara’ya gelir. Akşemseddin dışında Ömer Dede diye bir mürit daha vardır ve Hacı Bayram’ın yerine onun geçeceği de söylenir. İşte menkıbe bu ortamda yaşanır. Hacı Bayram’ın taç ve hırkasını üzerinde taşıyan Ömer Dede, kendini bir yangının ortasına atar. Yangında taç ve hırka yanar ama Ömer Dede’ye bir şey olmaz (s. 236). Bu durumda Hacı Bayram’ın velayeti de romana göre Ömer Dede’ye geçmiş olur.¹¹

Romanda yer alan bir diğer menkıbe, Sultan II. Murad’ın Varna Savaşı’nı kazandıktan sonra yaşanır. Sultan II. Murad zaferi kazanmıştır ama çok ağır hastadır. Âdeta son anlarını yaşamaktadır. Hasta yatağında iken Sultan II. Murad birden ayağa kalkar ve yarı başında Hacı Bayram-ı Veli’nin oturduğunu görür. Oradakiler şaşırır ve Sultan II. Murad’a sebebini sorarlar. O hâlâ karşısında Hacı Bayram’ı görmektedir ve şunu söyler: “Huzurunuzda yatmak olmaz!” (s. 250) Bu hadisenin yaşandığı anda Hacı Bayram çoktan vefat etmiştir.

Emine Işınsu da romanında Hacı Bayram konulu menkıbelere yer verir. Yukarıda da değindiğimiz gibi Işınsu romanını menkıbe ile başlatıp menkıbe ile bitirir. Yani roman iki menkıbe arasında kurgulanmıştır; bir diğer ifade ile Emine Işınsu romanını iki menkıbe parantezine almıştır. Romanın başındaki menkıbe, yukarıda da değinildiği gibi, henüz Hacı Bayram doğmadan önce vuku bulmuştur. Romanın sonundaki menkıbede ise, Hacı Bayram-ı Veli’nin cenaze namazına katılan bir çiftçinin yaşadığı hadise anlatılır. Bir çiftçi tarlada çift sürerken saban demirini kırar. Kırılan demiri tamir etmek için şehre (Ankara’ya) gelir. O gün Hacı Bayram-ı Veli vefat etmiş, cenazesi kaldırılacaktır. Bu çiftçi kırılan saban demirini kuşağına sokarak Hacı Bayram’ın

cenaze namazına katılır. Namazdan sonra demirciye gidip saban demirini tamir ettirmek ister. Demirci saban demirini kızdırmak için ateşe sokar; ancak uzun süre ateşte kalmasına rağmen saban demiri bir türlü ısınmaz (kızarmaz), hep soğuk kalır. Demirci bu işlemi defalarca tekrarlar, ancak saban demiri hep soğuk kalır. Hem çiftçi hem de demirci bu işe şaşırırlar. Bu hadiseyi izleyen bir Meczip onlara şunu söyler: “*Kim ki Hazreti Şeyhin namazını kılmıştır, Allahu Teala onu cehennemde yakmaz, bu ona delildir. Demir de bu yüzden kızmadı zaten.*” (s. 420)

Hacı Bayram-ı Veli'nin Fatih'in doğumunda Sultan II. Murad'a gidip, İstanbul'un doğan bu çocuk tarafından fethedileceğini söylemesi de, bu büyük Veli'nin bir kerameti olarak yorumlanabilir (s. 412).

Abuzer Kalyon'un romanında da Hacı Bayram'ın bir kerametine yer verilir. Bilindiği gibi, Sultan II. Murad Hacı Bayram'ı Edirne'ye davet etmiştir. Hacı Bayram'ı getirmek üzere Ankara'ya gelen görevli çavuş, Hacı Bayram ile karşılaşınca şaşırır. Hacı Bayram, “Padişah'a eli boş gidilmez, hiç olmazsa biraz salatalık götürelim” der. O mevsimde salatalığın olması mümkün değildir. “*Hacı Bayram o anda avucundaki salatalık tohumlarını toprağa serper. Toprağa serpilen tohumlar hemen yeşillenir ve salatalıklar meydana çıkar. Müritlerden biri de salatalıkları sepete doldurur.*” (s. 125)

Abuzer Kalyon romanında Hacı Bayram hakkında başka bir menkıbeye daha yer verir. Bu menkıbe Edirne'de yaşanmıştır. Bilindiği üzere, Sultan II. Murad, Şeyh Bedrettin gibi bir isyankâr olduğu dedikodusu üzerine Hacı Bayram'ı Edirne'ye davet etmiştir. Ancak büyük Veli Padişah'ın huzuruna çıkınca, Sultan II. Murad'ın bütün endişeleri yok olur. Ancak Hacı Bayram'ın Şeyh Bedrettin gibi bir isyancı olduğu görüşünde ısrar eden Vezir, Hacı Bayram'ı sarayda zehirlemek ister. Bu durumun farkında olan Hacı Bayram, Vezir'in hazırlattığı zehirli şerbeti içer ve şunu söyler: “*Biz içelim de zarar hazırlayanlara olsun. (...) hain vezir zehirlenerek oracıkta ölür.*” (s. 127)

Raziye Sağlam'ın romanında da menkıbelere yer verilir. Hacı Bayram-ı Veli, şeyhi Hamid Hazretleri ile ziyaret ettiği bir mezarlıkta şöyle bir menkıbe tecelli eder: “*(Hamid Hazretleri) önde Hacı Bayram arkasında dergahtan çıktılar. Bir süre bahçede yürüdükten sonra, iki büyük mezarlığın önüne geldiler. Hacı Bayram, önlerindeki yazıyı okudu. Birinde İlim Sahipleri Kabristanı, diğerinde Gönül Sultanları Kabristanı yazıyordu. Onlar Kabristan'a yaklaştığı anda mezarlar açıldı ve içindeki mevtalar canlanarak ayağa kalktı ve Şeyh Hamid-i Veli Hazretlerini selamladı. Daha sonra oradaki yaşantılarına döndüler.*” (s. 40)

Raziye Sağlam'ın romanındaki bir diğer menkıbe şöyledir: Şeyh Hamid Hazretleri Bursa'da iken Emir Sultan'la görüşür. Hatta Hamid Hazretleri burada meşhur ekmeklerini (somunlarını) yapar. Ancak ekmeklerin piştiği fırında ateş yoktur: “*Emir Sultan, “Bir hikmeti vardır mutlaka” diye düşünerek fırının kapağını açtı ve çömleği sürdü. Ama fırında hiç ateş yoktu. Emir Sultan: “Hazret kömür ateşinde değil de gönül ateşinde pişiriyormuş somunları. Yıyenlerin manasındaki düzelme bu sebeptenmiş. Tam da mananın menbana düştük. Haydi, hayırlısı” diye düşünerek gülmüştü.*” (s. 46)

Şeyh Hamîd Veli Hazretleri'nin Bursa Ulu Camii'nin açılışında aynı anda üç kapıdan çıkması da romanda yer alır (s. 49). Hamîd Hazretleri'nin bu menkıbesi Hacı Bayram'ı konu alan her romanda zikredilir.

Romanda bir menkıbe unsuru olarak Raziye Sağlam, Hamîd Veli Hazretleri'nin hep gül koktuğunu da söyler. *"Hacı Bayram şeyhinde her zaman duyduğu gül kokusunun sanki daha bir arttığını hissetti. "Bu mübareğin kokusu böyle de Resulullah'ın kokusu nasıldır acaba" diye düşünerek şeyhinin kokusunu iyice içine çekti."* (s. 51)

Raziye Sağlam'ın yer verdiği bir diğer menkıbe şöyledir: Hacı Bayram'ın şeyhi Hamîd Veli Hazretleri Darende'ye yerleşince bir de çilehahe inşa ettirir. Bu çilehanenin yanında bir de balık kuyusu vardır. Ancak bu balıklar sıradan balıklar değildir: *"Bu balıklar evliya gardaş! Sakın ola ki tutmaya kalkma! Savaş zamanlarında bunlar gider, savaş bitince yaralı bereli olarak geri dönerler."* (s. 78)

Raziye Sağlam romanında, Hacı Bayram'ın Ankara'daki dergâhını terk etmeyen leyleklerin menkıbevi durumunu da anlatır: *"(Bu leylekler) baharda bize misafirlğe gelip, havalar soğuyana kadar gitmezler. Efendim der ki: "Bu dergahın kokusunu bir kez aldılar ya artık nereye gitseler, dönüp tekrar buraya gelirler, başka bir yerde rahat edemezler."* (s. 194)

Raziye Sağlam da romanında, Hacı Bayram'ın İstanbul'un fethedileceğine dair kerametine yer verir. Bilindiği gibi Hacı Bayram Edirne'de Sultan II. Murad'la beraberken, o sırada Fatih Sultan Mehmed yeni doğmuştur. Sultan II. Murad, İstanbul'un ne zaman fethedileceğini sorunca Hacı Bayram, söz konusu fethin yeni doğan çocukla Köse'ye (Akşemseddin'e) nasip olacağını söyler. (s. 247) Ayrıca Hacı Bayram-ı Veli'yi Edirne'de zehirlemeye çalışan Vezir menkıbesini Raziye Sağlam da romanında anlatır (s. 179-180).

Safiye Selma Hançer ise romanında, Somuncu Baba adıyla anılan Şeyh Hamîdüddin Hazretleri'nin Emir Sultan'la tanıştıkları anda, bir çömlekteki yemeği ateş olmayan bir fırında pişirmesi kerametine yer verir (s. 45-46).

Romanlarında bir anlatım tekniği olarak "menkıbe söylemine" kısmen Emine Işınso ve Safiye Selma Hançer de yer vermiştir. Menkıbeler, özellikle reel zaman unsurundan uzak bir şekilde anlatılır. Biraz da masalsi bir eda ile anlatılan menkıbelerde bolca "zaman atlama" (tayy-ı zaman) tekniği kullanılır. Emine Işınso'nun romanındaki şu cümleler örnek verilebilir: *"Böyle böyle günler, ayları kovalıyor; aylar yılları tamam ediyordu. Numan kelimelerle pek az konuştu, hemen sonra cümleler kurmaya başladı. Üç yaşında bülbül gibi konuşuyor uzun uzun cümleler kurabiliyordu."* (s. 18)

Menkıbelerde zaman ve mekân unsurları çok çabuk değişir. Bir anlamda "tayy-i zaman" ve "tayy-i mekân" kavramlarını hatırlatan bu anlatım tarzını, az da olsa Safiye Selma Hançer de romanında kullanır: *"Günler su misali aktı ve mevsimler de birbirlerini kovaladı. Allah aşkıyla yanan bu güzel kullar zaman içinde yana yana döndüler, döne döne yandılar."* (s. 49)

Zeria Karadeniz, Abuzer Kalyon ve Raziye Sağlam'ın romanlarında ise menkıbelere yer verilmiştir. Ama bu yazarların romanlarında menkıbe söylemleri pek göze çarpmaz.

Romanlara Yansıyan Realist Unsurlar

Yazının başında da dikkat çektiğimiz gibi, “roman” sanatı, yaşanan reel hayatın bir yansıması olarak gelişmiştir. Aristo'nun “mimesis” dediği söz konusu yansıma, modern zamanlarda da büyük kabul görmüştür. Tabii bu süreç içinde gündeme gelen “akıl”, “bilim”, “aydınlanma”, “pozitivizm” gibi kavramların da büyük etkisi olmuştur. Özellikle roman sanatı bu bağlamda, âdeta yaşanan gerçek hayatın “kayıt altına alınması” gibi bir işlev görmüştür. (Stendhal'ın romanı “yol boyunca gezdirilen bir ayna” olarak nitelendirmesini burada hatırlayalım.) Bunu; “Hayatta olanın romanda da yer alması” biçiminde de kısaca ifade edebiliriz. İşte bu yüzden roman sanatı, ontolojik bir zorunluluk olarak gerçek hayat unsurlarına hep yer vermiştir.

Hacı Bayram-ı Veli'yi konu alan romanlara bu açıdan da bakmaya çalıştık. Zeria Karadeniz ve Abuzer Kalyon'un romanlarında bu konuda pek ayrıntıya girilmediğini gördük. Diğer yazarlar ise, Hacı Bayram'ı anlatırken, reel hayata dair birçok ayrıntıyı gözden uzak tutmamışlardır.

Roman, daha önce de değindiğimiz gibi reel dünyanın ve seküler hayatın hikâyesini içerir. Bu, romanı hem menkıbeden hem de mistik-metafizik nitelikli geleneksel anlatılardan ayırır. Emine Işınsoy romanında Hacı Bayram'ı hem ailesi hem köyü hem de çevresi ile oldukça realist bir şekilde tanıtır. Bu manada Hacı Bayram'ın babasını, annesini, kardeşlerini, köyünü realist bir roman tekniği ile anlatır. Hatta romanda Hacı Bayram'ın tarlada çalışması, ev işleri ve özellikle dünyevi mesleklerle ilgilenmesi de geniş yer tutar. Bu tercih de anlatıyı “roman” derecesine yükseltir.

Dolayısıyla Emine Işınsoy romanında oldukça gerçekçi hadiseler de yer verir. Mesela Hacı Bayram, şeyhi Hamîd Efendi hakkında ileri geri konuşan annesi ve eşi ile tartışır. Çünkü Hacı Bayram, hiç sorgulamadan Hamîd Efendi'nin her dediğini yapar. Annesi ve karısı bunu anlayamaz ve Hamîd Efendi için “cahil” sözünü kullanırlar. Bu iki kadına göre Hacı Bayram gibi okumuş aydın biri nasıl olur da “cahil!” birinin emri altına girer (s. 266). Romanın bir başka yerinde ise Şeyh Hamîd Efendi, resmen beşeri bir varlık olduğunu söyler: “...ne olursam olayım ben de bir insanım şu maddi bedeni kullanıyorum ve hep manevi hususlara işaret etmem. Hacı Bayram derviş, mana ve maddeyi dengede tutalım, yoksa bu dünyada yaşayabilmemiz mümkün değil; mana ile beslendiğimiz kadar, madde ile de besleniyoruz, değil mi?” (s. 283)

Romanda Hacı Bayram'ın, her fırsatta bir beşer olduğu ve insani tarafı vurgulanır. Halk her ne kadar büyük velilere başka bir gözle baksa da, büyük veliler kim olduklarının, en azından aciz bir kul olduklarının bilincindedirler: “*Hacı Bayram, Mekke’de Osmanlı için ettiği duaları hatırladı, demek ki Allah kabul etmemişti ama belki de Osmanlı*

kendi küllerinden yeniden dirilecekti. Dirilmesi lazımdı. Bu yenilginin sebebi acaba son zamanlarda Yıldırım'ın ve Osmanlıların içine düştükleri günah ve ahlaksızlık mıydı?" (s. 306)

Hacı Bayram, kendisini velilik seviyesine yükselten yolculukları bitip de Ankara'ya gelince, ilk iş olarak köyüne gider. Kardeşlerini ve çocuklarını görür. O söz konusu yolculukları yaşarken annesi vefat etmiştir. Hacı Bayram bu vefat haberini köye dönünce öğrenir ve çok üzülür. Özellikle annesinin mezarını köyün girişine yaptırmasının anlamını öğrenince Hacı Bayram hümgür hümgür ağlar. Çünkü annesi *"Oğlum köye gelince onu ilk ben karşılayayım, diye mezarını köyün girişine vasiyet etmiştir."* (s. 313-314) İşte bu durum Hacı Bayram'ı çok duygulandırır. Onun köydeki bu hâli oldukça insanidir ve romanda başarıyla aksettirilmiştir.

Hacı Bayram meşhur yolculuğundan dönerken, özellikle karısına, çocuklarına ve gelinlerine hediyeler alır. Köyüne dönünce: *"Medine'den aldığı hediyeleri, heybesinden çıkardı Hacı Bayram, bütün kadınlara birer dizi inci kolye almıştı, onları dağıttı."* (s. 317)

İşinsu'nun romanında Hacı Bayram'ın dünya ile ilişkisi sık sık gündeme getirilir. Kardeşleri, eşi ve çocukları genellikle dünya işleriyle vakitlerini geçirirken, zaman zaman da Hacı Bayram'ı bu işlere bulaştırmak isterler. Hacı Bayram da buna itiraz eder: *"Kızım beni en iyi annenle sen anlamalısınız, çok şükür Allah'ın yoluna düşeli beri, benim bu dünyaya ait bir hayatım var mı ki? Olsun da istemiyorum biliyorsunuz."* (s. 326) İşte bu "çatışma" noktaları oldukça başarılı bir roman söylemiyle yansıtılmıştır.

İşinsu'nun romanında, Hacı Bayram'ın eşi Meryem Hanım'ın vefatı da ayrıntılı yer alır. Hacı Bayram sevgili hayat arkadaşının vefat ederken başındadır ve bu vefalı kadın âdeta Hacı Bayram'ın ellerinde ruhunu teslim etmiştir. Bu vefat hadisesi Hacı Bayram'ı çok etkiler; büyük veli gözyaşlarını tutamaz (s. 338). Romanda bu durumlar oldukça gerçekçi bir anlatımla verilmiştir. Romanda sadece Hacı Bayram'ın eşinin değil, şeyhi Hamîd Efendi'nin vefatı da yer alır. Şeyh Hamîd Efendi de Hacı Bayram'ın ellerinde ruhunu teslim etmiştir (s. 342).

Raziye Sağlam da romanında realist unsurlara yer vermiştir. Yazar, romanın başında şunu söylüyor: *"Bu eseri hazırlarken, tarih ve ansiklopedik kaynaklar ile Hacı Bayram-ı Veli hakkında kaleme alınan eserlerden istifade yoluna gidilmiştir."* (s. 8) Raziye Sağlam ayrıca romanında Hacı Bayram'ı insani özellikleriyle anlatır. Mesela Hacı Bayram Ankara'dan Kayseri'ye yalnız gelir ve eşini getirmez: *"Hacı Bayram akşamları odasında yalnız kaldığı zamanlar Engürü'deki ailesini düşünür, onlara mektup yazardı."* (s. 15)

Safiye Selma Hançer ise romanında zaman zaman realist unsurlara yer vermiştir. Romanın bu kısımları pek ayrıntılı işlenmese de, metnin roman derecesini yükseltmektedir. Bunlardan biri de Eşrefoğlu Rûmî'nin şeyhi Hacı Bayram'ın kızı Hayrûnnisa'ya aşık olmasıdır. Eşrefoğlu Rûmî, bir yandan nefsinin terbiye için dergâhtaki görevlerine devam ederken, diğer yandan hiç aklından çıkmayan, üstelik sık sık görüştüğü Hayrûnnisa Hanım'a da aşık olmuştur (s. 67, 72, 73). Burada

müthiş bir “çatışma” vardır ve çatışmalar insani reel durumları ifade eder. Romanda bu çatışmalar çok yüzeysel bir şekilde yer alır. Özellikle söz konusu çatışmanın romana katacağı çok şey olabilirdi.

Romanlara Yansıyan “Beşeri Aşk - İlahi Aşk” Olgusu ve Hacı Bayram’ın “Veli”liğe Geçişi

Daha önce de sık sık vurguladığımız gibi, roman sanatı seküler - gerçek hayatı merkeze alır. Buna karşılık menkabeler, tasavvufi - metafizik durumları içerir. Hacı Bayram-ı Veli her iki forma da uygun hayatıyla tanınır. Yani bu büyük Veli, öncelikle insandır ve her insan gibi reel bir hayat yaşamıştır. Onu anlatan romanlarda yaşadığı dünyevi hayatın tanıtılması da bu bağlamda önem kazanmaktadır. Ancak Hacı Bayram da tıpkı diğer büyük veliler gibi sadece yaşadığı dünyevi hayatla izah edilemez. Onlar henüz dünyada iken âdeta ikinci bir hayat daha yaşarlar. Bir anlamda Kur’an’daki “Ölmeden önce ölüünüz” hükmünü onlar dünyada deneyimlerler. Bu noktada devreye “tasavvuf” girmektedir. Tasavvufta, büyük velilerin yaşadıkları her iki hayat “aşk” kavramıyla somutlanır. Yani aşk, iki boyutludur: Bir boyutunu “dünyevilik”, yani “beşeri aşk”, diğer boyutunu ise “ilahi aşk” (Allah aşkı) oluşturur. Aşkın ikinci boyutunu yaşayan insan, artık bir derviştir ve dervişlik derecesine göre “veli”liğe terfi etmiştir.

Hacı Bayram’ı anlatan romanlarda bu durumu sadece Emine Işınsoy ayrıntılı işlemiştir. Diğer romanlarda Hacı Bayram’ı aşkın ikinci safhasında, yani dervişlik safhasında görürüz. Mesela Zeria Karadeniz, romanında Hacı Bayram’ın ünlü bir müderris (profesör) olduğu hâlde, bu unvan ve rahatı bırakıp derviş olmayı seçmesine dikkat çeker. Yazar bu konuda Hacı Bayram’dan üç buçuk asır evvel aynı şeyi yapan Gazâlî’yi örnek verir. Gazâlî Hazretleri de Bağdat’taki Nizamiye külliyesindeki kürsüsünden ayrılıp Şah-ı Nakşibendi’in halifesi Sadeddin Kaşgârî’nin yanına gitmiştir. Hacı Bayram, on yıl müderrislikten sonra gerçek istidadının öğretmekten ziyade Tanrı’yı öğrenmek ve bilmekte olduğunu anlamıştır (s. 36).

Zeria Karadeniz’in romanında Hacı Bayram’ın veliliğe geçiş sürecinde sürekli kendisinden önceki büyük velilere atıfta bulunduğunu görürüz. Mesela “(Mevlâna) Bir gün Konya o kadar büyüyecek ki, türbem onun ortasında kalacak, buyurmuştu. Hacı Bayram, bir gün Anadolu’nun boş arazi kalmayacak kadar kalabalıklaşacağını düşündü.” (s. 54) Dolayısıyla Zeria Karadeniz romanında Hacı Bayram’a sadece ilahi aşkı yaşatır.

Tasavvufta ilahi aşkın yolu beşeri aşktan geçer. Bu yüzden beşeri aşka “ilahi aşka götüren bir köprü (kantara-i hakikat)” gözüyle bakılır ve ona saygı duyulur. Emine Işınsoy romanında Hacı Bayram’ı böyle bir süreçten geçirir. Numan, Ankara’da medresede okumağa başladığında kendisinden bir üst sınıfta olan Bekir isminde bir öğrencinin çömezi (yardımcısı) olur. Bekir ilk önceleri Numan’a tepeden bakar. Daha sonra bu iki kişi köklü bir dostluk kurarlar. Bekir bir gün medresede Numan’a şunu söyler: “Söyle bakayım, dedi, köyde gözüne kestirdiğin bir kız var mı?” (s. 77) Numan bu soru

karşısında utanır ve yaşının küçük olduğunu söyler. Yaşı ilerledikten sonra ise Numan köyündeki Gülçiçek adlı kıza aşık olur. Bu konuda, yani beşeri aşk konusunda Numan'ı teşvik eden de Meczup Ali olur: *“Ha bak evlat sana bir şey diyeyim; gönlünü sevgiye aç, güzel Allah ancak gönlün sevgilere açık olduğu zaman, gönlüne girebilir.”* (s. 83) Numan bunun üzerine çeşme başında ilk kez görüp etkilendiği Gülçiçek'a aşık olur. Ancak Numan'ın kafası karışıktır. Çünkü *“bir Allah dostu ona, harama bakmamak gözün zekatıdır”* (s. 83) demişti. Yani Numan, aşık olduğu kıza baktığı için haram işlediği vehmine kapılır. Bu vehim bile onun gelecekte nasıl biri olacağını işaretidir.

Numan bu tür çekincelerine rağmen, Gülçiçek'i unutamaz; onu rüyalarında görür. Hatta bu kız için annesine yalan bile söyler. Oysa annesi gerçeği anlamış ve oğlunun bir kıza aşık olmasından dolayı son derece mutlu olmuştur. Annesi Numan'a bu konuda şunu bile söyler: *“Ne güzel, ne güzel aşık olmayı bilen bir yüreğin var. Saf ve temizsin demek.”* (s. 92)

Türk-İslam kültüründe aşıkta vuslat pek hoş karşılanmaz. Çünkü vuslat hâlinde aşkın biteceğine inanılır. Bu yüzden aşıkla maşuk arasında çok büyük mesafeler ya da engeller vardır. Mesela maşukun nazlı ve ulaşılmaz oluşu bu durumun göstergesi olarak yansıtılır. İhsanî'nin romanında Numan da bu kaderi yaşar. Aşık olduğu Gülçiçek onun için şunu söyler: *“Numan da kimmiş, dedi, (...) Yani tek tarlalı, birkaç koyunlu Koyunluca Ahmet'in oğlu, medresede okuyor diye adam mı olmuş, ne cesaretle bana sevdalanabiliyor!”* (s. 96) Zengin bir ailenin kızı olan ve Numan'ı küçümseyen Gülçiçek, bu özelliği ile vuslatı olmayan bir aşkı da ima etmiş olur.

Bu durumdan haberdar olan Meczup Ali gayet memnundur ve vuslatsızlık hâli ile Numan'ın ilahi aşka kapı aralayacağını düşünür: *“Çok şükür ki aşık oldun evlat, gönlün sevgiye açıldı; az kitap okuduğun da iyi olmuş, yetti artık kitaplardan alacağın, senin artık bir mürşit arama zamanındır; bana kalırsa, senin yollara düşmenin çağı geldi, Dağların pamuk gibi atıldığı gün gelmeden, yolunu bul.”* (s. 98) Numan'a sadece Gülçiçek “hayır” demez. Gülçiçek'in ninesi (Rahime Nine) de Numan ve ailesini aşağılar; hatta Numan'ı torunu Gülçiçek'in peşinde koşan serseri biri olarak nitelendirir: *“Benim torunum, elalem ne idüğü belirsiz, kızların peşinde koşan, çulsuz oğluna değil, beylere, paşalara, zenginlere layıktır.”* (s. 107) Rahime Nine öyle ki, aşk gibi yüce değerlere inanmak şöyle dursun, Numan'ı Gülçiçek'in servetinde gözü olan biri olarak da görür.

Numan, Gülçiçek ve ninesinden “hayır” cevabı alınca, Meczup Ali'yle âdeta inzivaya çekilir ve bir odunlukta yatıp kalkmaya başlar. Numan'ın bu hâli hem ailesinde hem de köyünde endişe yaratır. Çünkü Numan da artık Meczup Ali gibi âdeta deli olmuş, anormalleşmiştir. Bu durum Numan'ın ilahi aşka adım attığının da önemli bir işaretidir. Meczup Ali, bu durumları yadırgayan Numan'ın dostu Bekir'e şunu söyler: *“Burası odunluk değil bir halvethanedir; bizim zikrimizle elhamdülillah etraf ısımaktadır. (...) Vatan sevgisi imandandır; demiş adı güzel Muhammet, işte bu çocuk asli vatanını aramaktadır; yani Muhammet'in nurunu. Çünkü Numan benlik ve varlık vehminden kurtulmalıydı; onu bilir, onu*

söylerim. Biz burada senin odunluk dediğin yerde riyazatla meşgulüz; az uyuyor, hiç konuşmuyor, çok az yiyoruz. Nazlı hatunun getirdiği bütün yemekleri yediğimizi mi sanıyorsun, şaşarım buna. O yemeklerin büyük bir kısmını Tarçın köpek yemektir. Ancak sen medreseli, bir zahir ilimci, cahil olduğundan bunu anlamazsın, nurumuzu göremezsın!” (s. 138) Emine Işınsu romanında Meczup Ali'nin ağzından aşk yorumu da yapar: “...sana bir şey diyeyim mi evlat, eğer sevgide, susuz olana bir yudun su, aç olana bir lokma ekmek, ümitsize ümit, kederliye güler yüz yoksa, sevmeyi bilmiyorsun demektir. Sevmek aslında seni halk etmiş olana benzemeye çalışmak demektir. O'nun gibi vermek, O'nun gibi esirgemek ve O'nun gibi bağışlamayı bilmek lazımdır. Aksi hâlde sevgi dediğimiz şey benlikten başka bir şey olmaz.” (s. 104)

İlahi aşkı yaşayan insanlar büyük imtihanlarla sınanırlar ve büyük acılar yaşarlar. Hacı Bayram, ilk önce aşık olduğu Gülçiçek'ten umudunu keser, çünkü bu kız başka biriyle evlenir; daha sonra da “amca” dediği ve çok sevdiği Meczup Ali vefat eder. Numan böylece ağır imtihan sürecine girmiş olur. Ancak Numan bu süreçten de memnundur. Çünkü artık “acısını zevk edinmeyi öğrenmeye başlamıştır.” (s. 164) Çevresinde artık bir Meczup olarak görülen Numan, medreseyi bırakıp bir çobanla birlikte vakit geçirmeğe başlar; hatta kaval bile çalar. Böyle bir gün kendisini ziyarete gelen Bekir'in alay edeceğinden korkan Numan ona şunu söyler: “Çobanlığı küçümseme, onun da kendine göre kuralları, düzeni var.” Bunun üzerine Bekir şu karşılığı verir: “Hiç küçümsemedim, Peygamber Efendimiz de çocukluğunda koyun gütmüştür biliyorsun, dedi.” (s. 164) Bu arada Numan için ailesi evlenmek üzere başka bir kız bulur. Kızın ismi Meryem'dir ve Numan, hâlâ aklından çıkaramadığı Gülçiçek'e rağmen evlenme fikrine karşı çıkar. Kaygısını da şöyle dile getirir: “Haydi gözümü kapatıp evlendim, yüreğimde öbürkü varken, bu kıza karşı haksızlık etmiş olmaz mıyım?” (s. 165) Böyle bir “çatışma” sürecinden sonra Numan Meryem'le evlenir.

Işınsu'nun romanında Hacı Bayram'ın nefsiyle mücadelesi de vurgulanır. Meryem'le evlenen ve hemen bir çocukları olan Numan, artık çoluk çocuğa karışmasına rağmen, Gülçiçek'i aklından çıkaramaz; bu yüzden sürekli dua eder: “Sen çok yücesin Rabbim, sen çok Vedudsun, sevginin kaynağısın, bizi sevginden, sevebilmemiz için yarattın ama içinde bulunduğum halden ben bunaldım, güzel Allah'ım ne olur, Meryem'e karşı Gülçiçek'i unutturacak bir sevda ver içime!” (s. 172)

Hacı Bayram-ı Veli kırk yaşına gelince, Kayseri'den bir davet alır. Tasavvuf tarihimizde ismi “Somuncu Baba” olarak anılan ancak gerçek ismi Şeyh Hamîdüddin (Hamîd) olan zat, halifesi Şücaeddin Karamani'yi Ankara Kara Medrese'ye göndererek Hacı Bayram'ı Kayseri'ye davet eder (s. 220). Böylece Hacı Bayram'ın “velilik” yolculuğu da başlamış olur. Şeyh Hamîd Efendi, Hacı Bayram'a şunu söyler: “Kimi şeyhini bulmak için dîyar dîyar gezer, kimi mürsit de müridini arar.” (s. 231) Yani Şeyh Hamîd Efendi âdeta araya araya Hacı Bayram'ı bulmuş gibidir. Bu bile Hacı Bayram'ın nasıl biri olduğu konusunda bize bir fikir vermektedir.

Işinsu'nun romanında, Hacı Bayram'ın "Numan" olan isminin "Bayram" olarak değiştirilmesine de değinilir: "*Numan Müderris, dedi, madem beni mübarek Hacılar Bayramı'nun arifesinde ziyaret ettin ve bugün Cenab-ı Hakk'ın yoluna ilk adımını attın; bundan böyle senin adın "Hacı Bayram" olsun!... Aldın kabul ettin mi?" Numan şu cevabı verir: "Aldım kabul ettim şeyhim, dedi. İnşallah hacı olmayı da himmetinizle Allah nasip eder."* (s. 232)

Şeyh Hamîd'in dergâhında velilik yolunda ilerleyen Hacı Bayram, eski alışkanlıklarını hemen terk edemez. Mesela canı kitap okumak ister. Oysa tasavvufta okumak değil "sohbet" esastır. Şeyh Hamîd bu konuda Hacı Bayram'a şunu söyler: "*Kitap okumak pek iyidir, oku da fakat sohbetlerin faydası kitaplardan daha fazladır, bunu da unutma.*" (s. 247)

Veli olmanın bir özelliği de "yol"a çıkmak ve yolculuk etmektir. Ancak mürit, kendi istediği için ya da rastgele yola çıkmaz. Kendisine özellikle rüya âleminde "yolculuk" emredilir. Hacı Bayram da böyle bir yolculuk yapar. Ancak Hacı Bayram'ın çıktığı yolculuğun sebebi şeyhi Hamîd Efendi'nin rüyasıdır. Hamîd Efendi'ye rüyasında Bursa'ya gitmesi telkin edilir. Kayseri'deki dergâhı halifesine bırakan Hamîd Efendi bu yolculuğu Hacı Bayram ile birlikte gerçekleştirir. Işinsu romanında Hacı Bayram'ın beşeri aşktan ilahi aşka geçişini -hem de Hacı Bayram'ın ağzından- şu şekilde ifade eder: "*Gülçiçek'e bağlılığım, mucizevi bir şekilde Hamîd Efendi'ye bağlılığa dönüştü. Nasıl oldu bilmiyorum ama oldu, hem de katlanarak. Evet, eskiden almazdı aklım Mevlâna Şems bağlılığımı da anlamazdım, şimdi anlıyorum, şükürler olsun.*" (s. 254)

Bursa'da Şeyh Hamîd ekmek (somon), Hacı Bayram da özellikle Hamîd Efendi'nin emrettiği pek çok işi yaparak günlerini geçirirler. Hamîd Efendi'ye "Somuncu" lakabı burada verilir. Bu arada Hacı Bayram da "*artık kendinden emin, pervasız, burnu büyük müderris değil, basit bir müritti.*" (s. 258) Hacı Bayram'ın velilik sürecinde Bursa'da hayatına giren bir diğer önemli şahsiyet Emir Sultan'dır.

Hacı Bayram Bursa'da belirli bir süre kaldıktan sonra, şeyhi Hamîd Efendi ile birlikte bu sefer Şam'a gider. Oradan da Hac farızasını yerine getirmek üzere Mekke'ye gideceklerdir. Bu yolculuklar Hacı Bayram'ın veli olma sürecinde önem arz eder.

Hacı Bayram, Şeyh Hamîd'le birlikte geçirdiği vakitlerde daha bir olgunlaşır ve veliliğe adım adım yaklaşır. Hamîd Efendi ile Kayseri, Bursa, Aksaray, Şam, Mekke ve Medine yolculukları; bu arada Şeyh Efendi'nin Hacı Bayram'la çok yakından ilgilenmesi, onu âdeta "pişirir". Sonunda olgunluğa erişen Hacı Bayram'a Şeyhi şunu söyler: "*Hacı Bayram güzel geçmiş halvetin çok şükür. Bugünden itibaren seni halifem kabul ediyorum, istersen hemen icazetnamenini verir seni yollarım, Ankara'da kendi tekkeni kurabilirsin.*" (s. 309) Bundan sonra Hacı Bayram Ankara'ya gelecek, tekkesini ve tarikatını kuracaktır.

Işinsu'nun romanında Hacı Bayram'ın velilik seviyesine gelmesinin göstergelerinden biri de, büyük velinin şiir yazmasıdır. Her işinde olduğu gibi Hacı Bayram, bu konuda da şeyhi Hamîd Efendi'nin onayını alır: "*Bu arada Hacı Bayram çoktandır gönlünde*

gezdirdiği mısraları, beyitleri, şür haline getirdi. İki güzel şür çıktı ortaya.” Hacı Bayram bu şiirleri utanarak dostlarına okur. “*Dervişler onu ayıpladılar, demek mürşitten gizli bir iş de yapılmış. (...) Nihayet bir gün Somuncu Baba'nın keyifli olduğu bir vakit, Hacı Bayram ona iki kağıt uzattı, kızarak, 'Efendim, dedi, bunları bu fakir yazmıştı, derviş arkadaşlarına okuma gafletinde bulundu. (...) Somuncu Baba iki şiiri de ardi ardına okudu; 'Çok beğendim, dedi, hem tasavvuf var hem bir güzel ahenk, seni kutlarım evladım, eğer sen bunları bana vermeseydin de, bir başkasının elinde görseydim, sana darıldım.'*” (s. 323)

Hacı Bayram'ın şeyhi Hamîd Efendi, vefat etmeden hemen önce, Hacı Bayram'a kendi tarikatını kurma yetkisini verir: “*Evladım, dedi, sen benden üç ilmi birden aldın; Ebheriyye, Nakşiyye, Halvetiyye. (...) Sana vasiyetim şudur ki... dedi, yine bir süre suskun kaldıktan sonra: Kendi mizacına göre... bu üçünü bir birleştirip... (...) Evet bu üçünü birleştirip bir et, üçünü de yaşadın sen... Sence en önemli kuralları... birleştir, tek tek et, kendi yolunu kur... Bayramiyye tarikatını... Ankara'ya dönün, Ankara'nın manevi sahipliği senindir...*” (s. 341-342) Şeyhinin bu sözleriyle Hacı Bayram, resmen layık olduğu makama (velilîğe) yükselmiş ve şeyhinden de el almıştır.

Hacı Bayram, 77 yaşında vefat eder. Vefat ederken âdeta yerini Bıçakçı Emir'e bırakır. Henüz ruhunu teslim etmeden önce de Akşemseddin'e şunu vasiyet eder: “*Beni sen yıka, namazımı sen kaldır! Bir süre sessiz kaldı ve sonra birden; ya Allah, Huu!... dedi. Bu sözler Hacı Bayram'ın son sözleri oldu, uyur gibi... Gülümser gibi... Rahat ve sakin Hakka yürüdü.*” (s. 417)

Abuzer Kalyon ise romanında, Hacı Bayram'ın yaşadığı beşeri aşktan hiç bahsetmez. Sadece köyünden çıkıp Ankara'ya gelişine ve burada aldığı medrese eğitimine değinir. Hacı Bayram'ın medrese hayatı da romanda pek ayrıntılı yer almaz. Biz karşımızda birden “müderris” olmuş bir Numan'la karşılaşırız. Dolayısıyla Emine Işınsu'nun Hacı Bayram'ın veli olma sürecinde -ilahi aşka geçiş sürecine- genişçe yer verdiği bütün tarihî olay ve anekdotlar Abuzer Kalyon'un romanında da yer alır.

Abuzer Kalyon romanında Hacı Bayram-ı Veli'den çok onun etrafındaki kişilerin hikâyelerine de yer verir. Bunlardan biri de Akşemseddin'in hikâyesidir. Bilindiği gibi Fatih Sultan Mehmed'in üstadı olan Akşemseddin, Hacı Bayram'ın mürididir. Emine Işınsu'nun romanında yer vermediği Akşemseddin'in mürit olma sürecine Abuzer Kalyon yer verir (s. 98-101). Abuzer Kalyon'un romanında ayrıca, Hacı Bayram'ın Bayramiyye tarikatını kurduktan sonra tekkeye gelen Musa Bey isminde birinin hikâyesine de yer verilir. Buna göre Ankara'nın Çubuk taraflarında yaşayan ve oldukça zengin olan Musa Bey, Hacı Bayram dergâhına mürit olmak üzere gelir. Dergâhta Hacı Bayram'la görüşüp değişen Musa Ağa artık sadece Musa olmuştur (s. 105-114). Bir kişinin dünya nimetlerinden nasıl arındırıldığı ve tasavvuf yoluna girdiği bu hikâye ile hissettirilir. Musa Bey hikâyesi Işınsu'nun romanında yer almaz.

Hacı Bayram ile aynı devirde yaşayan meşhur Seyyit Nesimi de Abuzer Kalyon'un romanında yer alır. Yazar, Abdülbaki Gölpınarlı'nın kitabından hareketle Seyyit

Nesimi'nin Ankara'ya gelip Hacı Bayram'la görüştüğünü söyler ve görüşmenin ayrıntısı da romanında anlatır (s. 137-141).

Raziye Sağlam da romanında Hacı Bayram'ın beşeri aşkına değinmez. Ancak Numan isminin Hamîd-i Veli Hazretleri ile karşılaştıktan sonra "Bayram" olarak değıştiğı belirtilir. (s. 14). Raziye Sağlam'ın romanında ayrıca Hacı Bayram'ın Kayseri'den Bursa'ya gelişi; burada şeyhi Hamîd Hazretleri'yle bir süre kalışı; daha sonra Gelibolu üzerinden Edirne'ye Padişah II. Murad'ın huzuruna varışı da anlatılır.

Hacı Bayram'ın müritlerinden olan Akşemseddin'in ilk önce Hacı Bayram'ı yardım toplaması sebebiyle hafife alması; daha sonra kendine başka bir mürşit bulmak üzere Mısır'a doğru yola çıkması; gördüğü rüyada boğazına bağlanan zincirin Hacı Bayram'ın elinde olması gibi durumlar her romanda geçer. Hatta Akşemseddin'in Hacı Bayram'ın yanına ilk gelişinde, onun insanlarla değil de köpeklerle birlikte yemek yeme hadisesi diğer romanlarda da anlatılır.

Safiye Selma Hançer ise romanında, Hacı Bayram'ın veliliğe geçiş sürecinde özellikle şeyhi Hamîdüddin Hazretleri'nin rolüne dikkat çeker. Daha doğrusu Hacı Bayram mürşidi ile tanıştıktan sonra velilik yolunda adım atmağa başlamıştır: "O güne kadar okuduğu kitaplar hep görüneni anlatıyordu. Bayram Hoca artık görünmeyeni istiyordu. Hakikatin peşine düşmüş, aşk kervanında Allah'a varmak için adım adım yürüyordu." (s. 35)

Sonuç

Ahmet Hamdi Tanpınar, Ankara şehrini bir "terkip" olarak nitelendirir. Hacı Bayram-ı Veli'nin camisini ve tekkesini eski bir Roma mabedinin yanına kurmasını da bu terkibe en güzel örnek olarak anar. Söz konusu terkip düşüncesinin büyük medeniyetlere mahsus olduğunu da vurgulayan Tanpınar, bu bağlamda Hacı Bayram-ı Veli'nin ne kadar büyük bir önem arz ettiğini de ifade eder. Ona göre Hacı Bayram-ı Veli, bir köylü çocuğudur ve bu harika çocuk Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta durma sırlarını keşfetmiştir. Hacı Bayram sadece bu da değildir. Türk cemiyetinin bünyesinde gerçekten yapıcı bir rol oynamıştır. Kurduğu Bayramiyye tarikatı esnaf ve çiftçinin tarikatıdır. Böylece Anadolu'da Horasanlı Baba İlyas'la başlayan geniş köylü hareketiyle ahilik teşkilatı onun etrafında birleşir. Velhasıl Hacı Bayram İmparatorluğun "iç nizamı"nı yapan biridir. Hacı Bayram'ın bir de şair (mütefekkir) tarafı vardır ki, kainatı ve insanı beraberce "oluş" hâlinde gösterir. "*Nagehan ol şara vardım*" mısrasıyla başlayan meşhur şiir dördlüğü bu manada çok meşhurdur.¹²

Hacı Bayram-ı Veli, Ankara'nın Solfasol köyünde 1353 yılında doğmuş, çevresindeki hoca ve dervişlerden gıdalanmış, medrese hayatını başarı ile bitirdikten sonra tasavvufi bir arayışın içine girerek o alanda da zirveye ulaşmış bir zattır. Ebheriyye, Nakşibendiyye ve Halvetiyye tarikatlarının üçünü de hazmetmiş ve bu üç anlayışı birleştirerek Bayramiyye tarikatını kurmuştur. 1430 yılı başında vefat etmiştir.

Ebru üzerine
"Meded Ya Hu"

Mekânı Ankara'dadır. Adı günümüzde de saygıyla anılmakta, şiirleri ilahi şekilde söylenmektedir. Anadolu'nun Türkleşmesinde, Avrupa ortalarına kadar ilerlememizde onların ve o zat gibilerin büyük hissesi vardır.

Raziye Sağlam'ın romanının "Yazarın Notu" başlıklı Önsöz'ünde de belirttiği gibi, "*Hacı Bayram-ı Veli Hazretlerinin hayatına baktığımızda, başta Akşemseddin Hazretleri olmak üzere on dokuz tane halifesi olduğunu görüyoruz. Bu büyük zatlar, irşad göreviyle Anadolu'nun Türk ve Müslüman kimliğine kavuşmasında, insanların hurafelerden temizlenmiş olarak İslamiyet'i en doğru şekilde anlayıp yaşamalarının sağlanmasında etkin rol oynayan manevi fatihlerdir.*" (s. 6)

Tasavvuf geleneğimizdeki yeri - etkisi büyük ve derin bir şahsiyet olan Hacı Bayram-ı Veli'nin bu özellikleri, Türk Edebiyatında önemli bir "bilgilenme" kaynağı olarak da görülen "roman"lara da yansımıştır. Bu çalışmada işte bu romanları ele aldık. Hacı Bayram-ı Veli'yi konu alan romanları da "1-Doğrudan Hacı Bayram-ı Veli'yi konu alanlar; 2-Hacı Bayram-ı Veli'den söz edenler" şeklinde kendi içinde ikiye ayırdık. Özellikle 2. kategoride çok sayıda roman yazıldığını gördük. Mesela Hacı Bayram-ı Veli'nin müşşidi olan Somuncu Baba gibi kişilerin anlatıldığı romanlarda da bu büyük Veli'den söz edilmektedir. Yine Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Fetih* üçlemesinin ilk kitabı olan *Ebemkuşağı*'nda, Fetih öncesi Osmanlı anlatılırken Hacı Bayram-ı Veli'nin de adı geçer. Ünlü Veli bu tür romanlarda hikâyenin başkarakteri değil, sadece roman kişilerinden biri olarak yer almaktadır. Bu manada Hacı Bayram'dan bahseden çok sayıda roman mevcuttur ve bu bir başka çalışmanın konusudur. O sebeple bu tür romanları yazımızın dışında bırakmayı tercih ettik. Biz sadece "Doğrudan Hacı Bayram-ı Veli'yi konu alan romanlar" üzerinde durduk.

İncelemeye tabi tuttuğumuz romanlarda şu sonuçlara ulaştık:

- Hacı Bayram-ı Veli'yi konu alan romanlarda, özellikle romanın yazıldığı devrin güncel sorunları ele alınmıyor. Yani herhangi bir siyasi ya da kültürel, problem romanın satır aralarında ima ediliyor. Özellikle Hacı Bayram-ı Veli'nin de o sorun bağlamında öne çıkan fikirleri ve özellikleri vurgulanıyor.

- Mesela son yıllarda Türk toplumunda dinî cemaatler, tarikatlar ve İslami anlayışlar çokça tartışılmaya başlandı. Özellikle televizyon kanallarında bu manada çokça tartışmalar yer aldı. Gazete ve dergilerde konu hakkında pek çok yazılar yayımlandı. Yine tartışılan konular hakkında az da olsa akademik kitaplar ve makaleler yazıldı. İşte böyle bir ortamda Hacı Bayram-ı Veli'yi merkeze alan romanlar da yazıldı. Roman yazarları sanki şu mesajı vermek ister gibidirler: *“Madem ki tarikat ve tasavvufun söz ediyorsunuz; alın size en hakiki tarikat ve tasavvuf örneği... Şayet tarikat ve tasavvufu ilgilileniyorsanız, ilk önce bu konunun en mükemmel temsilcisi olan Hacı Bayram-ı Veli'nin kurduğu “Bayramiyye” tarikatını öğrenin / tanıyın.”* İşte romanlar genelde bu tür gerekçelerle yazılmıştır.

- Yine Emine Işınso da benzer bir gerekçeyle romanını yazmıştır. Çocukluğundan beri, özellikle annesi Halide Nusret Zorlutuna'nın telkinleriyle tasavvufa meyleden Emine Işınso, bu ilgisi sebebiyle daha önceden de hem Yunus Emre'yi hem de Niyazi Mısri Hazretleri'ni romanlaştırmıştır.

- Tasavvuf büyüklerinin, özellikle yaşadıkları devirlerde toplumu, hatta devleti “birleştirme” ve dirlik-düzenliğin sağlanmasına katkı sağlama; dönemin umutsuz insanlarına umut ve moral verme gibi işlevleri vardır. Mesela Yunus Emre'nin; Selçuklu Devleti'nin yıkılıp onun yerine Beylikler kurulduğunda, meydana gelen bu bölünme ve parçalanma sürecinde umutsuzluğa düşen halka moral verme konusunda nasıl büyük bir fonksiyon üstlendiği bilinir. Aynı şekilde Hacı Bayram-ı Veli'nin de bilhassa Yıldırım Bâyezid'in Timur'a yenilmesinden sonra başlayan Fetret Dönemi'ndeki umutsuz insanlara nasıl moral verdiği; devletin toparlanmasına nasıl katkı sağladığı ve bu durumdaki sorunlu bir devletin fazla değil on-onbeş yıl sonra İstanbul'u fethetmek gibi büyük bir işi başarmaya nasıl katkı sağladığı da bilinmektedir. Bilindiği üzere İstanbul'un manevi fatihi Akşemseddin Hazretleri Hacı Bayram-ı Veli'nin yetiştirdiği bir şahsiyettir.

- Emine Işınso, 2000'li yıllarda dünya konjonktürüne hâkim olan “küreselleşme” eğilimi ve Türkiye'nin Avrupa Birliğine girme teşebbüsleri gibi gelişmelerin doğurduğu Türklüğün ve Türk milli kimliğinin yok olma tehlikesinin tartışıldığı bir devirde Hacı Bayram'ın romanını yazmağa başlıyor. Gerçekten de 2000'li yıllarda küreselleşme, Avrupa Birliği, Türkiye'nin egemenlik hakları gibi konular bilhassa Türk milliyetçiliği fikrini savunan siyasiler ve aydınlar tarafından çokça tartışılıyordu. Türk milliyetçiliği fikrinin savunucusu bir yazar olan Emine Işınso da bu tartışmaya tasavvufi şahsiyetleri konu alan romanlar yazarak mukabele etmiştir. Görüldüğü gibi romanlar genellikle güncel sorunlar ve tartışmalar üzerine kaleme alınmaktadır.

• Hacı Bayram'ı konu alan romanları genellikle "kadın" yazarlar kaleme almıştır. İncelediğimiz beş romandan dördünü kadınlar yazmıştır. Dikkat çeken bu durumun birincil sebebi olarak, -yazımızda da yer yer vurguladığımız gibi- Hacı Bayram-ı Veli'nin özellikle modern bir "değer" taşıyan "kadın hakları" konusunda çok hassas olmasını gösterebiliriz. Diğer sebepler de buna bağlı olan alt sebeplerdir. Mesela Hacı Bayram'ın "birleştirici" felsefesinde bir Osmanlı kadın kurumu olan "Bacıyan-ı Rum" çok etkin bir rol üstlenmiştir. Ayrıca Hacı Bayram-ı Veli, kadınların da hayata katılması, üretici olmaları, eğitimlerine gereken hassasiyetin gösterilmesi gibi konularda devrinde çok ileri (modern) sayılan görüşlere sahipti. O, özellikle oryantalizm kaynaklı, "İslam'ın kadınları eve kapattığı" manasındaki "algıya" âdeta yıllar önce itiraz etmiş bir mütefekkindir. İşte bu ve benzer sebeplerle Hacı Bayram-ı Veli'ye kadınların ilgisi ve saygısı her zaman yüksek olmuştur.

• Hacı Bayram'ı konu alan hemen her romanda aynı tarihî anekdotlara yer verilmiştir. Mesela Somuncu Baba'nın Bursa'da Fatiha Suresi'ni yedi ayrı anlamda tefsir ettiği her romanda yer alır.

• Hemen her romanda Hacı Bayram'ın özellikle aynı şiirlerine yer verilir.

• Hacı Bayram'ı konu alan romanlarda her yazar bazı hadiselerle aynı gözle bakmaz. Mesela Safiye Selma Hançer, romanında Yıldırım Bâyezid'a eleştirel bir gözle bakmaz. Onu da diğer Osmanlı padişahları gibi yüceltir. Bu yüzden olmalı romanında Ulu Camii'nin açılışındaki Emir Sultan'ın sitemini içeren anekdot romanda yer almaz. Oysa Hacı Bayram konulu diğer romanlarda Yıldırım Bâyezid eleştirilir.

• Hacı Bayram'ı konu alan romanların her biri âdeta bir "ütopya" gibi okunabilir. Çünkü Hacı Bayram-ı Veli ve örnek hayatı romanda oldukça idealize edilir. Özellikle dergâhlardaki işbölümü ve insanların uyumlu ve "çatışmasız" yaşantıları bu romanları ütopya derecesine yükseltmektedir.

• Hacı Bayram'ı konu alan romanların pek çoğu, "roman" sanatı açısından bazı kusurlar içerirler. Çoğu romanda, "romanlık malzemeler" olmasına rağmen, söz konusu malzemeler roman diliyle işlenmemiştir. Mesela Hacı Bayram'ın sahte müritlerini kurban etme hadisesi tam bir "çatışma" unsurudur. Ancak bu unsurlar romanda yeterince işlenmemiştir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, dünyevi (seküler) bir sanat olan romanda, özellikle dünyevi problem ve "çatışma"lar oldukça önem arz ederler. Hacı Bayram'ı konu alan romanların çoğunda söz konusu problem ve çatışmalar yeterince yer almaz. Anlatılan hikâyenin "menkıbe" ağırlıklı olmasının şüphesiz bunda payı vardır. Yine de yazarların seçtikleri "roman" formunun hakkını vermesi için, bu sanatın estetik kurallarına riayet etmeleri gerekirdi.

• Romanlar dışında Türk Edebiyatının diğer türlerinde de Hacı Bayram'ın konu olarak seçildiği ya da bir şekilde "hatırlatıldığı" nı görüyoruz. Mesela birçok yazar, Hacı Bayram'a ya da eserlerine "metinler arasılık" bağlamında gönderme yapar. Mesela

Mustafa Kutlu “Sır” adlı hikâyesinde Hacı Bayram’ın bir şiirinde geçen “Nagehan ol şara vardım / Ol şarı yapılır gördüm / Ben dahi bile yapıldım / Taş u toprak arasında” dörtlüğüne gönderme yapar.¹³ Yine mesela bu yazıda da alıntı yaptığımız Onur Bilge Kula, “Binbir Gece Öyküleri” adlı kitabında yer alan “Ankara Güneşi” adlı hikâyesinde Hacı Bayram-ı Veli’nin hayatını özetler. Yine tespit edebildiğimiz kadarıyla Rahmi Özen, “Hacı Bayram-ı Veli” isimli bir tiyatro oyunu kaleme almıştır. Mustafa Afşin Gürler ise “12 Yaşında Bir Sultan” adıyla ünlü Veli’nin hayatını “çizgi-roman” şeklinde anlatmıştır. Burada Hacı Bayram-ı Veli konulu filmleri de anabiliriz.

Görülen o ki Hacı Bayram-ı Veli, henüz bitmiş bir konu değildir ve yıllar sonra da bir şekilde gündemde olmaya devam edecektir.

NOTLAR

- ¹ Yıldırım Bâyezid Emir Sultan'a camiye beğenip beğenmediğini sorar. Emir Sultan da "*Hünkarım, caminin bir eksikliği var; o da içinde bir meyhanenin olmaması*" der. Yıldırım Bâyezid şaşırır ve sorar: "*Caminin içinde meyhanenin ne işi var?*" Emir Sultan da şu tarihi cevabı verir: "*Cami ki kul yapısıdır, orada meyhanenin tabii ki yeri olmaz. İnsan Allah yapısıdır; peki onun içinde içkinin ne işi var?*"
- ² Zeria Karadeniz, *Hacı Bayram-ı Veli*, Okat Yay., İstanbul, 1964. (Metindeki sayfa numaraları bu baskıya aittir.)
- ³ Zeria Karadeniz romanında, roman kişilerini XV. asrın Türkçesine göre konuşturuyor. Bu yüzden metin içindeki imla ile günümüz imlası arasındaki fark vardır. Yazarın metnine sadık kaldığımız için imlaya dokunmadık. (Ş. S.)
- ⁴ Emine Işınso, *Bayram*, Elips Yay., Ankara, 2005. (Metindeki sayfa numaraları bu baskıya aittir.)
- ⁵ Abuzer Kalyon, *Hacı Bayram-ı Veli*, Akçağ Yay., Ankara, 2012. (Metindeki sayfa numaraları bu baskıya aittir.)
- ⁶ Raziye Sağlam, *Bayram Sabahı*, Nasihat Yay., Malatya, 2012. (Metindeki sayfa numaraları bu baskıya aittir.)
- ⁷ Safiye Selma Hançer, *Hacı Bayram-ı Veli / Avucumdaki Hasat*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2013. (Metindeki sayfa numaraları bu baskıya aittir.)
- ⁸ Zeria Karadeniz romanında "İdil Suyu üzerindeki kavim" ifadesiyle Rusya'yı ima etmektedir. Romanda Hacı Bayram'ın dilinden Rusya'nın gelecekte Türklere bela olacağı da vurgulanır. (Ş.S.)
- ⁹ İmam-ı Azam Hazretleri'ne bir gün bir aile, çocuklarının çok bal yediğini, çocuğu bundan nasıl vazgeçireceklerini bilmediklerini söyleyip yardım isterler. İmam Azam, kırk gün sonra gelin cevap vereyim, der. Bu süre zarfında İmam-ı Azam bal yemeğe alışır ve bir müddet sonra bu alışkanlığından vazgeçer. Kırk gün sonra gelen aileye de çocuklarına bal yedirmemelerini tavsiye eder. Neden kırk gün beklediğini soran aileye de "*Ben epeydir bala alıştım, sonra bıraktım; insan bal yemeden de yaşayabiliyor. Bunu önce kendim tecrübe ettim ki, çocuğunuza nasihatte bulunayım. İşte o yüzden kırk gün bekledim*" der.
- ¹⁰ Emine Işınso romanında Hacı Bayram'ın eşinin adını "Meryem" olarak anar. Raziye Sağlam ise "Nefise" şeklinde belirtir. Hacı Bayram-ı Veli'nin eşinin gerçek ismi konusunda ise kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. (Ş. S.)

- ¹¹ Hacı Bayram'la ilgili tarihi kaynaklarda ve diğerk romanlarda söz konusu velayetin Akşemseddin'e geçtiğı belirtilmektedir.
- ¹² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergah Yay., İstanbul, 1979, s.216-219.
- ¹³ Mustafa Kutlu, *Sır*, Dergah Yay., İstanbul, 1990, s. 10.